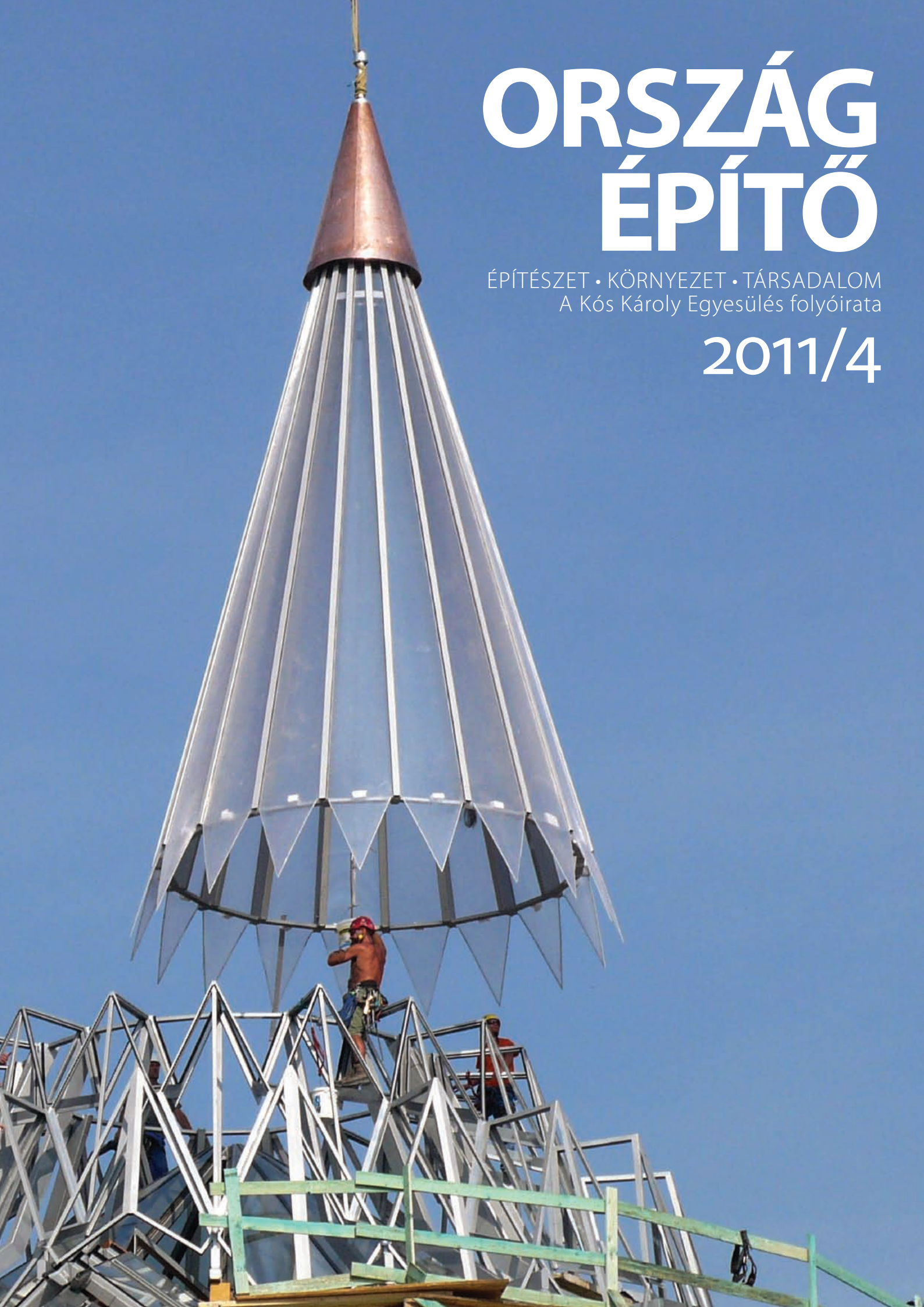

ORSZÁG ÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM
A Kós Károly Egyesülés folyóirata

2011/4

ORSZÁG ÉPÍTŐ

2011/4

KÓS KÁROLY
EGYESÜLÉS

Nagy Ervin: Hogyan születik az Angyalok Temploma?	4
Búcsúbeszéd Makovecz Imre temetésén Orbán Viktor • Bolberitz Pál • Nagy Ervin • Dévényi Sándor • Fekete György	14
Búcsú dr. Kováts Flóriántól	20
A szerves építészet oktatása a Műegyetemen Perényi Tamás • Turi Attila • Csontos Gyula	22
Nyári táborok (Turi Attila)	26
VÁNDORDIPLOMA Arnóczki I. Balázs • Füzes András • Papp Tamás • Borbás Péter • Lukács Árpád	32
Kőszeghy Attila: Forrásmunkák ókori és kora középkori szakrális terek tájolásának vizsgálatához	42
A Makovecz-mesteriskolától a Kós Károly Egyesülésig I. Kőszeghy Attila beszélgetése Gerle Jánossal	49
ORSZÁGÉPÍTŐ VITAFÓRUM Ertsey Attila: Steiner formaképzése	54
Buella Mónika: Még mindig „150 éve született Rudolf Steiner”	60
Prokopp Mária: Nagy Maya művészetéről	64
Stefan Breszczyński: 1939., szeptember 17. Moszkvában	66

A címlapon és a hátoldalon: A makói uszoda kupolacsúcs-díszének beemelése
A borító második oldalán: Makovecz Imre szervesépítészet-előadásának hallgatói
által készített narancshéj-rúnák a Műegyetem folyosóján

A KÓS KÁROLY ALAPÍTVÁNY köszönetet mond mindazoknak, akik 2010-ben személyi jövedelemadójuk 1 százalékával támogatták. Az ebből a forrásból 2011-ben befolyt 66 029 forintot a Kós Károly Egyesülés Vándoriskolájának működtetésére fordítottuk. Kérjük, hogy 2012-ben is támogassák idejükből Alapítványunk célkitűzéseit. Adószámunk: **19193580-2-41**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ÉPÍTÉSZET • KÖRNYEZET • TÁRSADALOM
A Kós Károly Egyesülés folyóirata • 22. évfolyam • ára 750 Ft

*Makovecz Imre:
felső-krisztinavárosi templom,
fotómontázs*

HOGYAN SZÜLETIK AZ ANGYALOK TEMPLOMA?

Nagy Ervin

Már vagy tíz éve, hogy elvállaltam a Hegyvidék főépítészségét. Fiatalokat vettem magam mellé, felkutattunk sokezer régi rajzot a kerület házairól, a Művészeti Akadémia tagjaiból beindítottuk az első budai zsűrit, rendezési tervet, ortofotókat készítettünk, szóval tettük a dolgunkat, ahogy a makonás főépítésszek szokták. Volt azonban egy lényeges különbség: itt, az elit kerületben elképzelhetetlen volt, hogy saját magam rajzoljak házakat, így a megoldatlan városképi helyekre építészeti pályázatokat írtunk ki. Templomot kaptak az evangélikusok, a reformátusok, elkészült Turi Attila Turulja...

Mivel a kerületet javarészt keresztény középosztály lakja, kézenfekvő volt, hogy az „eretnekek” után a „pá-pisták” is kapjanak méltó templomot. Az Apor Vilmos téren a negyvenes években vitéz Irsi Olivér tervei alapján megkezdtek egy „római iskolás” katedrális építését, de ez a háború miatt abbamaradt. Sráckoromban csak a pince torzója állt, majd az „elvtársak” fodrász-kozmetikává alakították. Ez „fejlődött” tovább az szdszes időkben fecskendő diszkóvá. Végül is az egyház visszavásárolta a romot. Ma az örömtanya üres, körben graffitti és hajléktalantanya. Mindeza a kerület legfontosabb terén, a Jagelló sugárút tengelyében, olyan helyen, amit Isten is nagytemplomnak teremtett. Itt találkozik a Német-

völgy a Heggyel, a vízfolyások és a főutak, körülölelve a tágas téren álló templomromot.

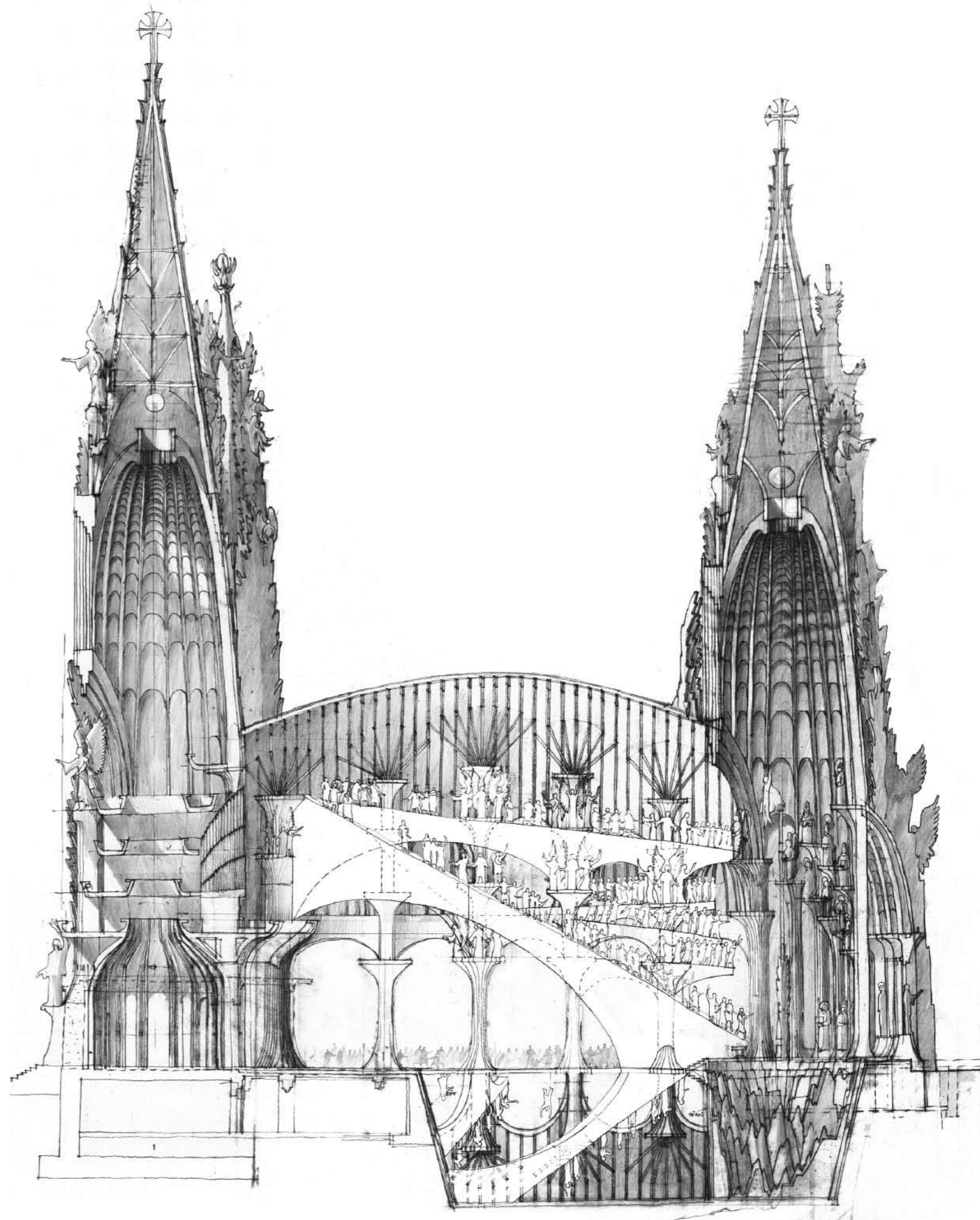
Nem volt kérdés, hogy ez lesz a legfontosabb teendőm. Építészeti pályázatot írtam ki a templom méltó befejezésére. A zsűriben Melocco Miklóstól Vizi E. Szilveszterig a szellemi élet kiválóságai ültek. Olyan ragyogó templomépítők pályáztak, mint Bodonyi Csaba, Ferencz István, Salamin Ferenc. Öröm volt kibontani a terveket, és mikor a Makovecz-tablókat megláttuk, azonnal tudtuk: ezt vártuk. A terv mindenkit meggyőzött, sorra hozta az építészmedíá, mindenki lelkesedett, már csak meg kellett építeni. Úgy alakítottam a rendezési tervet, hogy a cikkelyes altemplomban épülő hatalmas kolumbárium folyamatosan megteremtse az építkezés biztos anyagi hátterét, kiállítás készítettünk elő a tervekből a Barabás villában és Imre a kerület díszpolgára lett.

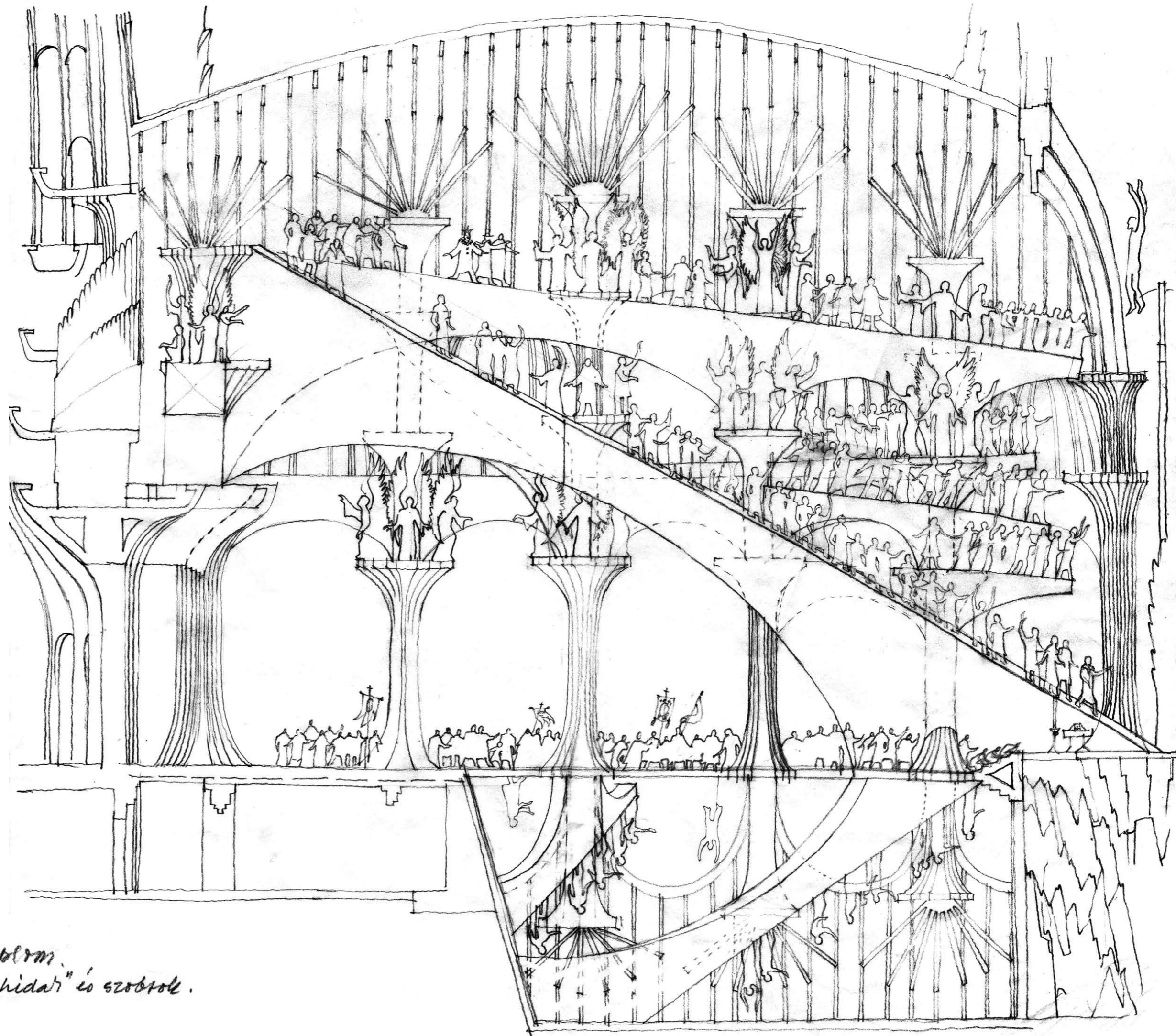
Itt azonban megtorpant a történet. A választások után a kerület új vezetése nem tartotta szívügyének egy katolikus katedrális befejezését. A kiállítás is elmaradt. Ezzel egy időben legmagasabb egyházi körökben is bizonytalanság mutatkozott. Imre akkor már nagybeteg volt. A rossz hírek nap mint nap jöttek, de történt vele valami rejtélyes dolog, félretette nyertes tervét és elkezdte előlről. Hónapokon át rajzolta összeragasztott skiccpauszokra ezt a hatalmas,

rendkívül finom tervet, mely messze kiemelkedik egész életművéből. De ez senkit sem érdekelt, lassan már ő sem hitte, hogy megépül.

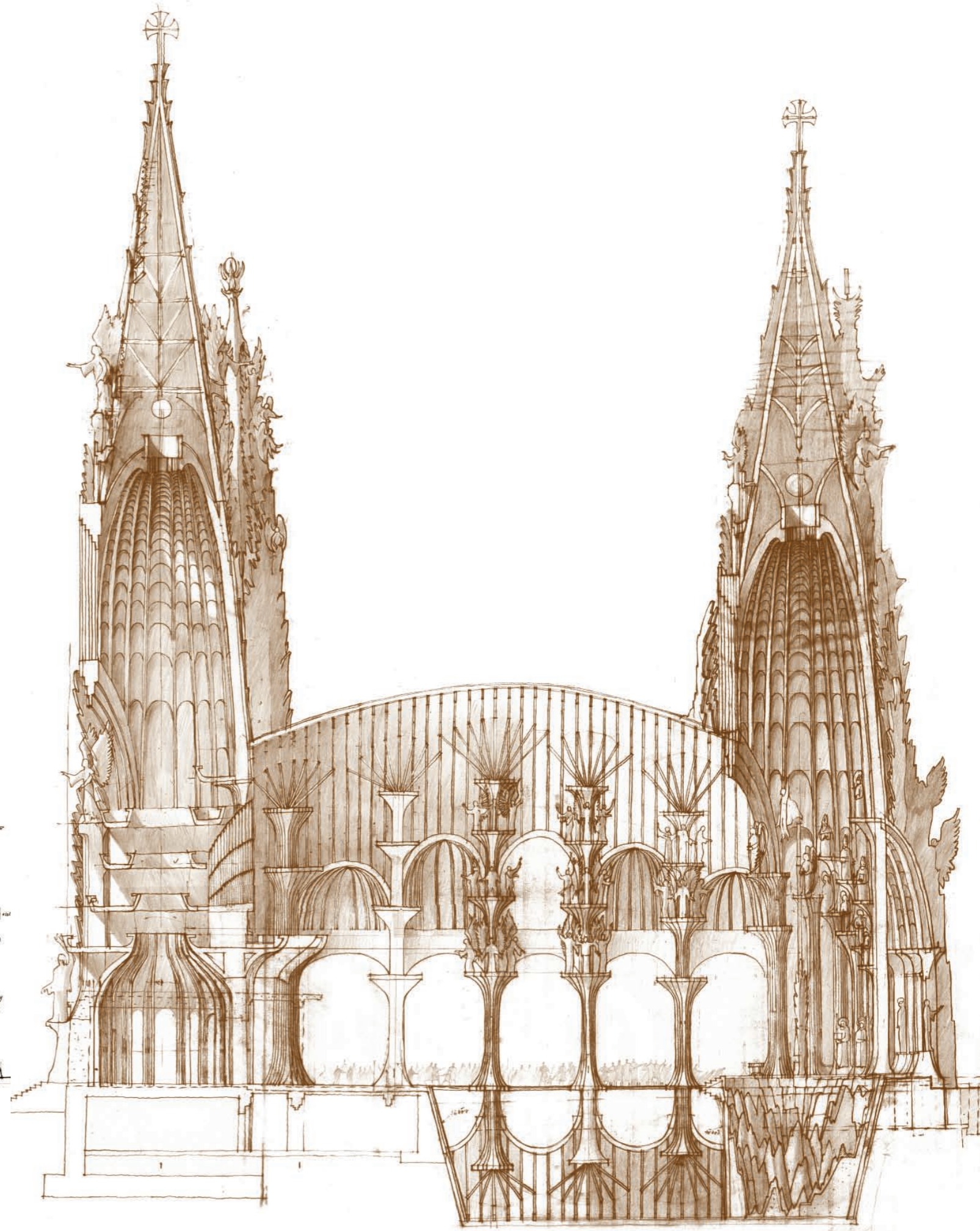
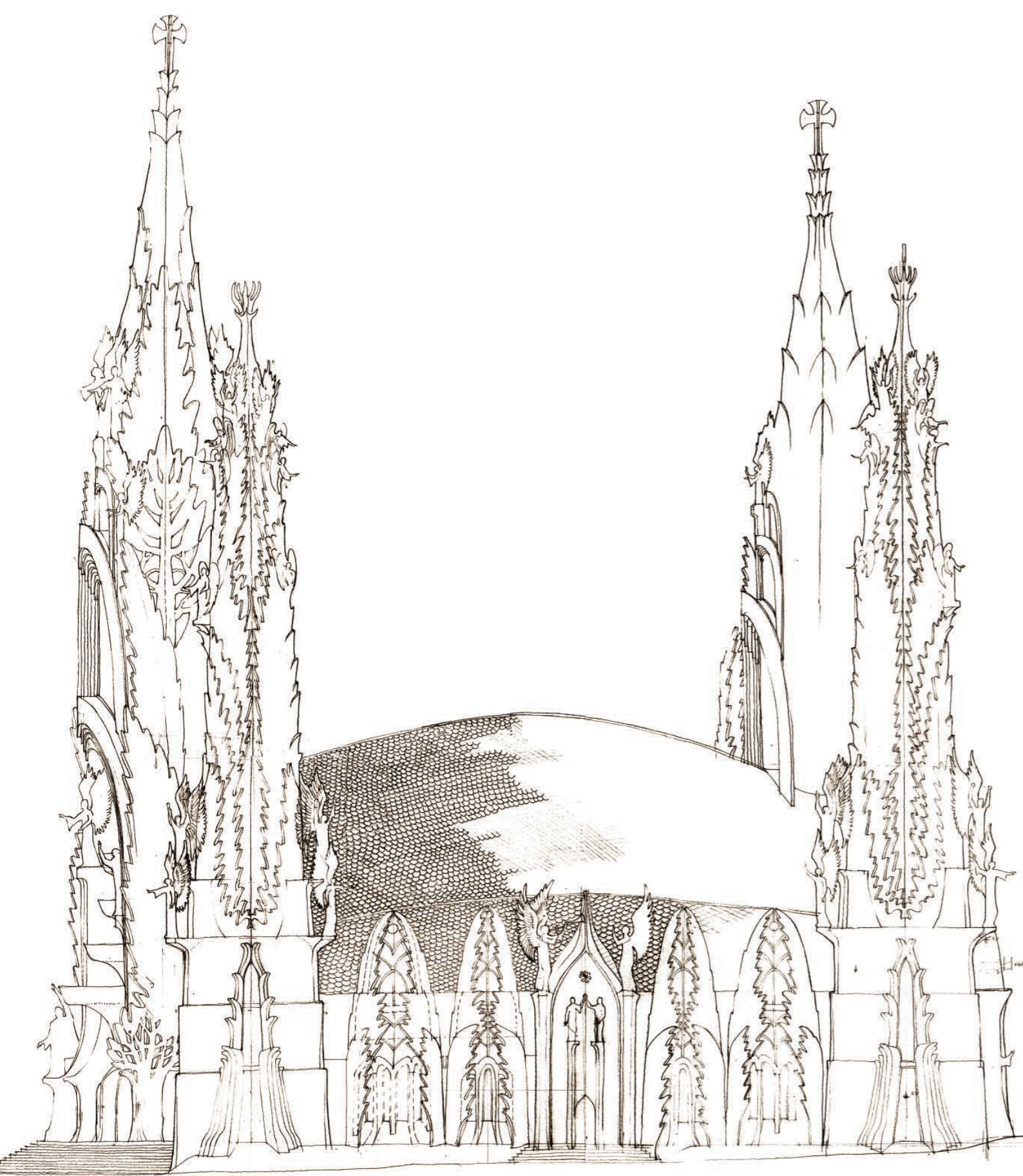
Évek teltek el, mikor Oskó Judit lelkesen felhívott, hogy filmet készített a Mesterrel, látta az angyalos tervet, ami fantasztikus, ezt feltétlenül meg kell építeni, a komcsik már úgy is csomagolnak, ilyen száz éve nem épült a Kárpát-medencében... Persze, tudom, de... – mondtam volna, de nem hagyta, úgyhogy fogtam magam és a Hegyről visszaköltöztem a Kecse utcába. Hol Imrével beszéltem, hol a szobámba zárkózva, rajzolva próbáltam megismerni – megérteni – kifejezni akaratát. Az összetett geometria próbára tett. Elindítottuk az elvi tervet és az engedélyezési terven dolgoztam. Alapítványt szerveztünk, fontos támogatókat találtunk. Az egész ház várt a jelre, hogy csatlakozzék. Hónapokat töltöttem így egyre elmélyültebben, mikor a Mester szavának engedve idén nyáron elvállaltam az országos főépítészséget, így azóta nem tudtam az angyalokkal foglalkozni.

A későbbiek, árvaságunk, az alapítványok és gyűjtések, a kitűnő támogatók széles köre közismert. A kérdés az: történik-e velünk is valamilyen rejtélyes dolog, mint Imrével, mikor újakezdte. Ad-e erőt végigmenni az úton, amit elkezdett...

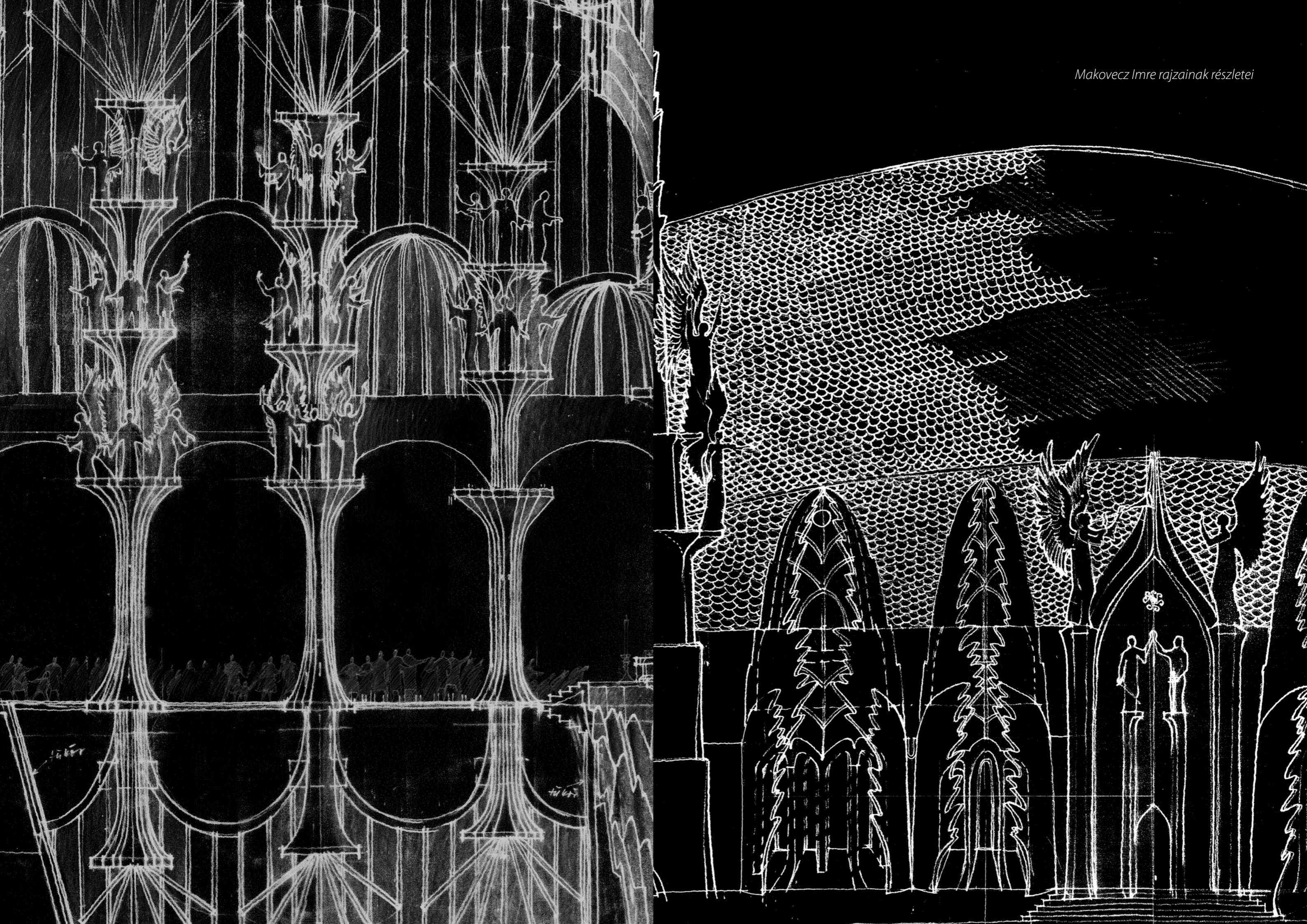

Szent Mihály templom.
A templombelsőbe épített „hidak” és szobrok.
M = 1: 100

Makovecz Imre: felső-krisztinavárosi templom, oldalhomlokzat és metszet

BÚCSÚBESZÉDEK MAKOVECZ IMRE TEMETÉSÉN

Tisztelt Makovecz Család! Tisztelt Gyászoló Gyülekezet!

Azt hallottam, Makovecz Imre meghalt. Azt is beszél, hogy eltávozott, és itthagyt bennünket. Ez különös. Hogyan is halhatna meg az, aki halhatatlan? Hogyan is hagyhatna itt az, akibe nap mint nap belebotlik az ember? Belebotlik a Puskás Akadémia kollégiumépületében, a katolikus egyetem auditoriumában vagy éppen Csíksomlyóban, ha arra veti a jó sorsa. Ugyan miképpen szűnhetne meg létezni az, aki a világ kivételes szellemeinek titkos gyülekezetéhez tartozik? Azokhoz a szellemekhez, akiket összeköt egy rejtélyes szál, mely korokon, politikai rendszereken és múltó irányzatokon ível át. Összeköti őket valami titkos elhivatottság, ami nem szakad el évszázadok múlásával, nem feslik az idő sodrásában, összeköti őket a cél, a küldetés, a kötelesség elijeszthetetlen teljesítése. Az aranykor emberei ők, akik kezdettől fogva mindig egyet akartak, pontosabban az Egyet akarták. Azt az Egyet, ami mindig volt, de mégis mindig újra kel-

lett alkotni. Azt az egy festményt, azt az egy szobrot, azt az egy költeményt, azt az egy házat akarták megfesteni, kifaragni, megírni és megépíteni, amely már az emberiség megszületése előtt fent, a magasban létezett.

Kedves Imre Bátyám!

Mi tudtuk, hogy Te tisztában vagy a fentről kapott feladatoddal és tehetségeddel. Tudtuk, hogy az aranykor világának ereje lakik Benned. Értettük, amikor azt mondtad valakire: lakik benne valaki. Értettük, de nem mondtuk, mert valahogy illetlennek éreztük volna. Nem mondtuk, de tudtuk, hogy hányadán is állsz Te az ember előtti világgal. Ezért valahogy természetesen vettük, hogy sohasem láttunk tolagodni vagy kérkedni. Melletted állva oly nyilvánvaló volt, hogy csak a közepszer törtet, csak a tehetségtelenség hetvenkedik. Láttuk, ahogy méltósággal vársz, ha nem a Te idő járja. Láttuk, hogy nem hajolsz meg a tovatűnő évek sürgetésétől, sem a hatalom szavától, sem az anyagi teher alatt. Ezért is vettük természetesnek, hogy szavaid mindig az örök mércéhez igazítottad, és sohasem voltál hajlandó őket mézbe mártani se hízelgés, se fenyegetés hatására.

Tisztelt Imre Bátyám!

Az általad is oly nagyra tartott püspök-predikátor azt tanította, hogy először jogot kell szereznünk ahhoz, hogy az embereknek útját álljuk, és rábeszéljük őket valamire. Ezt a jogot az igazságunkból meríthetjük. Csak az szól igazán, aki kénytelen szólni. Így lettél korszakos alakja a magyar politikának is, s ha az oly sok, többre hivatott, de a töklevel alá rejtőzött szellemi ember példáját követve, kényesen eltoltad volna magadtól az elrendelt kötelességet, hazánk sohasem talált volna önmagára, nem állt volna a saját lábára,

s ma leginkább egy reménytelen szakadék mélyén vergődne.

Tisztelt Imre Bátyám!

Sokan vagyunk, akik Tőled lestük el, hogy az élet a maga egészében becsületügy. Nem szabad hát megvetni, nem szabad elpredálni, nem szabad eladni vagy eldobni, mert az az Istené, amit a mi becsületünkre bízott. Tartozunk hát a ránk testált élet egész tőkéjével és minden lehetőségével, ezért kötelesek vagyunk azt részletekben és híven törleszteni. Köszönjük az egyes, kertelés nélküli beszédet, köszönjük a szigorú intelmeket. Nem felejtjük: a haza nem eladó, az ördöggel nem cimborálunk, a küldetésben nincs alku. Tudjuk, úgy kellene nekünk is keresnünk az igaz és erkölcsileg járható utat, ahogy Te tetted: konokul, világszínvonalon és megvesztegethetetlenül.

Tisztelt Gyászoló Család!

Tisztelt Gyászoló Egybegyűltek!

Az emberi történelem nagy alkotásait örök béke és örök kiengesztelődés lengi körül. Megbékítenek, mert visszateremtik a világot a Kezdet dicsőségére, és elfeledtetnek mindent, ami azóta történt. Ez a kiengesztelődés árad Makovecz Imre alkotásaiból, és ezt a békét érezzük most ravatala lett állva.

Kedves Imre Bátyám!

Most megadjuk Neked a végtisztességet. De ha holnap valaki azzal hozakodnék elő, hogy Te meghaltál, csak legyinteni fogunk: szegény ember, nem tudja, mit beszél. Ezért most úgy köszönök el Tőled, ahogy akkor szoktam, amikor még testi valódban is itt voltál közöttünk, és kifordultam a Kecse utcai házad kapuján: viszontlátásra, Imre Bátyám!

Orbán Viktor, miniszterelnök

Testvéreim, együttérző szívvel állunk itt Imre testvérünk koporsójánál. Ajánljuk Öt közös imádsággal Isten irgalmába és az Örök életbe vetett hittel és kérjük a Szentlélek vigasztalását.

Testvéreim, hallgassunk meg Szent Pál apostolnak a rómaiakhoz írt leveléből a következő idézetet: *Mert közülünk senki sem él önmagának, és senki sem hal önmagának: Mert ha élünk, az Úrnak élünk; ha meghalunk, az Úrnak halunk meg. Azért akár éljünk, akár haljunk, az Úréi vagyunk. Mert azért halt*

meg és támadott fel és elevedett meg Krisztus, hogy mind holtakon mind élőkn uralkodjék.

Mindnyájan Isten ítélőszéke előtt állunk.

Ez az Isten igéje.

Most pedig hallgassuk meg élő hittel Krisztus üzenetét, aki a feltámadás és az élet és aki az élet szavaival erősít, és vigasztal minket. Az Úr legyen veletek Evangélium Szent Lukács könyvéből: Egy alkalommal így szólt Jézus a tanítványaihoz: *legyetek hasonlóak az olyan emberekhez, a kik az ő urokat várják, mikor jő meg a menyegzőről, hogy mihelyt megjő és zörget, azonnal megnyissák neki. Boldogok azok a szolgák, kiket az úr, mikor haza megy, vigyázva talál: bizony mondom néktek, hogy felővezvén magát, leülteti azokat, és előjövén, szolgál nekik. És ha megjő a második őrváltáskor, és ha a harmadik őrváltáskor jő meg, és úgy találja őket, boldogok azok a szolgák! Ezt pedig jegyezzétek meg, hogy ha tudná a ház gazdája, mely órában jő el a tolvaj, vigyázna, és nem engedné, hogy az ő házába törjön. Ti is azért legyetek készek: mert a mely órában nem gondolnátok, abban jő el az embernek Fia.*

Ezek az Evangélium igéi.

Kedves Testvéreim!

Egy XIX. századi szociális apostol, egy német pap, Adolf Kolping találta ki a katolikus legényegyleti mozgalmat. E szavakkal intette a reá bízott ifjakat: *Légy kiváló a szakmában, légy jó családapa, légy jó keresztény, és légy jó közéleti ember.* Így folytatta: *Ha valaki kiváló a szakmájában előbb-utóbb tekintélye lesz munkatársai előtt. De csak akkor lehet igazán tekintélye ha a magánéletében jó családi háttere van. Mert ha nincs jó családi háttere az előbb – utóbb meglátszik a munkáján. Mikor lesz valakinek jó családi háttere? A keresztény hitből és eszközökből el a család és ha jó keresztény akkor nem kell félnie, hogy lelkileg elbizonytalanodik, meghasonlik. Ha pedig kiváló szakember, jó családapa, jó keresztény akkor hitelesek lesznek a sza-*

vai a közéletben. Kisugárzása lesz, szavaira hallgatni fognak az emberek.

Makovecz Imre testvérünk ilyen ember volt. Kiváló volt a szakmájában, kiváló építőmester, építőművész és építész volt.

Kiváló családapa volt. Ezt tanúsíthatják a felnőtt gyermekei és unokái, dédunokái és felesége. Kiváló keresztény volt, mert mindig Urának tekintette a Teremtőt és személyes megváltójának Jézus Krisztust. Szentségekkel megerősítve ment az Örökkévalóságba. Kiváló közéleti ember volt. És mint kiváló közéleti ember, nagy hatású volt. És azért volt nagy hatású, mert nála az elmélet és a gyakorlat megegyezett a szavakkal. Ritka dolog ez a mai világban, és ellentmondást vált ki az emberek között. Hiszen az igazság igéje, az Isten igéje – ahogy a Jelenések könyvében olvassuk – olyan mint a kétélű kard. Elválaszt szívet és vesét, szembeesíti a jót a rosszal, és ezt nem szeretik az emberek, főleg azok akik az egyik percről a másik percre élnek.

Makovecz Imre testvérünknek ezért sok ellensége volt, de sokkal több barátja volt, van és lesz. Mert az Ő bátorsága ahogy kiállt az elvei mellett, kiállt felelős szavakkal és tettekkel és a magyarság érdekei mellett az sokszor felborzolta a kedélyeket és ellentmondást váltott ki. De a kisugárzása és a tartása megmaradt.

Imre testvérünk, tudjuk, nagy építész volt és méltán hasonlítják tisztelői az ő életművét Bartók és Kodály életművéhez. Mert amint Bartók és Kodály a huszadik század első felében bejárták a Kárpát-medence minden zugát, ahol magyarok éltek, és az utolsó órában összegyűjtötték a magyar népzene kincseit.

A nehéz és sötét évtizedekben: Makovecz Imre nem azzal foglalkozott, hogy ő saját maga hogyan csillogjon-villogjon, nem kereste a népszerűséget, hanem elment a Kárpát-medence minden magyarlakta zugába. Összeszedte az építészeti emlékeit, de nem műgyűjtőként, hanem tanulóként és tanítóként. Az ő életműve két gyökér-

ből táplálkozik: a keresztény katolikus hitéből és a magyar népi kultúra hagyományából.

A gyökér nem azonos a zöldellő fával, a szép virággal, édes gyümölcscsel. A gyökér mindig göcsörtös, földszagú. Akik nem ismerik közelről Makovecz Imrét talán úgy érznek, hogy egy kis-göcsörtös, hogy kissé földszagú. De emögött mély tartalom rejtőzött. A gyökér biztosítja a fának a folytonosságát. A gyökér viszi az életet a fába.

Elhervad a fűszál, lehull a virág, ahogy Izaiás próféta fogalmaz, de az

Isten ígéje örökké megmarad. Az igazi értékek, amiket ő hordozott és áthagyományozott, azok maradandó értékek. Szokták mondani: Makovecz Imre iskolát lapított. Nézőpont kérdése. Ő nem akart iskolát alapítani, nem akart tanítani, nem akart jó tanácsokat adni, mint sokan hazánkban, és utána minden marad a régiben. Ő a tettek embere volt. Tett, alkotott és ha ez valakit érdekelt, akkor azt mondta, hogy mit csinálok, mit csinálsz és ha tetszik neked akkor kövess engem. Viszont sokaknak tetszett az ő példája.

Élete nagy szomorúsága volt, hogy ő aki annyi templomot épített a Kárpát-medencében, nem tudott templomot építeni Budapesten. Mert az építészet valahol mindig templom-építészet is. Még akkor is ha valaki bevallja magának és akkor is ha a tudatalattiba szorítja vissza. Ady Endre szépen fogalmaz *Az Isten balján* című versében:

*Az Isten van valamiként:
Minden Gondolatnak alján.
Mindig neki harangozunk
S óh, jaj, én ott ülök a balján.*

És aki akarja, annak ez még jobban sikerül, mert az Isten kegyelme is segít. Dávid király az Ószövetségben templomot akart építeni az Isten dicsőségére, de nem építhetett. Fia, Salamon király templomot épített Jeruzsálemben. Reméljük, hogy lesz Salamon, aki Makovecz Imre elgondolásait megvalósítja itt Budapesten. De ezen ne cso-

dálkozzunk, hiszen aki az Övéi között lakott az befogadtattot. Már pedig ez a krisztusi sors. A tanítvány nem lehet különb a Mesterénél, de az bizonyos, hogy ha a földi sátrunk leomlik, ahogy Pál apostol fogalmaz a korinthusiakhoz írt első levelében, a Mennyben örök élet vár reánk.

Makovecz Imre hitte és tudta, hogy az ismert és ismeretlen Teremtő az ő Teremtője és Megváltója is. Makovecz Imre hitte és tudta és számított rá, hogy az Örök Otthonban Isten asztalánál elfoglalhatja méltó helyét.

Úgy legyen. Ámen.

Bolberitz Pál

Imre!

Még valamikor a hetvenes években rajzoltál nekem egy különös, kétszárnyú, tükrös kartont, melyre szimmetrikusan, mint Leonardo szokta volt, ezt írtad:

„Az angyal tükörbe néz. Önmaga képe mered rá, bár az a dolga, hogy átlásson. Tudja, hogy a foncsor mi lehetünk valaha. Angyalképének oka és titka. Nekünk reményünk, hogy a fényben lássunk, de hogyan nézhetne vissza a tükör, hogy ne mutatná végre egyszer angyalok arcát, hanem a miénket.”

Akkor még kevesen ismertünk, de mi, akik tudtuk, ki vagy, azt is tudtuk, hogy meg fogod változtatni az építészet, és azon át a haza sorsát. Igazunk lett. A fiatal fa hatalmas tölggyé terebélyesedett, s most, hogy kidőlt, látszik csak igazán, milyen pótolhatatlan.

Ki vagy Te, ki ez az angyalokkal cimboráló, zseniális, esszenciális lény, aki ha kell, bátran és önfeláldozón száll szembe hatalommal és arannyal, aki falut épít, de akadémiát alapít, aki falusi főépítész, de a világ minden jelentős építészeti díjának birtokosa, a világ egyik legnagyobb építészete? Ki vagy Te, aki a Váti sötét padlásszobájától a Kecské utcai varázslatos irodáig vezetted mára hatalmassá nőtt, határokon

átnyúló szervezetekké terebélyesedett csapatod?

„Nem tudom, hogy az angyal én-e. Nem tudom, hogy a létezőhöz hajló semmi-e az én és másutt talán nincs is. Ha nincs, bármi lehetett akkor, hajladozó, emlékező házak, az otthon, mely csupán az érkezést és a nyugalmat tudja, de nem jött meg még aki érkezik, aki otthonnak, menedéknek látja önmagát és azt a helyet, mely előre emlékszik rá, az érkezőre.”

Meghódítottad a világot varázslatos építészetteddel. A nagy külföldi egyetemek, könyvtárak, folyóiratok mind ismernek, díjaidnak se szeri, se száma, a világ egyik legnagyobb építészete lettél. Az egyetemi professzortól az egyszerű emberekig mindenki ismer. Ismerünk mint építész, ismerünk mint igaz hazafit, ismerünk mint önzetlen templomépítőt, és bizony ismerünk, mint a nemzet lelkiismeretét, aki szót emel, ha kell és ott van, ahol nagy a baj, ahol szakad a gát. Gyönyörű templomaid, házaid koszorúzzák az egész Kárpát-medencét. Tanítványaiddal ott vagy mindenütt a hazában is és távolabb is, csak a fővárost fosztotta meg ostoba vezetése az ajándéktól, amit szívesen adtál volna.

„A himnuszt éneklük sokan, s látom őket, az eltorzult magyarokat, amint énekelnek, s tudom ők az enyéme, bár-hogy is lett, bármivé is lettünk, a keservesen visszafajított sírásom át látom együtt a vereséggel a győzelmet, mert átvilágítja a dal az arcokat.”

Nemrég arra kértelek, segíts egy országos ügyben. Fáradt voltál, de végül eljöttél a Széchenyi térre. Hallgattad, ahogy soroljuk a gondokat, majd hal-kan azt mondtad, pénz nem érdekel, három hét múlva letesszük a megoldást az asztalra. Kikísértelek, beültünk a Greshambe egy pohár furmintra. Kedves és elegáns voltál, mint mindig, de csendes, és sokat néztél a távolba, mintha látnál valakit a Dunánál. A nagyokról beszéltünk. Kosztolányi és Nagy László, Weichinger és Csonka tanár urak, Heine és Rilke, Reischl és Reimholz barátaink jártak az asztalunknál. Lassan kiittad a borod és kimentünk a térre, az alkonyatban. Néztük a Dunát, vártuk az autót. Csendesen azt mondtad: fontos ez, amit csinálsz. Csend volt, majd rám néztél és azt mondtad, ez nagyon fontos, érted? Persze, mondtam kis szünet után, pedig akkor még nem érttem. Álltunk csendben, a hegyeket nézve, mint akinek már nem kell a szó, elég a gondolat. Sötétedett. Megjött egy fekete kocs, kinyílt az ajtó. Kezet szorítottunk, viszontlátás, Isten megáldjon. Isten megáldjon.

„Jobb elfogadni, hogy valahonnan jöttünk és valahová megyünk, hogy megszülettünk és meg kell halni, hogy nem a kezdet és nem a vég a születés és a halál. Ez azonban nem lehet enyhítője a tények drasztikus és elfogadhatatlan valóságának. Indokolt és szent az őrjöngő sírás, toporzékoló könyörgés az életért a halállal szemben. Én meghalok, de bennem ma a nemzet él, az angyalok jövőjét pedig nem ismerhetem.”

Imre, köszönöm a tanítványok nevében az emberséget, a tanítást az építészet nevében, a megújulást és a génusz példáját, az elesettek nevében az önzetlen segítséget, a haza nevében a becsületet, a hősiesség, tiszta hazaszeretetet, a kis falvak nevében a megmaradást és otthont a keresztények nevében a templomokat és az őszinte példát, a kultúra nevében az eleganciát és felemelkedést a művészet nevében az Akadémiát és életteret; a barátok nevében az igaz barátságot.

Köszönjük Neked, Imre, amit értünk tétél. Isten Veled, Mester!

Nagy Ervin, országos főépítész

Imre!

Árván állunk itt, szeretteid, híveid, társaid, követőid, tisztelőid.

Délben búcsúztattunk, így most angyali helyzettedhez illőn a jövőről,

szellemi hagyatékodról és elárvult hazánk sorsáról kell beszélnem, de gyenge vagyok, rabul ejt a múlt, a kavargó fényes emlékek, mély érzelmek és magas szellemed közénk hullott morzsái.

Tudom, de nem hiszem, nem értem, hogy Te már a tükör másik oldaláról nézel minket.

Így írtál:

„Ha a jövőre kell vagy kellene gondolnom, elemi realitásérzésem azt mondja, hogy úgy tegyem ezt, hogy gondolataimat próbára teszem a személyes halálom.

Az a gondolat állja meg a próbát, mely túléli a bizonytalanságot, hogy gondolataim, tapasztalataim, minden amit látok, minden amit szerettem és amitől idegenkedtem, semmibe vész, vagy legalábbis a perszóna számára követhetetlen egyetemesnek hitt intelligenciába tér vissza.”

Értjük-e majd ennek az egyetemes tudatnak a hangját?

Meg tudjuk-e majd különböztetni ezt a lényegi bölcsességet saját gondolatainktól, hallani remélt vágyainktól?

A Te gondolataid, rajzaid kiállták már a nagy megmérettetést.

Körben a falakon nagy testámentumod, legfőbb műved képei már a jövőbe mutatnak. A nemzet feltámadásának, életed talán legfőbb mozgatójának víziói.

Talán már évekkel ezelőtt, mikor nyertes pályaműved félrerakva egy fentebbi síkon újra kezdted ezt a ragyogó katedrális, érezted a jövőt.

Megsejtetted, hogy alkotásod testet öltését már egy magasabb szférából figyeled, s előrelátóan tudtad, hogy az nemzeti jelképpé, a megtisztulás, megújulás, feltámadás sarokpontjává válik. Talán ezért vitted nemrég Őszentsége elé terveidet, pápai áldást kérve rájuk.

Si deus nobiscum, quis contra nos? Ha az Isten velünk, ki ellenünk?

Bár ismerem minden házadat, írásoadat, bár rengeteget dolgoztunk együtt, bár évtizedek óta barátok vagyunk és mint a tenyeremet ismerem a régi templom romjait, rajzait és gyermekko-

rod ide kötődő emlékeit, csodaként, váratlan isteni ajándékként éltem meg ezt az új, az Úristen kedvére készített tervet, amely kiemelkedik életművedből. Váratlan és előzmények nélküli, mint a megvilágosodás.

Tavaly, mikoresélye látszott megépülésének, hónapokra szobámba zárkoztam, és rajzoltam, szerkesztettem.

Minél mélyebbre hatoltam, minél többet meséltél, tártál fel előttem belőle, annál inkább meggyőződésemmé vált, hogy ez nem egy tempomod a sorban, hanem ez Te vagy egy új formában, magadat adod a legfelsőbb szinten.

Így írtál:

„Készen állunk a szeretet, az egyesülés útjára, még ha jó és rossz, igen és nem, ég és föld kapujaként kell is élnünk, míg a két kicsi angyal jobbról és balról szárnyára nem emel és átvisz oda, ahol a semmi helyén magunkat végleg meg nem találjuk.”

Ígéretet tesztek, ígéretet teszünk neked, hogy mindazt, amit szellemi hagyatékként ránk hagytál, méltóan megőrizzük és továbbadjuk az utáunk következőknek.

Ha hibáznánk, üzenj, mi érteni fogjuk. Szellemed velünk marad örökre.

Hozzad mérhető építész száz évben egy születik. Ma még nem láthatjuk, ki lesz az, de készen fogunk állni arra,

hogy a Tőled kapott tallért megőrizve és képességeink szerint kamatoztatva átadjuk neki, ha eljön az ideje.

Néhány hete, mikor utoljára találkoztunk, csendesen álltunk egymás mellett az alkonyatban, majd ezt mondtad: *Ez nagyon fontos. Fontos amit csinálsz. Érted?*

Akkor nem értettem, de ma már tudni vélem, mire gondoltál, és ígérem, ígérjük Neked, hogy nem hagyjuk szétszéledni nyájadat.

Tanítványaid, követőid együtt maradunk, a tévelygőket visszahívjuk, a gyengéket segítjük, az elesetteket felemeljük.

Isten Veled, Imre!

Isten Veled, Mester!

Nagy Ervin, országos főépítész

Makovecz Imre elment. Nincs itt. Ne áltassuk magunkat semmivel. Nincs itt, és nem is jön vissza. Magunkra maradtunk. Többé nem kérdezhetünk, és nem várhatunk választ Tőle. Számára már nincs különbség a lehető és a lehetett volna között. Azzal kell gazdálkodnunk, amit reánk hagyott. És ez hatalmas örökség.

Mindenek előtt be kell fejeznünk megkezdett, folyamatban lévő épületeit. A dobogókői házat, a makói fürdő grandiózus együttesét. Ezek épülnek, részletes terveik elkészültek, nem lesz nehéz feladat.

Aztán ott vannak a meg nem valósult tervek. Ha csak a legutóbbi könyvét, a Templomokat, az „aranykönyvet” nézzük, a 49 tervből jó ha 15 megépült. A többi várat magára. Biztos, hogy néhány nem az örökkévalóságig, előbb-utóbb megépíti valaki. Ez már nehezebb feladat lesz. Hiszen részletes tervek nincsenek, ezeket még el kell készíteni. De elkészíthetőek, mivel Imre rajzai olyan pontosak, világosak, egyértelműek. Tudjuk, tanítottad, a ház egy darab ég az égből, és egy darab föld a földből.

Ami igazán nehéz lesz, az örökséged harmadik részének a folytatása. Ami már messze több mint építészet. Amiről egyszer azt mondtad:

„A szellemi és fizikai romlás közepette az úri jókedv: megérteni az embereket, a tájat, a fákat, és megértésből folytatni azt, amit a Teremtő éltet és virágoztat.”

És itt már az egész emberiségre gondoltál, benne Európa közepére, Kárpátiára, és benne a küldetéses magyar nemzetre. Amelyik nem vérségi alapon vezethető le, hanem választás kérdése. Amelyik 500 év gyötrelme után is még mindig létezik, és feladta van.

És tanítóttal, tanítottal mindenhol és mindenkit. Underground mesteriskolában, kémeektől körülvéve, de tőlük sem sajnálva a jó szót. Tanítóttal a Dél-dunántúli Építész Stúdióban, a Visegrádi Tábortan, tanítóttal pályázatok útján kérdéseket föltéve. Létrehoztad a Kós Károly Egyesülést, a Vándoriskolát, az *Országépítőt*, a Magyar Művészeti Akadémiát. Tudtad, hogy a tudást hogyan kell továbbadni.

Ez a faladat most már a miénk.

Tegnapelőtt emlékeztünk meg az aradi vértanúkról. Egyikük, Lázár Vilmos ezredes az agyonlövetele előtti éjjelen ezt írta: *Krisztus keresztye tövénben váltak apostollá az apostolok.* Most itt állunk ravatalodnál, és magunktól kérdezzük, válunk-e apostollá?

Úgy 10 éve lehetett, hogy Zsigmond Lacit és engem magadhoz kérettél, a Kós Károly Egyesülés jövőjéről beszélgettünk. Elmondtad, hogy lassan át kell vennünk a feladatot az „öregektől”, Kampistól, Kálmán Pistától, és Tőled is. Firtattad, hogyan képzeljük a jövőt, hogyan folytatjuk a munkát, majd már Nélküled. Akkor adósod maradtunk a válasszal.

Most eljött az idő, hogy meglássuk, mit értettünk meg tanításodból. Tudjuk, érezzük, hogy az Egyesülés páratlan szellemi közösség, összetartozásunk, barátságunk hatalmas érték, erőt ad mindannyiunknak, de talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy remény a kívülállóknak is.

Együtt maradunk!

A Fenséges Nap népe fiának tartotad magad. Isten kiválasztottja voltál.

Most, hogy megérkeztl Isten országába, búcsúzunk Tőled. De minden nap, minden éjjel Veled leszünk, s Te velünk leszel. Munkára hát.

Köszönjük, hogy eddig segítettél.

Isten áldjon, és kísérjen utadon.

Dévényi Sándor,

a Kós Károly Egyesülés elnöke

A Magyar Művészeti Akadémia búcsúja Makovecz Imrétől

Ígérjük, hogy árvaságunkat feloldva örökre együtt maradunk Veled itt is, ahol testvérünk voltál, ott is, ahol hiszszük, egyszer majd újra találkozunk.

Óbuda csendes esőinek árja helyett ma könnyeket hullajtanak a Kecse utcai ablakszemek. Ez októberi szombat délután vándorcillagos Betlehemről álmodoznak, s karácsonyra újszülöttet ígérnek Neked és mindazoknak, kik az emlékező nemzet szívének hallani vélik hangos dobbanásait. Erre figyeltél mindig Te is barátunk az elázott Kolontár tűzvörös sebei láttán, és fogadtad erős bizalommal követőidnek önzetlen társulásait.

Most még temetés van, különös óra... s míg földbe hanyatlik az elalélt

test, szárnyait bontogatni kezdi az emberi példa nagyszerűsége, égre iramlík, majd bátorítóan visszatekint és máris halljuk az éteri hangot: Imre fiam, gyere hozzám, eljött az idő, add ide terveidet az egeknek, mert tempomodot kellene emelni itt is. Angyalaim régtől gyűjtögetik szorgalmasan felhő kezeikkel csillagaim az alapozáshoz, mert töprengéseimnek ideje jött el nekem is, látva az emberiség ingatag sorsát odalent

...emígy az Isten –

Ekkor gyönyörű álmod, az AKADÉMIA kínzó hiányodba fázva beleremeg,

csak kölcsönbe Uram, ezt mondanánk, ha mernénk – de utódaidban rögvest felragyog a többlet; intés, tanítás, hála, áldozat, s mert kifogyhatatlan lettél nekünk minden próbában, minden időnkig

mint távolságában a végtelen –

ez elég lesz nekünk. Ígérjük, hogy árvaságunkat feloldva örökre együtt maradunk Veled itt is, ahol testvérünk voltál, ott is, ahol hiszszük, egyszer majd újra találkozunk.

Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia elnöke

Zsitva Tibor felvételei

Újlaky Jenőné felvétele

DR. KOVÁTS FLÓRIÁN

a Magyar Művészeti Akadémia főtitkára

IN MEMORIAM

Újabb súlyos veszteség érte a Magyar Művészeti Akadémiát. Eltávozott dr. Kováts Flórián, az Akadémia titkára.

Dr. Kováts Flórián szinte megalakulása pillanatától a Magyar Művészeti Akadémia fáradhatatlan titkára, Makovecz Imre hűséges és áldozatot nem ismerő munkatársa, a Kecské utcai akadémiai székház lelke, nagy türelemmel viselt hosszú szenvedés után, életének hatvanharmadik évében, 2011. október 2-án eltávozott közülünk.

Dr. Kováts Flórián népművelő, művelődésszervező, szociológiai egyetemi doktor, a Zala Megyei Művelődési Központ igazgatója, a Zalaegerszegi Városi Televízió Szerkesztő Bizottságának első elnöke, a Magyar Millennium Kormánybiztos Hivatalának hivatalvezetője Makovecz Imre felkérésére 1992-ben elvállalta az Akadémia titkári megbízását.

Dr. Kováts Flórián volt az az elkötelezett személyiség, aki az Akadémia

életét szervezte, aki tevékeny részese volt a köztestületi törvény előkészítésének és megszületésének, s aki halála pillanatáig az Akadémiáért élt és dolgozott. Szolgálatával a magyar nemzeti kultúra és közösség méltóságának helyreállításán fáradozott.

Dr. Kováts Flóriánt a Magyar Művészeti Akadémia saját halottjának tekintik.

Legutolsó írásából, a *Mértékadó közösség* című kötetéből idézve hajtunk fejet emléke előtt:

A közösség tisztelete

A mostani „földrengés” előtt, amikor egy csomó feladat hárul majd a tagokra is, figyelmetekbe ajánlom ezt az idézetet. (Rossellinitől való egy sok-sok évvel ezelőtti interjúból.)

„Az ember ma csak társadalomban tud élni és nem közösségben. A társadalmat a törvények igazgatják, a közösséget a szeretet.” Nekünk eddig az volt a dolgunk, hogy ne engedjünk ennek az erőnek, hogy a barátság és az együttműködés természetes erejére támaszkodjunk és így építsük a mi értékőrző testületünket.

Óriási dolog, hogy törvény született a köztestületről, de ezen a helyen is arra figyelmeztetek mindenkit, hogy ne váljanak a szabályok rabjaivá. Mindenki próbáljon figyelni a megalkotásukra, de ne feledjék, hogy közösséget csak tisztelet és szeretet tud teremteni.

Rengeteg bürokratikus tennivaló lesz, ezek elől sem szabad kitérni, mert különben komolytalanná válik a testület helyzete, de jól gondoljatok meg minden lépést, mert most, amikor újjáépítitek, egyúttal meg is erősíthetitek ezt a közösséget, de el is veszíthetitek.

Megismétlem, amit az előbb idéztem: „A társadalmat a törvények igazgatják, a közösséget a szeretet.” Ebben és az itt megszületett barátságok, emberi vonzódások erejében bízva kívánok sikeres köztestületi életet a Magyar Művészeti Akadémiának!

Fekete György KOVÁCS FLÓRIÁN TEMETÉSÉRE

Tisztelt Gyászoló Gyülekezet!

Mostanában próbára tesz bennünket az Úristen, hogy sorban elszólítja tőlünk a hozzánk legközelebb állókat. Így az akadémiai lét nagy ikerpárját, Makovecz Imrét, s most Kováts Flóriánt, akiknek neve és emlékezete máttól elválaszthatatlanná válik. A próba azonban a kiválasztottak számára nyújtott megtiszteltetés is egyben, a Teremtő bizalma a fáklyát továbbvivők iránt. Halljuk is a szavakat: „adtam nektek nagyszerű embereket, akiket küldetésük elvégeztével hazahívok”. Most Flóriánt, aki szívünk által dokumentálhatóan élt teljes életet, s ezzel egyik legmaradandóbb biztosítéka lett az akadémia következő évei, évtizedei maradandó eredményeinek.

Példája lett Flórián számunkra az akarat, a tenni vágyás, a tűrés, az önfegyelem és a testi fájdalmak feletti uralom hősiességének ebben a nyafogós, panaszkodó, másokon mindent, mindig számon kérő világban, amelyben minduntalan összetévesztődik a méltón élni akarás a jól élni akarás szemfényvesztő létezésével.

Életének első két évtizede felkészülés volt a nemzet szolgálatára. Arra a küzdelemre, amely azokra vár, akik ma Magyarországon a kultúra ügyei mellett kötelezik el magukat. Ez az alapos felkészülés tette lehetővé a másik két évtized szorgalmas menetelését. Zalaegerszeg volt ekkor a befogadó, a tanú és a nyertes. Így a városi művelődési központ, a Gébárti-tó partjára épült mesterségek háza – közös emlékeink első színtere – galéria és hangversenyterem szépült a zsinagógában, működött a városi televízió. Irodalmi, zenei, képzőművészeti, népművészeti bemutatók születtek, konferenciák zajlottak, kiadványok jelentek meg, művésztelepek alakultak. Közben ki-

nevelődött a művészeti életet szervezők profi csapata. A nyugat-magyarországi város az ő tevékenysége nyomán is bölcsője lett a kultúrának, benne a művészeteknek.

A harmadik húsz esztendő az akadémia létrehozása álmának realizálásával kezdődött, az egyesületi lét szervezeti kereteinek kimunkálásával és bevezetésével. A sevillai világkiállítás magyar csodapavilonja megvalósításában való helyszíni pallérozással folytatódott, majd a Millennium Kormánybiztoság hivatalának koncepciózus vezetésével, végül a Kecské utcai hajlék és kert építésével és benépesítésével teljesedett ki. Ettől kezdve az akadémia és az akadémiaért élt.

A második és a harmadik húsz esztendő tehát a szakadatlan munka lázában telt el. Okos, körültekintő, mindig másokat fényben tartó, fáradságot nem ismerő, szemérmesen határozott munkában, hogy legyen barátságos közös otthon, mosolygós köszönések, társak a barátkozásban, figyelem az öregek iránt, csillapítása az érzékenységnek. Mindezt úgy, hogy a különféle műfajok egyenjogúsága se csorbuljon. Egy idő után közösségünk hitelesítője lett. Az ő magatartása is hozzájárult ahhoz, hogy az akadémiai lét megemelt szintjét törvénybe iktatták. Alapkoncepciójának meghatározó kimunkálója volt.

Így gondolhatunk bármit az elmúlt két esztendő lélekemelő történéseiről, személyes érdemeikről, igyekezetekről, az ez évi november ötödike nagyszerű napjának eljöttét Imrének és Flóriánnak köszönhetjük, mert e nagyszerű szerzőpáros kezében lapult végig az az iránytű, amely nem engedte, hogy eltévedjünk. Köszönet érte.

Flórián most, fájdalmaitól megszabadulván elballagott beszámolni minderről Küldőjéhez. Elmondhatja, kiért csinálta mindezt és miért, eszközeit miképpen válogatta össze, kikre számított, s mire mentek együtt, s mind ebből mi bízható rá a jövőre. Stratégiáját örökölni hagyta ránk.

Ez a halál tehát nem a véglegesség demonstrációja, hanem csendes, fájdalomtól sem mentes ünneplése egy jelképes stafétabot átadásának. A nagy előd, megfutva saját távját, áttelepül most az öröklét időtlen edzőtáborába, mi pedig – testvére, gyermekei, unokája, pályatársai, munkatársai, barátai és tisztelői – tovairamlunk a nekünk is kimért pályákon a célszalagig. A nagy versenyfutás földi élményeit megőrizzük, mozdulatait nem feledjük, tekintetét visszaidézzük.

Flórián nemsokára újra édesanyja ölébe hajtja le fejét a föld alatt. Lelki rezdüléseit a Kecské utcai kert hűségesen őrzi. Halálával a közös életcél élve marad, mert az ő akadémiaja ropant erő, megtartandó ígéret és biztosítéka is az öröklét nagyszerűségének. Nyugalmát őrizze a Teremtő

Somogyi Győző

BÚCSÚZOM KOVÁTS FLÓRIÁNTÓL A CSALÁD ÉS A BARÁTOK NEVÉBEN

Csak most látjuk, milyen kegyelmi állapotban volt részünk, hogy egy ketős csillag, Makovecz Imre és Kováts Flórián fényében élhettünk. Egyszerre távoztak, miután a jó harcot megharcolták. Flórián volt a szív, a megbízható szolgálat. Ha ő ott volt, rendben mentek a dolgok. Bár nem volt vallásgyakorló, egyre közelebb ért Istenhez, és teljesen megtisztulva, feloldozást nyerve tért meg Üdvözítőjéhez, Jézushoz. Köszönjük Neki, hogy Flórián kortársai lehettünk. Dicsőség az Élet Urának!

A SZERVES ÉPÍTÉSZET OKTATÁSA A MŰEGYETEMEN

A múlt század 80-as éveinek elején a Bercsényi Kollégiumba hívták Makovecz Imrét, egy kötetlen beszélgetésre. Makovecz abban az időben marginális helyzetű építész volt, de különös, jó-részt ismeretlen szemléletmódja kíváncsivá tett minket, akkori hallgatókat. Az érdeklődést az is növelte, hogy az egyetemi oktatók többsége elutasító volt a munkáival szemben, ha emlegették is, azt elsősorban negatív előjellel tették. Makovecz a kollégiumi beszélgetésen saját világlátásának forrásait ismertette, mindenekelőtt Wright-ot és Steinert. Wright természetesen mindenki által ismert volt, Steinerről azonban senki sem hallott. A hallgatók kérték Makoveczet, hogy beszéljen részletesen Steinerről, érez-

ték, hogy annak az értékrendnek, amit Makovecz képviselt, fontos eleme Rudolf Steiner életműve. Makovecz a kérést elutasította, mondván: Steinerről nem lehet egy beszélgetés keretében érdemben szólni, ha valakit komolyan érdekel a steineri világ, akkor szívesen szervez erre egy több alkalomból álló előadásorozatot, amelyet nem is ő, nem is egy építész, hanem egy olyan ember fog tartani, aki tudományos alaposággal képes az életművet bemutatni. Ezekből a – Kálmán István által tartott – előadásokból, találkozókból indult az a Steiner-kör, mely csírájául szolgált a legelső, Makovecz által vezetett magán-tervezőiroda megalakulásának. A Steiner-kör azonban – az ezzel párhuzamosan induló visegrádi tábo-

rokkal együtt – már az egyetem falain kívül szerveződött.

Az egyetem és a szerves építészeti távolsága a rendszerváltás után sem csökkent, ami köszönhető volt annak, hogy Makovecz erőteljesen képviselte az oktatási és tanszéki struktúra átalakítását. Nem értett egyet a sztálinistának nevezett tervezési tanszéki rendszerrel, amely funkcionális felosztást mutatott (Lakó, Közép, Ipar tanszék). A viszonylag nagy létszámú tanszék helyett kisebb, néhány fős tanszékeket javasolt, melyek élén egy határozott karakterű építész állna, akinek szemlélete jellemzi a tanszék irányvonalát. Az egyetem az átalakítási javaslatoknak ellenállt, így a megváltozott politikai környezet sem hozott érdemi változást

az akkor már nemcsak a Makovecz nevével fémjelzett építészeti irányzat és az egyetem viszonyában.

A 2000-es évek elején az akkori dékán, Lázár Antal megkérdezte Makovecz Imrét, elfogadna-e egy felkérést a szerves építészeti oktatására egy választható tárgy keretében. Már a felkérés is heves vitákat gerjesztett, az oktatók egy része attól félt, hogy a résnyire kinyitott ajtón belépve, az eddig elutasított szemlélet fokozatos térnyerésével zavart fog okozni a koherens műegyetemi oktatásban. Jellemző, hogy tanszéki kollektívák utasították el azt, hogy a tervezett választható tárgynak egyetemi gesztorai legyenek. Lázár végül a Lakóépülettervezési Tanszékot kérte fel a tárgy gondozására, a kidolgozás után 4 félévesre duzzadt anyag másik adminisztratív gazdája a Középépülettervezési Tanszék lett.

A kezdeti félelmek oldódtak, majd elmúltak, mikor kiderült, hogy a Szerves építészeti c. tárgy pontosan azt a feladatát tölti be, mely általában egy választható tárgy feladata: az ilyen irányú érdeklődéssel bíró hallgatók

kielégítése. A tárgyat szemeszterenként kb. 60 hallgató veszi fel; elmondásuk szerint nemcsak azok, akik közel érzik magukhoz ezt az építészeti irányzatot, hanem azok is, akik – bár távol áll tőlük a szerves építészeti formanyelve – nemcsak a (sokszor méltatlan) szakmai vitákból, félmondatokból akarják megismerni a magyar építészeti egyik fontos tényezőjét. Nem az egyetemi oktatás részeként, de a tárggyal szoros összefüggésben, némiképp a visegrádi táborok mintájára, újraindult a nyári építőtáborok gyakorlata is: a hallgatók nem egy építési részfeladatot, hanem – saját tervük alapján – egy komplett építményt (legutóbb egy Devecserbe készült játszóteret) építenek meg, az építés igazi katarziséval.

A több éve futó képzés mára egy elfogadott, a hallgatók által tudatosan választott és megbecsült részévé vált a műegyetemi építészoktatásnak, de a falak nem omlottak le körülötte: nincs átjárás a tervezésoktatás fő irányvonalára, kánonjára és a szerves építészeti szemléletére, építészeti megjelenésére között. Rizikót vállal az a hallgató, aki ezt a

szemléletet és formanyelvet akarja felmutatni a féléves tervében, mert sikert csak egy minden tekintetben magas színvonalú, önmagával konzekvens, a szerves építészeti legjobb példáihoz mérhető alkotással érhet csak el, ami egy több éve praktizáló építész számára is nehéz feladat.

Szándékosan nem beszéltem a szerves építészeti oktatásának tantárgyi felépítéséről, az előadások és gyakorlatok tartalmáról, a meghívott előadókról, az építőtáborok után kapott, meleg hangú köszönő levelekről, ill. a pozitív hallgatói visszajelzésekről – ezekről hitelesen csak a tárgyat irányító, a szerves építészeti gyakorlatban is művelő építészek (Turi Attila, Csernyus Lőrinc, ill. korábban Siklósi József) szólhatnak. Makovecz már a képzés kezdetén is csak egy-egy előadást és gyakorlatot tartott félévenként, halálával a tárgy oktatói mégis reménytelenül egyedül maradtak; az ő erőfeszítésüktől függ, hogy a szerves építészeti szemlélete továbbra is hitelesen jelenjen meg a hallgatók előtt.

Perényi Tamás, tanszékvezető

BME SZERVES ÉPÍTÉSZET OKTATÁS 2003-2011

A műegyetemi szerves építészeti oktatásra Lázár Antal tanár úr, akkori dékán kérte fel Makovecz Imrét, orvosolando azt a tarthatatlan és érthetetlen helyzetet, hogy a világhírű Mesternek nincs megjelenési lehetősége az intézményben. A felajánlott lehetőség heti 2 kreditpontos előadás és gyakorlat megtartására szól. Az oktatási program irányelvét a Mester a hitelesség és a látókör szélesítéseként határozta meg.

Az oktatás három szemeszterben folyik. Az előadások témájának, hangvételének kialakításakor figyelembe kell venni a jelenlegi – megítélésem szerint süllyedő – oktatási környezetet. A kreditrendszer nem teszi lehetővé az egymásra épülő oktatási fázisokat, azaz mindenki akkor veszi fel az egyes tárgyrészeket, amikor akarja. Az oktatás egy végigtanult nap végén, 5 óra körül kezdődik, fáradt és koncentrációra korlátozottan alkalmas hallgatók részére. Az egyetemi feladatok a szemeszter második felében olyan mértékig borítják el a diákokat, hogy aktivitásuk erősen csökken.

A vizuális spam univerzuma sajátos tudatállapotot hozott létre a fiatalokban: nem észlelések, csak flash-ek jutnak el hozzájuk. Pillanatnyi benyomások nem alkalmasak a megismerésre, illetve sorvezető hiányában nem lehet rendszerbe illeszteni azokat, helyette végtelenül egyszerű, szinte már csasztuska szintű gondolati formákba töltődnek. Ennek a tudati közegnek éles ellentéte is jelen van: a mindenre kiterjedő, egzisztenciális érzékenység és vágyakozás. Erre lehet építeni, így az előadások lényege a személyes hitelesség és az érdekességbe burkolt gondolati mag. Az a mag, melyet képszerűen, imaginatív megjelenéssel lehet kifejezni, s melyből képszerű benyomás képes megmaradni néhány hallgatóban.

A nyolc éve folyó oktatás első szemeszterében különböző szemlélet-

módokat tárunk a hallgatóság elé: szó van a századforduló szellemi mozgalmaira alapuló építészetről, szecesszióról, a Goetheanumról, megalitikus kultúráról, Wright Taliesin-jéről, a tájépítésről. A második félév a nyári építőtáborra való felkészülés jegyében telik. Előadások hangzanak el a visegrádi, elzászi építésekről, Hübner stuttgarti oktatásáról. A harmadik szemeszterben a KKE építészirodáinak bemutatása mellett a főépítési munkáról hallgatók beszámolóik.

Az előadásokhoz kapcsolódóan szemeszterenként 2-3 kifeladatot kell teljesíteniük a hallgatóknak. Például a századfordulós Gerle-előadáshoz kapcsolódóan megadott lista alapján tanulmányt kell írni egy épületről és szabadkézi rajzot készíteniük annak három részletéről. (A feladatkiírás olyan, hogy a helyszín meglátogatása nélkül nem lehet teljesíteni.) Ugyanígy Pongor statika előadásához – Makovecz szerkezetei, mérnöképítészet, Calatrava – csatlakoznak a szerkezetmodellek: adott mennyiségű papírból kell hidat, tornyot, konzolt, vagy arcot takaró, karaktert kifejező teherbíró kalapot készíteni. Vannak kreatív feladatok: agyagmodell-készítés Asmussen modorában, vagy tojásdobálás Scherer módra: írólapba csomagolt tojás három méterről leejtve.

Az oktatás kiteljesedése a negyedik éve folyó nyári táborok, amelyek jelentőségét elsősorban az atomizált, szétszakított emberek közösségbe szervezésében látom. Mindemellett természetesen ezek szakmai munkák: az építés történetének átélése, az alkotás gyötrelme és nagyszerűsége alapvető ismereteket ad a résztvevőknek.

Plesz Antal – a magyar építészet igrice – azt mondja az építészeti műhelyben az építészeti csak apropó, a valódi cél az emberépítés. Folytatva a gondolatot: az építés végső célja a közösségépítés. A nyári egyetemista táborok végső értelme egy közösség felépítése. Ez a közösség egyrészt a nagyszerű hallgatók csapata, akik munkájukkal

egy lakóközösség épüléséhez is hozzájárulnak. Annak a közösségnek adnak tápláló erőt, akik ezt kézzelfoghatóan viszonyozták figyelmességgel, kedvességgel, elemőzsiás kosárral.

Kivételes alkalom egy ilyen építési folyamata, melyben az ismeretek a tett – tudás – tapasztalás hármasságán keresztül rögzülnek. Ezek nem elvont, intellektuális ismeretek, hanem tapasztalások:

- A féléves tervet elkészítve szembe-sülni kell a többi tervvel. Szembesülni mások (és önmaga) képességeivel, erényeivel és hibáival. Szavazni kell, azaz fel kell ismerni a minőséget, egyben reálisan minősíteni saját magunkat.
 - Felismerni azt, hogy a tervezési folyamatokban milyen erők működnek: meddig a demokrácia és mikortól a hierarchia. (Más szóval a szellem hierarchikus tulajdonságának felismerésén alapuló demokratikus működés tapasztalata.)
 - Aki elnyeri a kiválasztást, leginkább kötelezettséget nyer: neki kell irányítania az építést. A nyereség „csak” befelé fénylik, kifelé gond, aggodalom, kötelesség.
 - A valódi cél kettősnek látszik. Egyrészt egy építészeti gondolat – kompromisszumokkal terhes – maradéktalan megvalósítása, másrészt a használók tökéletes kiszolgálása. Valójában ez abban a pillanatban, amikor egy busznyi óvodás rászabadult a Fecskevárra, a két dolog eggyéolvadt, mint ahogy az épület- és közösségépítés is egy kerek történet lett.
 - Minden csapatmunkához kell vezető. (Ez nem lehet a tanár, az ő szerepe csak a segítő lehet.) Meg kell találni a megfelelő embert vagy embereket, kiknek személyisége, akarata képes összetartani egy csapatot.
- A kalákajellegű építésben alapeleme egy szellemi hitelezés. Az előző társaságba vetett bizalomból él és a következő csapat munkáját megalapozó bizalmat építi.

Turi Attila, építész

SZERVES ÉPÍTÉSZETI TÁBOR SÁROSPATAKON

A '80-as években néhány műegyetemi hallgató úgy döntött, hogy az egyetemen hallottak mellett másik alternatívát keres, mert az oktatott tárgyak nem elegendőek a szakma magas szintű megismeréséhez. Makovecz Imréhez fordultak, s ő tudta, hogy a diákoknak mire van szükségük: *építésre*. A magukéi közül legjobbnak választott tervet megépíteni a két kezükkel, hogy megismerjék az építőanyagokat, „*hogy ne vágják egymás lábába a baltát*”, hogy megélik az építés drámáját.

A Visegrádi Táborok azóta legendává lettek, s az ott alkotó fiatalok közül sokan elismert építésmesterekké váltak. A táborok megszűntével betöltetlen űr keletkezett, és sokan, sokáig próbálkoztak szellemiségük újraélesztésével. A régi visegrádi fiatalok közül néhányan kivesszük részüket az egyetemi oktatásból is; szerves építészeti kurzusokat tartanak. Amikor 2007-ben a hallgatók megfogalmazták egy új építőtábor szervezésének gondolatát, ők vállalták, hogy a mai hallgatóknak is megadják azt a valamit, amit csak az önálló építés élménye nyújthat.

Idén már joggal beszélhetünk tradícióról, hiszen már második éve érdemlik ki a BME hallgatói a sárospatakiak tiszteletét és támogatását a következő évi munkához.

A legfontosabb dolgok nem változtak Visegrád óta: szavazással, maguk közül választják ki a diákok a megépítendő tervet (idén Kiss Marianna *Fecskevár* nevű játszótéri épületét), önmaguk építkeznek, mellette mulatoznak, és az utolsó kalapácsütéskor kicsit közelebb kerülnek saját maguk megismeréséhez, a szakma valóságához, a közös munka kulcsához.

A Sárospataki Szerves Építészeti Tábor jelenleg az egyetlen olyan lehetőség a műegyetemi hallgatók számára, ahol a tervezéstől az átadásig végigélhetik egy alkotás megvalósulását.

Csontos Gyula, egyetemi hallgató

NYÁRI TÁBOROK

SZERVES TÁBOR,
SÁROSPATAK • 2010

Kedves táborozók!

Májusban elvittük Sárospatakra az év közben kiválasztott hallgatói tervet. Ott kiderült, hogy a Makovecz Imre által tervezett Árpád Vezér Gimnázium kertjében kellene építeni egy nyári pavilont, amelynek kis átalakítással Juhász Balázs nyertes terve pontosan megfelel. A kert tervét már korábban egy helyi tervezővel az Önkormányzat elkészítette, de Makovecz Imre – a terv színvonala miatt – nem járult hozzá, hogy megépüljön. A kertre új tervet készítettem, felhasználva a Mester egy korábbi meditatív térbeli szerkesztését, mely egy kockára vetíti azt a térbeli

spirált, amit a narancsháromszagon megismertetek. A tervet az önkormányzat elfogadta, és elhatározta, hogy két építményt – nyári pavilont és egy pergolasort – megépít, és elkészíti a kert burkolatait is.

Június közepén Juhász Balázs, Robitschko Davor és Cséplő Attila elkészítette a két épület kiviteli terveit, a nyári gyakorlaton a hallgatók megrajzolták a kert kitűzési terveit. A terveket átadtuk a helyi önkormányzati kivitelező üzemnek – akik eddig is segítették a táborokat –, hogy kalkulálják a költségeket. Úgy tűnik, a döntés pozitív.

Az önkormányzati üzem meg is kezdte a 35x35 méteres terület alagsóvezésének kiépítését és a faanyagok beszerzését. Vállalták, hogy az építmé-

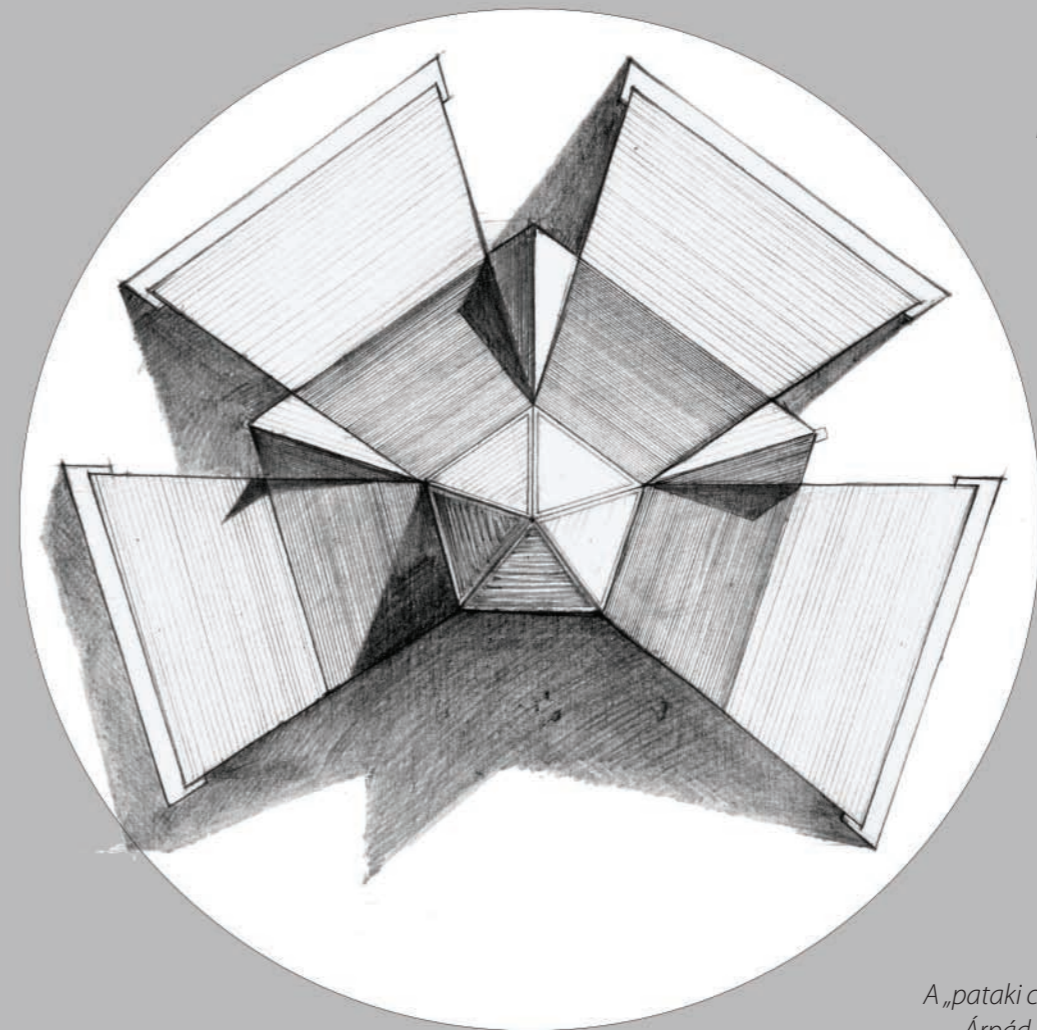
nyek, támfalak alapozását elkészítik, úgyhogy úri dolgunk lesz. Jelenleg az ütemtervet dolgozzuk ki.

Ami a létszámot illeti: 26-an jeleztek vissza, tehát ezzel zárjuk a névsort. Arra a megállapodásra jutottunk, hogy mindenki jöhet a táborba, legfeljebb egy kicsit több kivitelezést vállalunk. A kivitelezésbe beszáll a helyi szakiskola és a gimnázium néhány tanulója, hogy mennyi, ez még az ütemtervtől függ.

A munka 23-án kezdődik. A patakiak nagy reményekkel várnak Benneteket, köszönhetően az előző táboroknak, úgyhogy a lécz magasan van.

Mindenkinek kellemes nyaralást, még augusztus 20. előtt jelentkezünk a részletekkel.

Turi Attila, építész

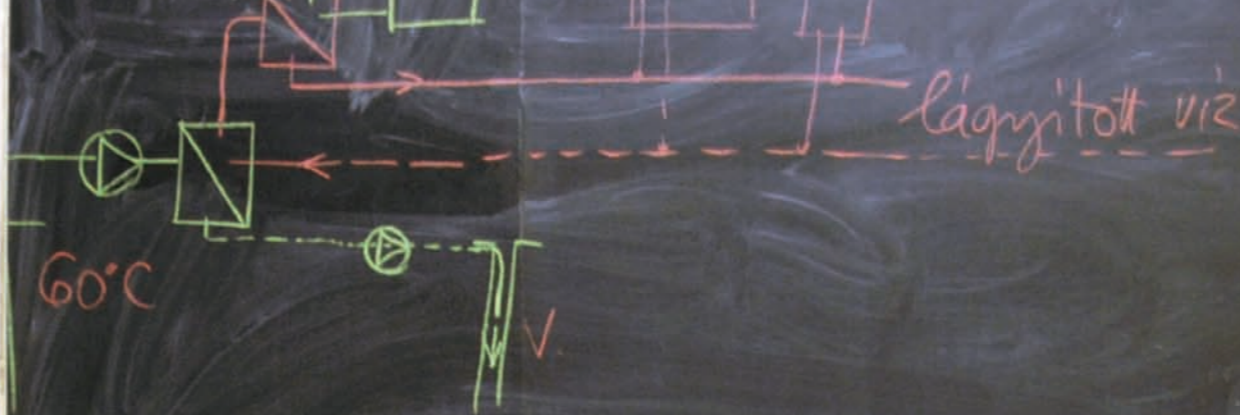

Juhász Balázs
műegyetemi hallgató terve:
a „pataki csillag”, felülnézet

A „pataki csillag” építése a sárospataki
Árpád Vezér Gimnázium kertjében.

Itt és a következő oldalon:
Makovecz Imre szervesépítészet-előadása
és gyakorlat a Műegyetemen

VÁNDORDIPLOMA • 2011

A frissdiplomás Lukács Árpád, Füzes András, Arnóczki Imre Balázs, Papp Tamás és Borbás Péter

Arnóczki Imre Balázs (1981)

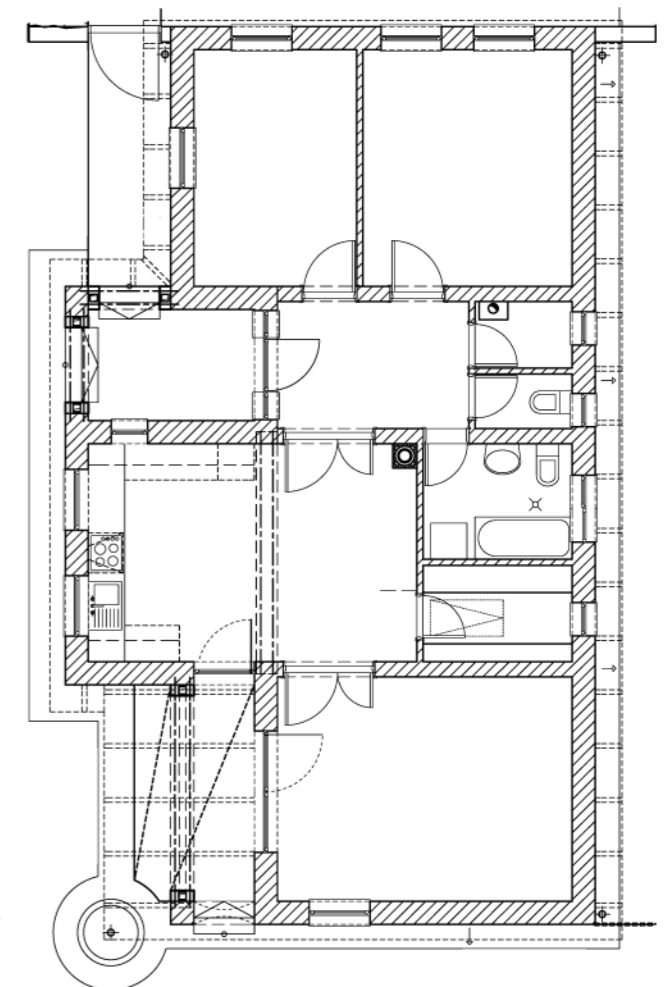
2005 • Szent István Egyetem Ybl Miklós Főiskolai Kar

2005 – 2011 • KKE – Vándoriskola (Mesterek: Bodonyi Építész Kft. – Bodonyi Csaba • KÖR Kft. – Krizsán András • Dévényi és Társa Kft. – Dévényi Sándor • Mérmű Kft. – Szűcs Endre • BAUSYSTEM Kft. – Győri István • Makona Kft. – Makovecz Imre)

Felsőzsolca, lakóház

Devecser, lakóház alaprajza és utcai homlokzata

Füzes András (1979)

2004 • BME Építészmérnöki kar

2007 – 2011 • Kós Károly Egyesülés – Vándoriskola (Mesterek: Dévényi és Társa Kft. – Dévényi Sándor • Kvadrum Építész Kft. – Zsigmond László • AXIS Építésziroda Kft. – Salamin Ferenc • Mérmű Stúdió Kft. – Szűcs Endre • Makona Kft. – Makovecz Imre)

Diplomamunkák: Zebegény – lakóház (mester: Salamin Ferenc) • Balatonakali – lakóház (mester: Szűcs Endre, kivitelező: Komáromy Tamás) • Dobogókő – közösségi és lakóház (mester: Makovecz Imre, kivitelező: Győri István)

A Dobogókőre tervezett házzal különleges lehetőséget kaptam Imre bácsitól. Olyan tervezési feladatot, amelyben egy Makovecz-ház mellé kellett terveznem egy kisebb lakóházat a megbízónak. Ez valójában egy feladat volt, de Imre bácsi már másnap az asztalomra tette a nagyobbik, a meditációs ház százas terveit, hogy motivációt gyűjtsenek belőlük.

Különös hangsúlyt kapott a szolgálat, és az Ég és a Föld összekapcsolása. A szolgálat erejét az épület maga tükrözi. Győri István vezetésével ismét azok az emberek gyűltek Imre bácsi köré, akikkel együtt már nagyon sok házat felépített,

és mindegyikük a közös célt szem előtt tartva szívvel-lélekkel tette bele a maga munkáját. Az építkezésnek olyannyira híre ment, hogy építés közben folyamatosan emberek jöttek-mentek, különböző csoportok, akik éppen arra jártak, összeverődve, énekelve ünnepeltek, pedig éppen csak az alapok látszottak ki a földből. Az emberek szerint az épület összegyűjti és jótékonyan tereli tovább a Dobogókőn egyébként is jelenlévő energiát. Az építkezés rövidnek mondható ideje alatt népes közösség épült ki; az embereket az a jel kapcsolja egybe, amelyet Imre bácsi a *Gondolat*

megismerésére állított. Ahogy minden épülete, ez is olyan kapuhoz hasonlatos, amilyenek a keleti lelkeségben a templomok ikonosztázióját hiszik és építik; amin keresztül az ember keresheti és megsejtheti az Örökkévalóság titkát, hogy ő már most is részese, és hogy a kapu ott van mindenkiben. De persze nem tolakodó, az emberek tekintetét, gondolatait az Ég felé tereli, és a szolgálatra kész, megismerésre vágyó embereknek megmutat valamit a Titokból.

Imre bácsi az utóbbi időben gyakran mondogatta: *a legnagyobb megismerő erő a Szeretet!*

Balatonakali, szemközt: Dobogókő, lakóházak

Papp Tamás (1979)

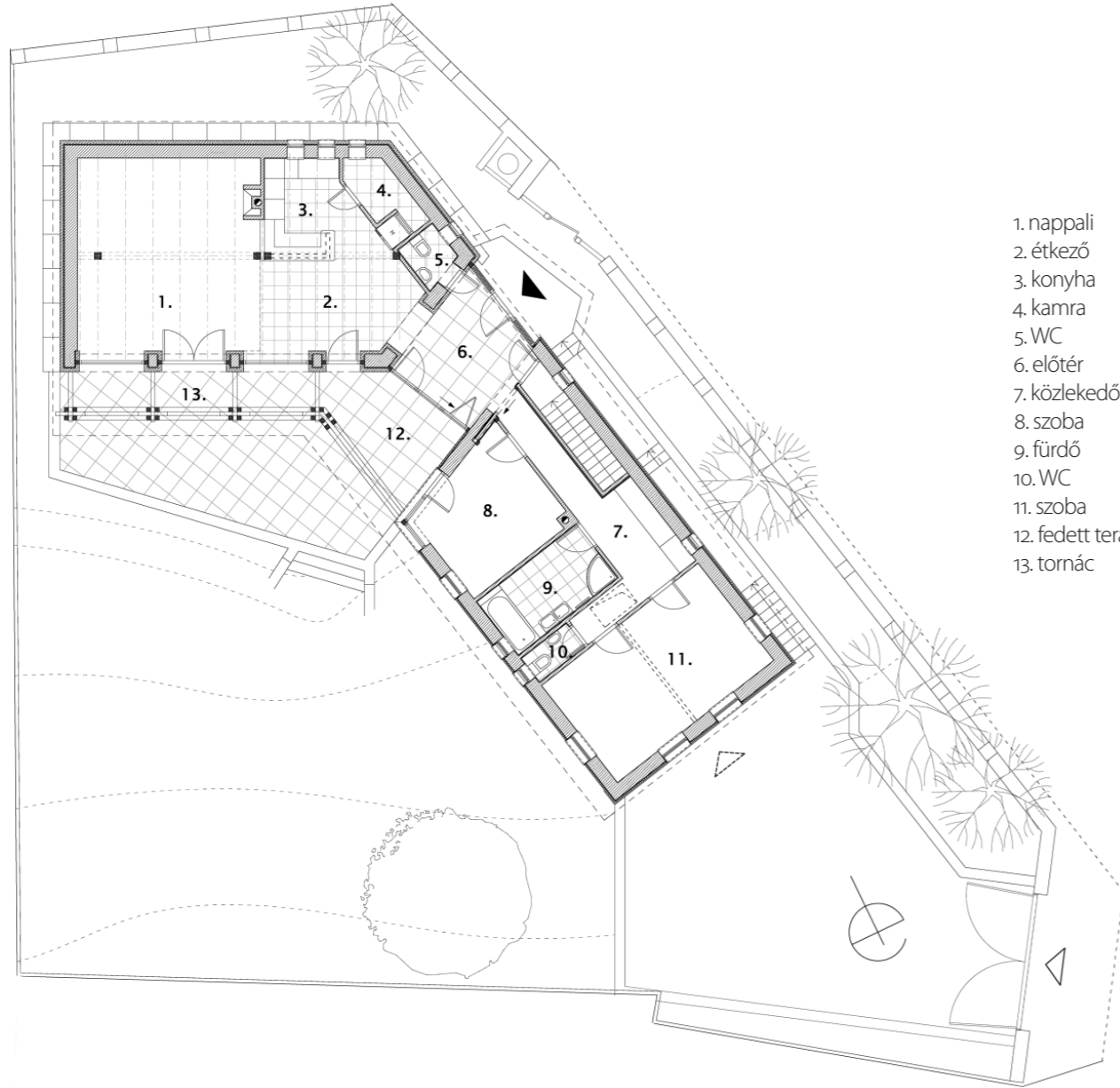
1999-2001 • A Népi Építészeti Tudományos Diákkör tagja (YMMF)

2002 • építészmérnöki diploma, Szent István Egyetem Ybl Miklós Műsz. Főisk. Kar, Tervezés Szak

2003 – 2009 • Kós Károly Egyesülés – Vándoriskola (Kvadrum Építész Kft. – Zsigmond László • SÁROS és Társa Építésziroda Bt. – Sáros László • Triskell Kft. – Turi Attila, Siklósi József • Mérmű Stúdió Kft. – Szűcs Endre • Makona Kft. – Makovecz Imre)

Diplomamunka: Szentendre, lakóház; mesterek: Makovecz Imre, Turi Attila

2005 • építésztervező szakmérnöki diploma: Szent István Egyetem Ybl Miklós Műsz. Főisk. Kar, Tervezés Szakmérnöki Szak

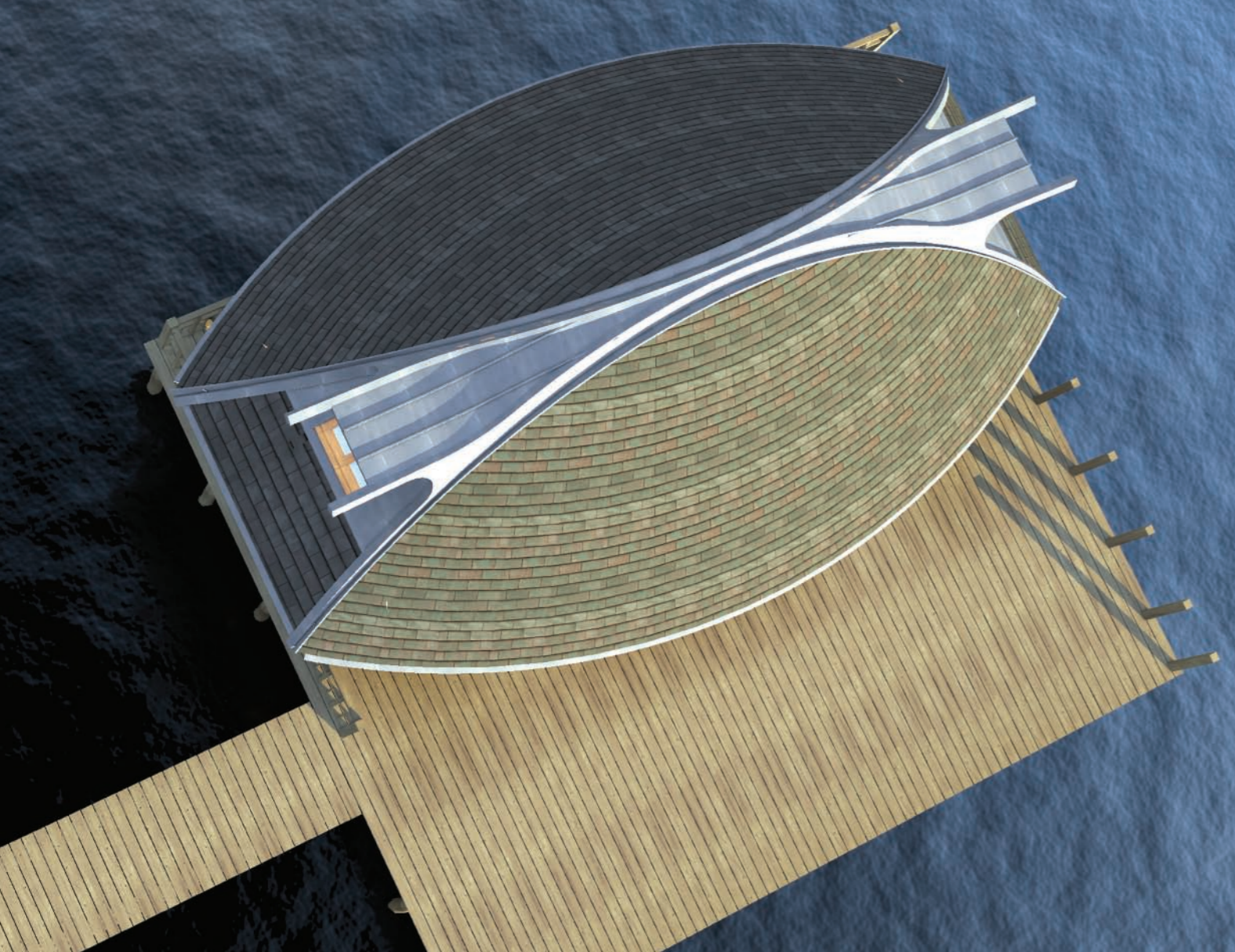

1. nappali
2. étkező
3. konyha
4. kamra
5. WC
6. előtér
7. közlekedő
8. szoba
9. fürdő
10. WC
11. szoba
12. fedett terasz
13. tornác

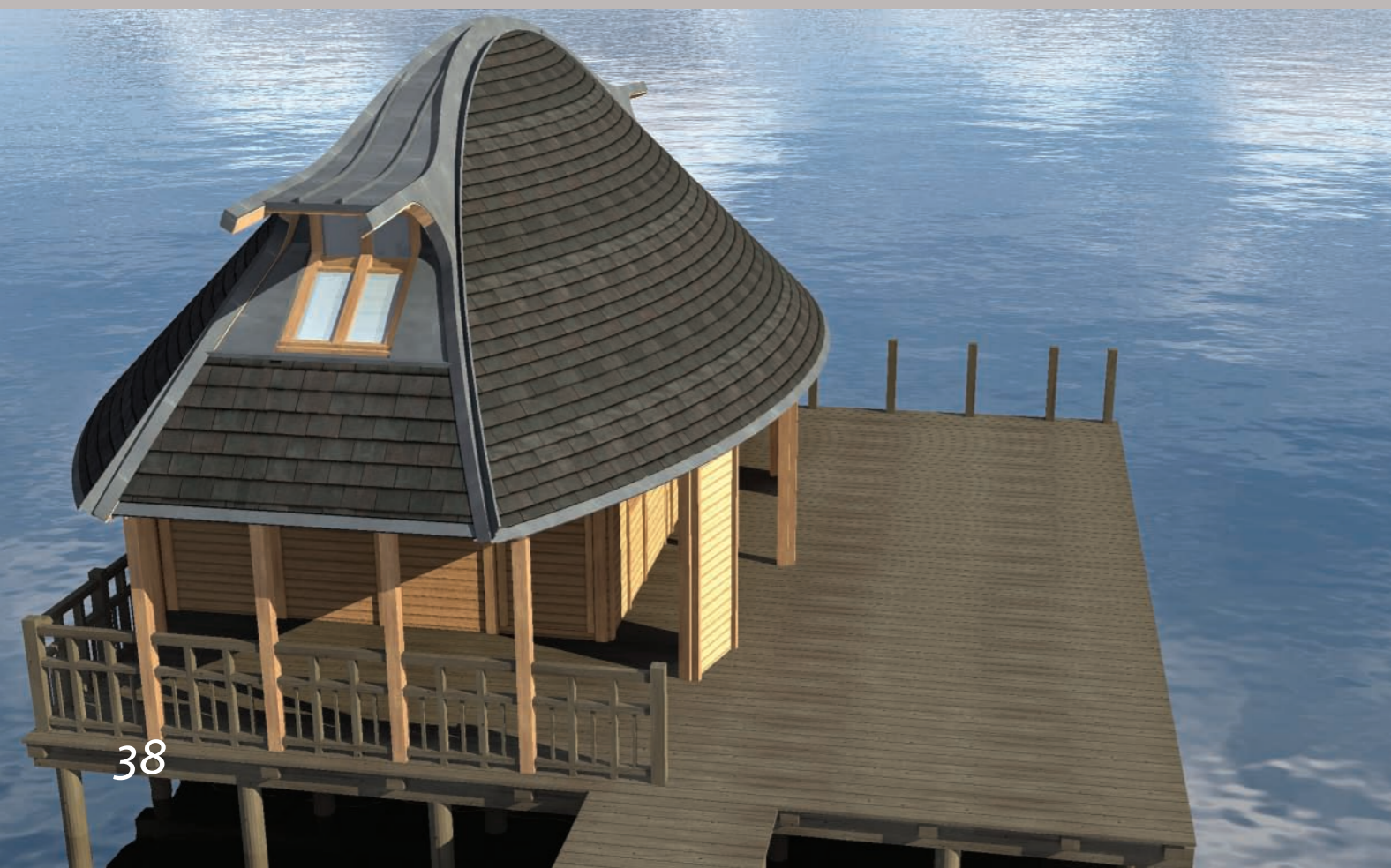

Szentendre, lakóház • alaprajz, homlokzat és részletek

Papp Tamás: horgászház terve

Borbás Péter (1977)

2002 • BME Építészmérnöki Kar

2008 – 2011 • MOME DLA képzés

Munkahelyek: 2002 – 2006 Szentendrei Skanzen

2007 – 2011 KKE Vándoriskola • mesterek: Dévényi Sándor, Ertsey Attila, Sáros László, Turi Attila

Diplomamunka: családiház-bővítés a Wekerle-telep szomszédságában (építés alatt)

HÁZAVATÓ, SZENTENDRE

Elsőként percre pontosan Sáros Laci érkezett Tikával. Kedvenc mellényét viselte és szüksége is volt rá, mert különösen hűvös lett délutánra. Még be sem lépett a kapun, máris megkaptam az első fejmosást.

Nem elég, hogy két évvel a félév után kérted a vándorleveled, még a házad homlokzatát is aszimmetrikusra tervezted? És a kőburkolat rakási módja hogy lehet ilyen szabálytalan?

Azt gondoltam, megáll a kapuban és folytatja még, de melegen kezet nyújtott és bejöttek.

Dévényi és Ágnes pár perccel később toppantak be. Épp kint álltam a kapuban, így láthattam, ahogyan Sándor egy kézifékes fordulóval, csikorgó gumikkal centiméterre pontosan befarolt Laciék autója mögé. A macskakövek kicsit megdobták a leültetett Crossfire-t, ezért a bal hátsó része egy hajszálnyival jobban kiállt az útra. Sándor nem is üdvözölt, a

csomagtartóhoz ment és elkezdett kipakolni. Nem gondoltam, hogy ekkora csomagtartója van egy ilyen sportkupénak, ugyanis két akkora demizsont vett ki belőle, hogy alig bírtam lecipelni a pincébe a jófajta villányit.

Hát ez a telek, amit a pécsi félév alatt vettél? Nem rossz kis ház, de a színezésre több gondot is fordíthatnál volna.

Ebben a percben tűnt fel nagy kalapjában Tésza a Szamárhely tetején. Gyalog jött Budakalászról. Bal kezében virágot, jobb kezében egy palack bort lóbált hanyagul. A virágot egy kézcsókkal kísérve a feleségemnek adta, nekem pedig a kezembe nyomta a palackot.

Ertsey Attila is megérkezett a legújabb napcellás és emberi erővel is hajtható kerékpárjával. Erdélyből hozott finomságait rögtön az asztalra tettük.

Az első percekben kicsit izgultam, mestereim hogyan szedik szét a házunkat apró darabokra, hogyan szűrik ki az elrontott részleteket. Vártam, hogy Attila megjegyzi: kicsit kevés ez a 25 cm

hőszigetelés a tetőben, ha még 10 cm-t hozzáadtél volna, már passzív házzal megegyező energetikája lehetne. Vagy Tésza a túlzottan racionális alaprajzot és szerkesztett homlokzatot hozza elő, de nem ez történt. Beszélgettünk arról, hogy vagyunk, mit csinálunk.

Nem bírtam megállni, hogy ne hívjam fel a figyelmüket néhány dologra, ami ott van. Laci, remélem észrevetted a feszes padló- és falburkolatkiosztást a fürdőben? Sándor, láttad a színes üveglakokat a hálóban, az extrém lépcsőt? Tésza, ezt a falburkolatrészletet a zsám-béki ovi emlékére terveztem be. Attila, titkon reméltem, hogy észrevetted a napkollektoros-fa-pellet megújuló energia ellátó rendszert, az újrafelhasznált és környezetbarát anyagokat. És még sorolhatnám.

Mestereim benne vannak a terekben, a falakban, a csomópontokban. Nap mint nap találkozom velük és hol a fejüket csóválják, hol bölintanak. Mestereim bennem vannak.

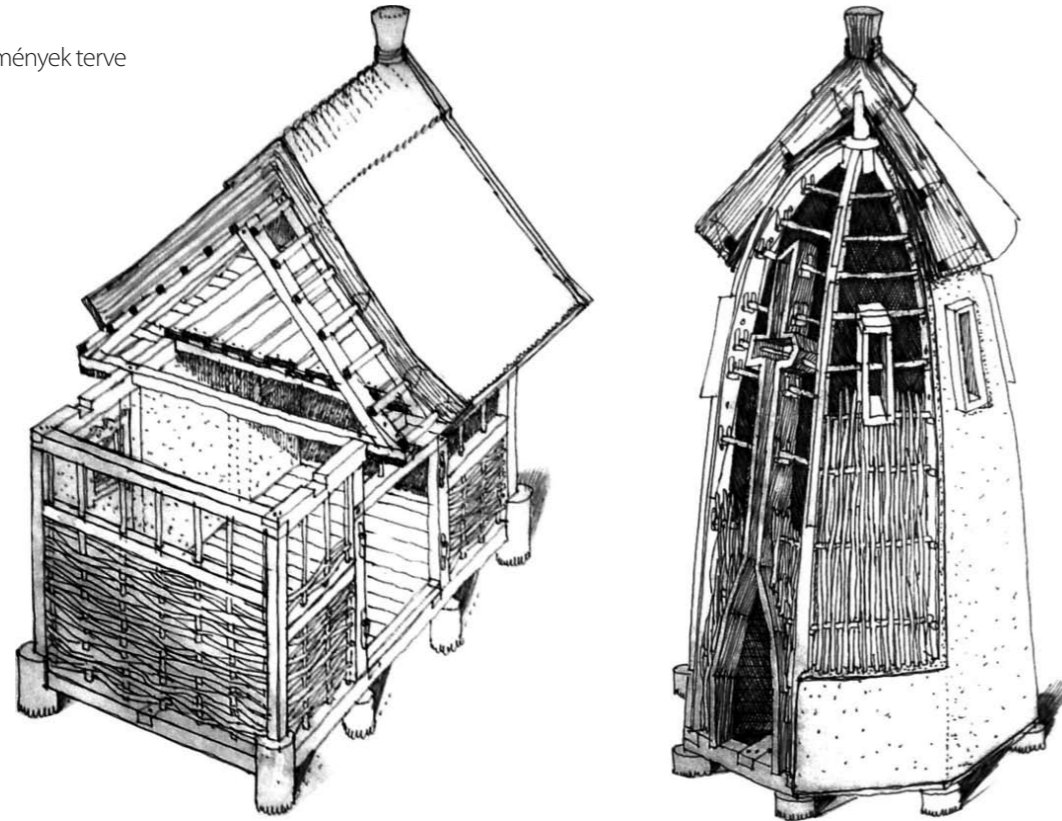

Lukács Árpád

Szent István Egyetem Ybl Miklós Főiskola posztgraduális építészeti szak
2006 – 2011 • Kós Károly Egyesülés – Vándoriskola

Mesterek: Kör Kft. – Krizsán András • Kvadrum Építész Kft. – Zsigmond László • Viator Építésziroda Kft. • Dévényi és Társa Építésziroda – Dévényi Sándor • Pagony Táj- és Kertépítészeti Iroda – Herczeg Ágnes, Illyés Zsuzsa

Mátramindszent, bioépítmények terve

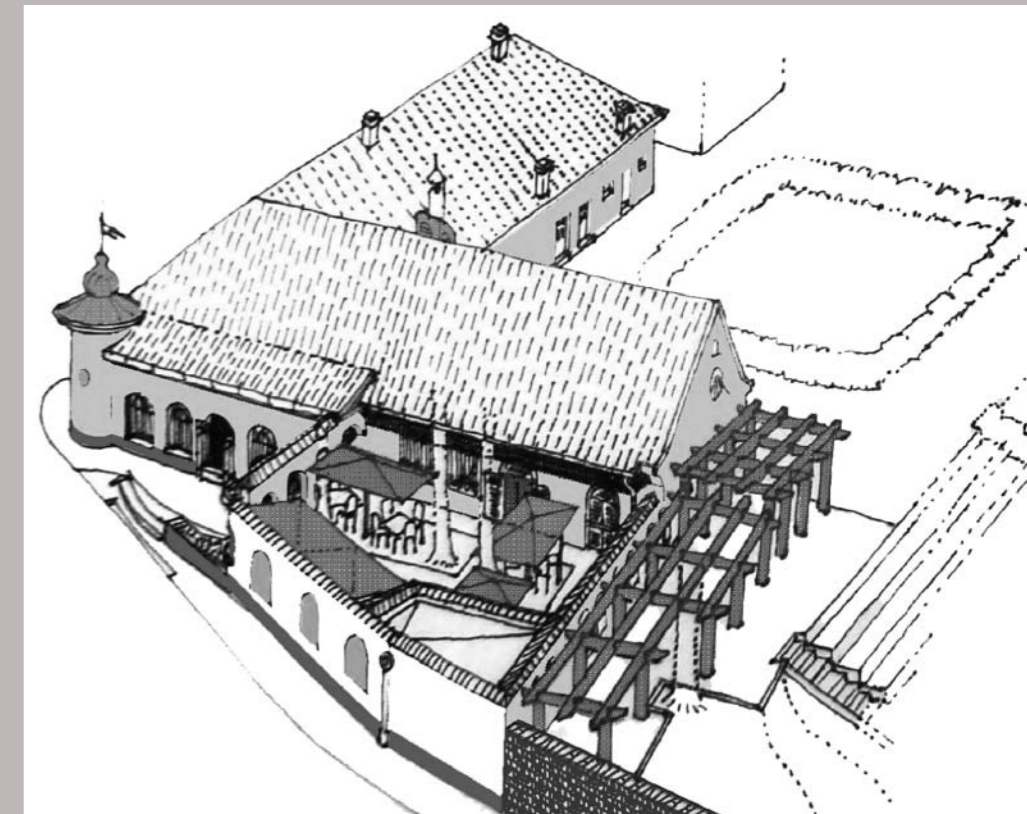
Ami mindenképpen ide tartozik: néhány szó az önfejlődés útvjáról, amit a vándoriskola jelentett nekem. Kiskoromban visszahúzódom természetű voltam, a Vándoriskolában szükségét éreztem annak, hogy ezen próbáljak meg változtatni. Ebben segített az a sok közösségi munka, amiben sikerült részt vennem. A Pagony Kft.-nél két félétvet töltöttem, utána még alvállalkozóként sokat dolgoztam náluk. Főleg azért, mert székelyföldi származású vagyok, s az itteni irodák közül nekik a legintenzívebbek a székelyföldi kapcsolataik. Sok kalákában igyekeztem részt venni, először egyszerű résztvevőként, majd szervezőként. Családommal együtt sok kedves, jóakarató és segítőkész emberrel sikerült megismerkednünk, sok kapcsolatot gyűjtöttünk és tartós barátságokat is kötöt-

tünk. Különösen sokat jelent számomra Mátramindszent, ahol a volt gyimesközéploki származású orvos leánya a családi telküket kiemelten közcélú alapítványuk részére ajánlotta fel. Amikor első alkalommal – Herczeg Ágnes tájépítész jóvoltából – a kaláka mozgalom keretén belül odakerültem, abban a megtisztetésben lett részem, hogy felajánlották, vegyek részt egy meditációs park létrehozási munkálataiban. A feladat nagyon megtetszett, egyben éreztem megtisztelőnek és kihívásokkal telinek. Megtetszett, mert Kárpát-medencei szellemiséget képvisel: erdélyiek, csángók, felvidékiek, vajdaságiak, valamint a határon túli magyar közösségek találkozhatnak és pihenhetnek itt meg. Megtetszett, mert egy meditációs jellegű kertről van szó és ez a meditációs tevékenység

közvetlenül szolgálja majd a hagyományos, a vidékre jellemző mesterségek újbóli elterjedését. Megtetszett, mert úgy éreztem, képvisel valami egységes életszemléletet: az irodalom, költészet, filozófia, képzőművészet, tájépítészeti, építészet és még a tudományos gondolkodásmód. És mindez a közelmúltat és jelenkorunkat jellemző történelmi keretekben jelenik meg: Miatyánk és Mária útját végigjárva emlékezünk Recskre, találkozunk Babba Máriával és védelmező palástjával, a megmentett villámsújtotta fűzfával; szilfák árnyékában pihenhetünk.

Manapság ezek a dolgok foglalkoztatnak. Ezek mellett műkedvelőként faragással, népi művészetekkel és kézművességgel foglalkozom, feleségemmel együtt neveljük két gyermekünket.

Csikszenttamás, filagória

Váci sörház, vázlatterv

FORRÁSMUNKÁK

ÓKORI ÉS KORAKÖZÉPKORI SZAKRÁLIS TEREK TÁJOLÁSÁNAK VIZSGÁLATÁHOZ

Kőszeghy Attila

A Napra, napkeletre tájolást feltételező elméletek érvényessége az utóbbi évtizedek helyszíni tájolási felméréseinek tükrében megkérdőjeleződött. Az archeomágneses deklinációs adatok sora jelzi, hogy a megfigyelt helyek többségénél a szakrális terek építése idején jellemző mágneses északi irány együtt változik a terek tájolásával. Ezt a megközelítést gyengíti az a tény, hogy a vizsgált évszázadokban ismereteink szerint még nem használtak iránytűt. Ha azonban tények sora erősíti meg, hogy eleink évezredeként képesek voltak arra (és szükségesnek is vélték), hogy a szakrális helyeket iránytű nélkül a Föld mágneses mezejére hangolják, akkor feltételezhetjük, hogy képesek vagyunk ma is a földmágneses jelenségek valamiféle érzékelésére (még ha nem is a madarak, méhek „érzékelési színvonalán”). Az, hogy az időszámítás előtti évezredekben a földmágnesség intenzitása a mainál lényegesen erősebb volt, az érzékelés mainál kedvezőbb lehetőségét sejteti. Egyre pontosabb mérések adnak archeomágneses, paleomágneses adatsorokat az elmúlt évezredek során folytonosan változó földmágneses jelenségekről. A közeljövőben világosabb kép formálódhat a szakrális terek tájolása és archeomágneses jellemzők közötti kapcsolatáról.

Néhány tanulmány fentiekre fókuszáló ismertetésével, néhány forrás-

munka felsorolásával jelezzük, hol tart jelenleg a kutatás.

A magyarországi archeomágneses kutatások ma egy világszerte egyedülálló terepmunkára alapozott tájolásfelméréssel párosulhatnak. Keszthelyi Sándor és felesége több mint ezer magyarországi kora középkori templom deklinációs jellemzőit mérte fel, és ez az adattömeg az archeomágneses adatokkal párosítva már előrejelezhető az összefüggéseket, amelyek függvényes jellemzői jelenleg az adatok korlátozott száma és egy új értelmezési megközelítés hiánya folytán még feltáratlanok.

Azon adatok mellett, amelyek a mágneses jelenségek iránytű nélküli érzékelését valószínűsítik, alapvető a kevesebb, mint 1° pontatlansággal történő iránymeghatározás módjának ismerete. Az ilyen eljárásoknak – tekintettel fontosságukra – a szakrális rítusok képi ábrázolásainak s a hozzájuk kapcsolódó szövegekben kiemelt helyeken kellett megjeleníteniük – legalább metaforikusan. A látható égi jelenségek szerepe és helye ehhez a láthatatlan jelenséghez viszonyítottan jelenhetett meg. A láthatatlan, de érzékelhető hullámjelenségek pillanatnyi iránya a Napra mint metronómra volt hangolható – jelentős földi történések sajátos megjelölőjeként (pl. szakrális építményekben). Ezért várható, hogy a látható jelenségek mágnes-

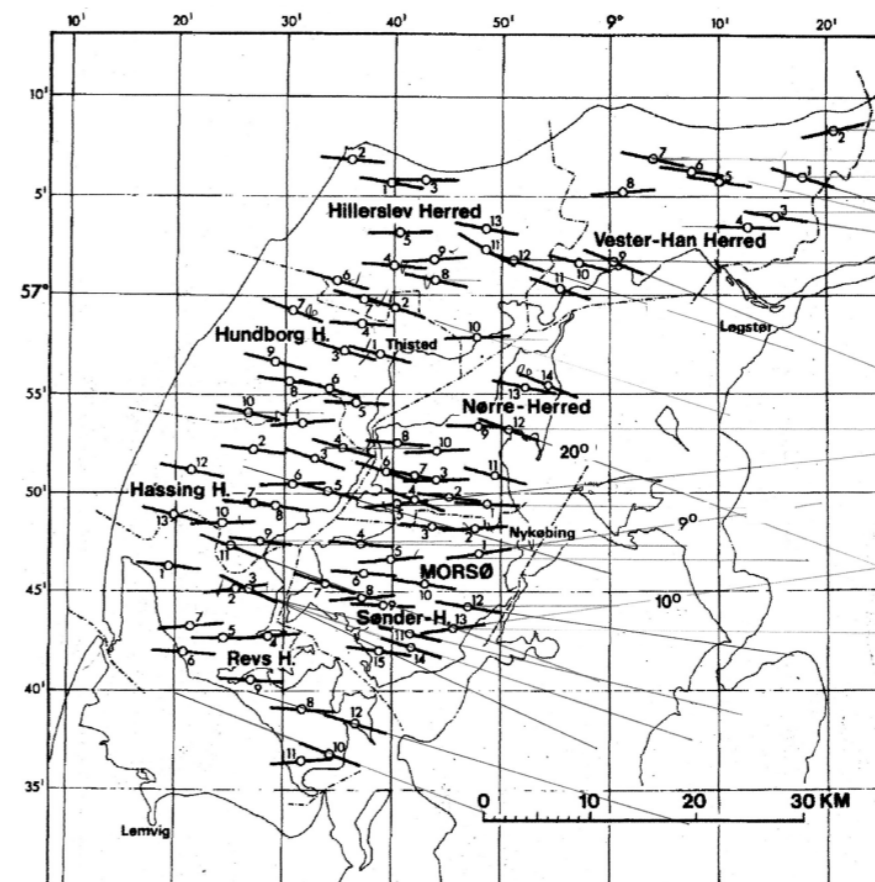
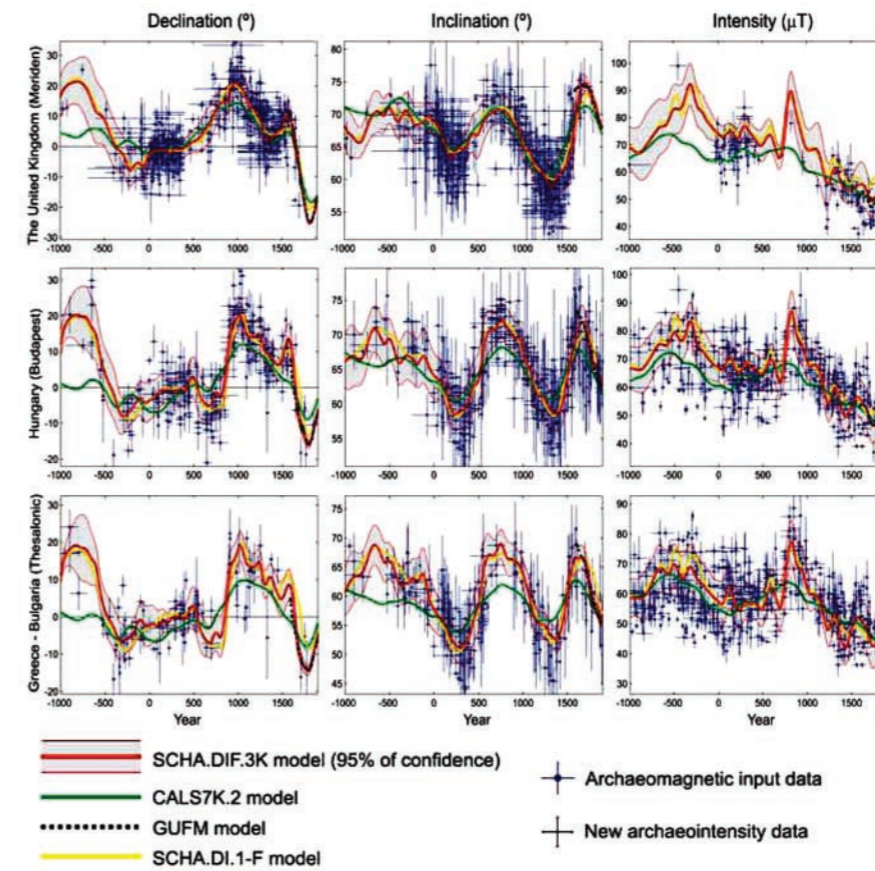
mező-komponensekhez kötöttek lesznek megközelíthetők.

Fordítva nem történhet. A Nap és az égitestek – mint a teremtett istenségekre utaló fényjelenségek – fel- és elmerülésükkel utalhatnak ugyan egy előre nem látható módon változó, földi időben „kiszámíthatatlan” jelenségre, de nem helyettesíthetik azt. Hiszen az ilyen helyettesítéssel leértékelődik, felejthető lesz a láthatatlan, de hatóerővel és irányokkal érzékelhető – ma hullámjelenségként értelmezhető – egykori „Nemteremtett” és „Mindenható-Örökkévaló”.

Ma fizikai jelenségként felismerve ugyanúgy nem veszti el a vallások világában játszott szerepét, ahogyan egykor a Nap és a bolygók fizikai valóságának tudása sem vette el annak a lehetőségét, hogy e látható jelenségek természetfeletti erőkre, folyamatokra utaljanak. A szellemi-lelki jelenségek minőségei az Univerzum fizikai valóságában (és azon túl!) az ismert kozmosz idejéhez-méretéhez nem illeszthető módon, potenciálisan és reálisan létezhetnek és működhetnek.

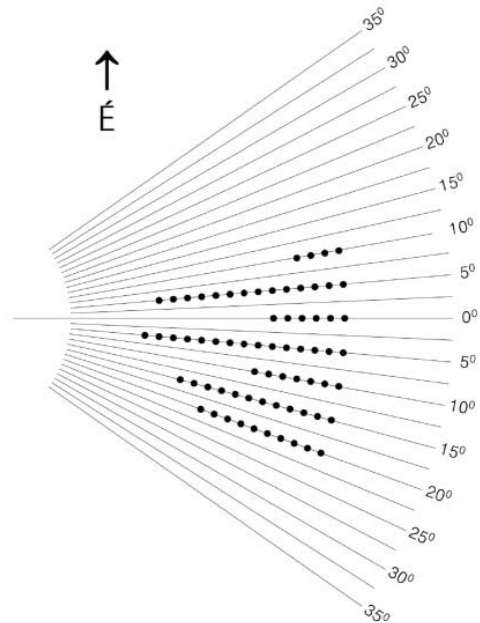
RÖVID ISMERTETŐK

N. Abrahamson: **Dániai tizenkettedik századi templomok iránytűvel történő tájolásának bizonyítékai** (Evidence for church orientation by magnetic compass in twelfth-century Denmark, *Archeometry* 34 (1992) 293-303.)

F. Javier Pavón-Carrasco and Maria Luisa Osete, J. Miquel Torta és Luis R. Gaya-Piqué 2009-ben Európa számos térségére az elmúlt 3000 évre kiterjedően összefoglaló regionális archeomágneses modellt jelentettek meg. Itt Anglia, Magyarország és az ilyen vizsgálatok terén nagy tapasztalattal rendelkező Bulgária adatsora jelenik meg. Az eltérő modellek adatait színekkel jelzik, kiemelve az SCHA.DIF.3K modellt, amely a földmágneses rángások/rándulások (jerks), hirtelen változások jelentőségét a korábbi „szelídített” modelleknél határozottabban érzékelteti. Egyértelművé válhat, hogy az ókori és kora középkori szakrális helyek irányának kitűzése nem követi szolgáiban a deklinációváltozások arányait. Új megközelítéssel új összefüggés-jellemzők megfogalmazása szükséges.

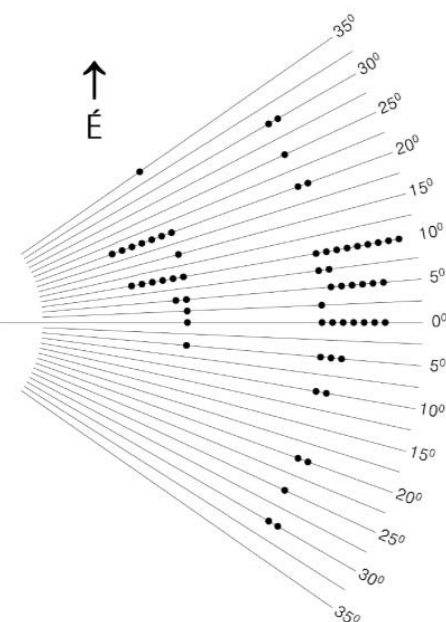
Földrajzi északi irányhoz képest meghatározott orientáció iránytűvel, 88 románkori templomnál Észak-Jütland térségében (Abrahamsen, 1985)

Dániai kora középkori templomok hossztengeirányja

Abrahamson adatfeldolgozása lehetővé teszi, hogy a térképen is megjelenített templomtengely-irányokat összefüggésbe tudjuk hozni a dán területen az építés idején jellemző mágneses deklinációval. Ha egyszerű iránytűt használtak volna, akkor a tű olyan északi irányt mutatott volna, amely a földrajzi északhoz képest az óramutató járásával egyező elfordulással jöhet létre.

E jelenség megállapítására egyszerű megoldás kínálkozik, csak össze kell hasonlítani a mért tengelyadatokat a dán területen az építés korában jellemző általános mágneses deklinációval. Időszámításunk után 1000 és 1600 között ez rendszeresen északról kelet felé mutat, 1350 körül pedig kevés kivétellel néhány fokkal nyugatra. Abrahamson szerint „*ettől még a földrajzi észak módszeres alkalmazásával is tájolóhatnak a Napra vagy a csillagokra, ahogyan Aarhus megye esetében lehetett. (...) a múltbeli archeomágneses deklinációváltozások jövőbeli jobb ismerete lehetővé tenné az alapítási idő egészen pontos datálását, amely jelenleg az egyes templomoknál csak nagyon durva közelítéssel ismert. A tájolás standard eltérése általában +5°, -10°-os, ez az egyes templomok datálására alig-*

Skóciai kora középkori templomok hossztengetelyirányja

ha alkalmazható.” (...) „*Nincs módszer annak biztos eldöntésére, hogy az adott templomokat napra vagy csillagokra, vagy mágneses iránytű használatával tájolták, mert a tájolási gyakoriságok hisztogramjai átfednek.*”

Majd a deklináció szabálytalanságára egy magyarázatkísélet jelenik meg Abrahamson szövegében: Dánia bizonyos területein speciális építőanyagok jellemzők, a mészkő, a tufa, a téglá; a templomok életkori csoportosításához ezeket a román stílusú templomoknál lehet számításba venni. De e sajátos csoportokat még nem tudták összefüggésbe hozni az orientációs adatokkal.

F. C. Eeles, P. R. Hist, F. S. A. Scot: **A középkori skót templomok orientációja** (The orientation of Scottish Churches Illustrated by an Analysis of Some Examples in Aberdeenshire and Banffshire 1914. 179.)

A templomtájolások változó formáit találjuk északkeletről délkeletig, „és azt kérdezzük, miért, és mi, ha a pusztán véletlenül kívül meghatározta egyáltalán valami is ezekben az esetekben a deklinációt” – írják a szerzők. Megállapítják, hogy a kelta templomokat tisztán keletre tájolták, de a továbbiaknál a nagy többség eltér észak és dél felé. Csak 3 tér el 20°-nál nagyobb mértékben a keletről észak felé, tizenöt pedig dél felé. A középkori többségének tájolása 20°-kal észak felé tér el. Csak egy esetben a csoportban van Abedour, amely 35°-kal északra, és King Edward, amely 20°-kal délre tér el. 320 év alatt a mágneses pólus iránya nyugat és kelet felé is több mint 24°-kal mozdult el. 1017-ben és 1497-ben a mágneses észak a földrajzival egyezett. A legnagyobb keleti irányú deklináció 1177-ben volt.

A szerzők a deklinációs táblázatot a templomok földrajzi északi irányához viszonyítva állították össze, de a templomok keletkezési idejét csak néhány esetben jelölték. Nagy valószínűséggel szerepelnek az anyagban a

mágneses ismeretében kitűzött templomok. Ezek körében a mágneses észak aktuális irányára merőleges kelet-közeli irány lehetőségét vetették fel a szerzők. Megállapították, hogy amennyiben a tizenharmadik században használtak iránytűt – ami lehetséges is volt –, akkor a keleti irányú deklinációval összhangban a tengelyirányoknak keletről dél felé kellett volna elmozdulnia. A tények szerintük nem ezt mutatják. A szentek napján jellemző napkelte tájolás sem volt jellemző. A szerzők szerint az bizonyos, hogy mégoly sok adat alapján sem lesznek könnyen megfejtethők a felmerülő kérdések.

Az írás megjelenése óta eltelt egy évszázad. Az archeomágneses adatok azt mutatják, hogy éppen a szerzők által jelzett évszázadban a mágneses deklináció értéke igen gyorsan változott. A templomtájolási eltéréseket azonban nem lehet mechanikusan levezetni egy mágneses északra merőleges irány kitűzésével. Az 1200-as évek elején jellemző 10° keleti deklinációnál a keleti iránytól dél felé 12° elfordulás, a század végén alig túllépve észak felé öt fokos eltérés lehetett jellemző. Előbbinél a mágneses északra képest 93°-ra, utóbbinál 85°-ra adódhatott a templom kitűzési iránya. Ez azonban csak a korabeli kitűzési mód ismeretében lesz érthető.

P. G. Hoare, Caroline S. Sweet: **A kora középkori templomok tájolása Angliában** (The orientation of early medieval churches in England, Journal of Historical Geography 26. 2. [2000] 162-173.) • doi: 10.1006/jhge.2000.0210 • http://www.idealibrary.com • ©2000 Academic Press

A kora középkori (hetedik századtól tizenkettedik század elejéig létesült) középső és dél-angliai templomok hossztengetelyei nagy általánosságban közel állnak a valódi keleti irányhoz. A liturgiai szempontból helyes földrajzi Kelet iránytól a mért épületek 67%-a északi és déli irányban 10°-on belül tér

el. Az ilyen viszonylag kis eltérések alapkitűzési hibák lehetnek. Jelentős azoknak a templomoknak az aránya, amelyek jelentősebben eltérnek a valódi keleti iránytól, a szerzők szerint valószínűleg a korábbi városi struktúrák korlátozó hatására, vidéki területeken talán a természetes domborzat miatt.

A szerzők szerint a nyugat-európai templomok körében a nagyjából keletre igazodás tekintetében jelentős számú kivétel van, főleg Olaszországban. Sok épületnél nem mutatkozik szoros összefüggés a névadó szent napja és az ekkor jellemző napkelte iránya között. Egyes kutatók szerint a meglévő városképben való elhelyezkedés vagy a táj indokolta ezt.

Hoare és Sweet végezte el Angliában az első nagyszabású helyszíni

vizsgálatot a kora középkori templomok körében, annak érdekében, hogy megvizsgálják a fenti magyarázatok megalapozottságát. A szerzők ismertetik a kora középkori helyek kiválasztásának nehézségeit, majd rátérnek a folyadékkal töltött mágneses iránytűvel történő mérés folyamatára, feltételezve, hogy helyi források befolyásolhatják a mérési adatokat néhány fok értékkel. Belső-külső mérések történtek. A hossztengetely irányú falakat vizsgálták. Kis ferdeség-eltéréseknél középértéket fogadtak el. A méréseket 1994. május és 1995. augusztus között végezték, 183 esetet vizsgáltak. Az iránymérések kb. 1,8° pontosságúak a mérőműszerre vonatkozó jellemzők alapján. A falak egyenletlensége is bizonytalanságot jelentett. Megvizsgálták a mágneses viharok hatását is, de

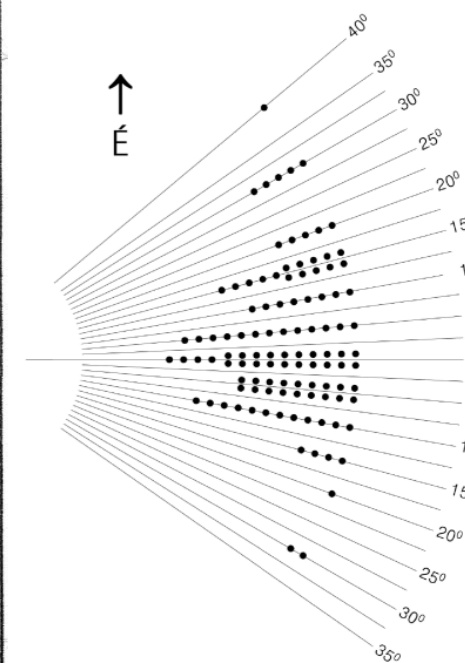
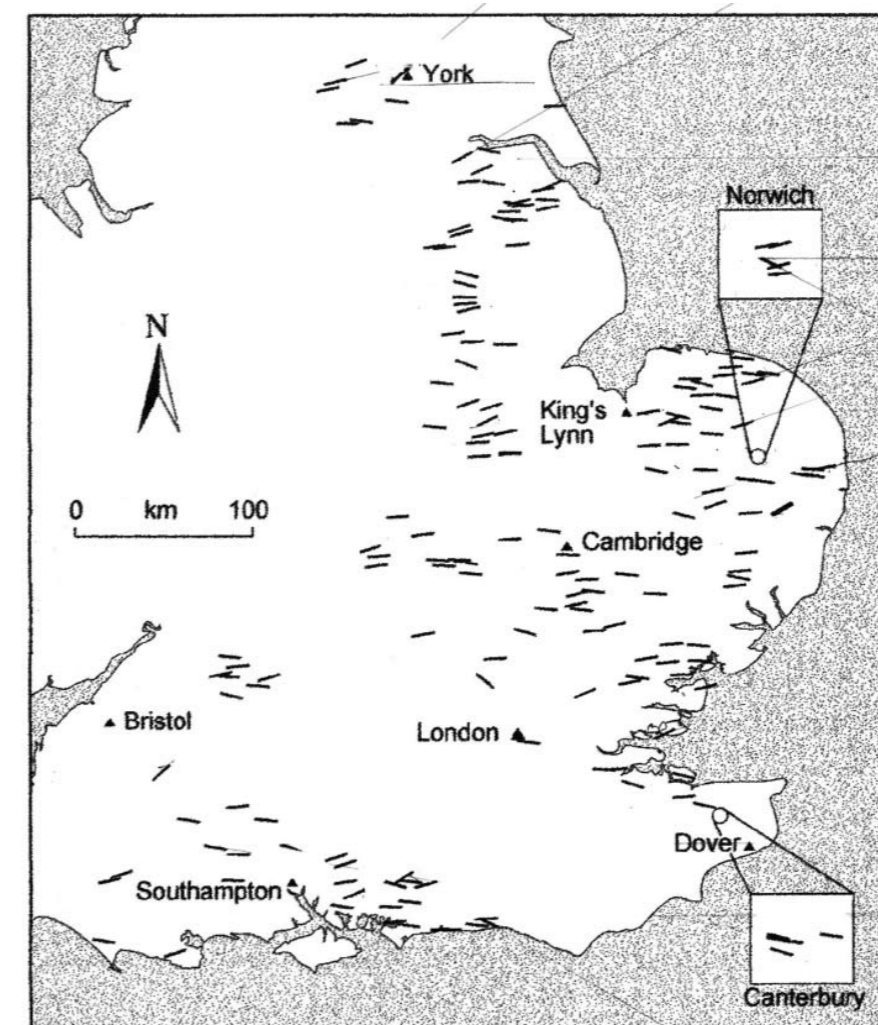
az eltérést nem találták jelentősnek (kevesebb, mint 20° volt jellemző).

A szerzők megállapították, hogy a templomok 14 százaléka esik a keleti 90°-hoz képest 88° és 92° közé, 54% északkeletre, 44% délkeletre tájolt.

Az adatok egyenetlen eloszlása statisztikai elemzésre nyújt lehetőséget: a keresztény templomok egy része liturgiai értelemben korrekten keletre irányult. Az erősen eltérő adatok a szerzők szerint arra utalnak, hogy egyéb megfontolások is érvényesültek, vagy az eltéréseket nem vették észre. A szerzők szerint a széles körben elterjedt, és nagy múltú, különböző napkelte-modellek egyike sem alkalmazható széleskörűen. A valódi keletről eltérés tekintetében a nagyszámú mintán megjelenő, jelentősen nagyobb számú északkeleti orientációt nehéz megmagyarázni. A mágneses iránytű használatát nem tartották kizárhatónak.

A vizsgálat során e megjegyzésen túl nem tulajdonítottak jelentőséget a földmágnesség hatásának. Méréseik azonban kiváló alapot képeznek az archeomágneses adatokkal való összevetésre.

Angliai kora középkori templomok pozíciója és tájolása Peter G. Hoare és Caroline S. Sweet felmérése alapján

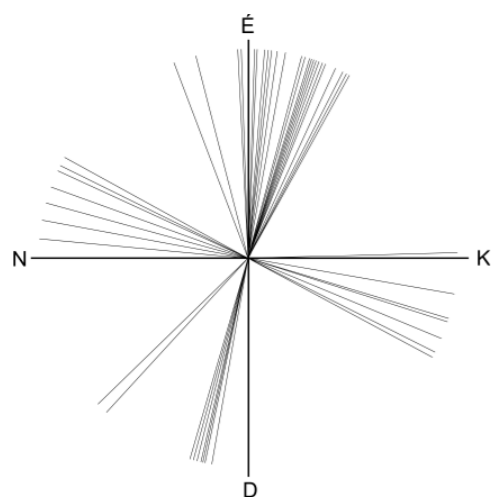

Angliai kora középkori templomok hossztengetely-irányja

Nem mellékesen ad datálást a tanulmány az első európai iránytű-megjelenésre. Nechkam 1187 körül számol be tengerészeti használatáról. A szárazföldi használat elterjedésére még néhány évszázad kellett. Angliában AD 800-tól 1000-ig a deklináció 8°-tól 28°-ig változott, majd 20°-ra csökkent 1100-ra. (Megj: csak 950-1050-ig fordult elő 20° feletti deklináció, előtte és utána 50 év alatt 18-19°-ra, 100 év alatt 14-16°-ra csökkent). A tanulmány készítője szerint a mágneses észak alapján a rá merőlegesen meghatározott kelet erősen délkeleti adattal lenne jellemezhető. Azt várjuk szerinte, hogy a templom tengelye legalább 18°-nyit délre fordul, de ha csak 1500 után vált ismertté a mágneses elhajlás, addig a mágneses északra merőlegesen megállapított irányt vélhették igazi keleti iránynak, a szerzők szerint.

I. Hinton: **Templomirány kitűzése és a patrónus szent napjai** (Church alignment and patronal saint's days. The Antiquaries Journal, 2006 – Cambridge University Press)

Közel 1500 falusi templom felmérésének eredménye a szerző szerint nem erősíti meg azt az elterjedt gondolatot, hogy a templomok tájolása össze van hangolva a patrónus szent napjának napfelkelteirányával.

Közép-amerikai szertartási centrumok deklinációs irányjai (Aveni, 1980 adataival összhangban)

Jaroslav Klokočník, Jan Kostecký, František Vítek: **A közép-amerikai piramisok és szertartási központok tájolásának megoldatlan kérdéseiről** (On an Unresolved Orientation of Pyramids and Ceremonial Center in Mesoamerica, *Geoarchaeology*, April 2009)

„Fuson hipotézise (Fuson 1969, Carlson 1975) azt állítja, hogy az olmékok és maják ismerték és használták az iránytűt (legalábbis) a piramisok, ünnepi és más fontos épületek tájolására (ezer évvel a kínaiak előtt). Ezt a hipotézist teszteltük a megerősítő új adatok figyelembevételével, nevezetesen az adott időben és helyen a paleomágneses deklináció elemzésével (Korte, Böhnelt, 2005). Az új teszt alapja mérésünk Mexikó, Guatemala (és Copan Honduras) több régészeti településén, GPS-el és precíz iránytűvel.” – írták a szerzők. Úgy találták, hogy az építmények többségének orientációja megmagyarázhatatlan. Amikor megpróbálták megmagyarázni, kizárták a véletlent, a helyi topográfiát, az esztétikai, meteorológiai és a védelmi szempontokat. A Fuson-hipotézis jó eszköznek tűnt, hogy leírják a megfigyelt tényeket. De a pontosabb és szélesebb körű paleomágneses és régészeti információk ahhoz vezettek, hogy döntenie kellett: hipotéziseit végül elutasítja vagy elfogadják. „Az, hogy ismerték Közép-Amerikában az iránytűt (az elsőbbségét Kínához képest), fontos lenne ahhoz, hogy megértsük az ókori világ történelmét.” Egyetlen olyan mágneses tárgy ismert, amely alapja lehetett valamiféle tájoló eszköznek. Az, hogy volt-e iránytű, megválaszolatlan maradt.

M. Korte, A. Genevey, C. G. Constable, U. Frank, E. Schnapp: **Folytonos geomágneses mezőmodellek az elmúlt 7 évezredre I. Új adatgyűjtemény.** (Continuous Geomagnetic Field Models for the Past 7 Millenia. I. A New Global Data Compilation. *Geochemistry, Geophysics, Geosystems*, 6 2, Q02 H15 2005.)

Rendkívül szemléletes és tömör áttekintést ad, és a grafikonok kis mé-

retéhez képest pontos archeomágneses adathalmazt szolgáltat a tanulmány. Különösen figyelemreméltó a nagy szórást mutató és adathiány-átidalásra kényszerülő zónák adatainak eltérő értelmezése, a valószínű domináns értékek deklinációs és inklinációs görbékbe foglalása. A deklinációs izogonokat Európa és a Közel-Kelet térségében BC 1000-től a közelmúltig száz éves bontásban térképen ábrázoló címen L. Hongre, G. Hulot és A. Khokhlov (1998) munkái (www.staff.science.uu.nl) alapján megjelent *Magnetic Declination Maps for Europe from BC 1000 to AD 1800* adataival szinte teljes összhangban áll.

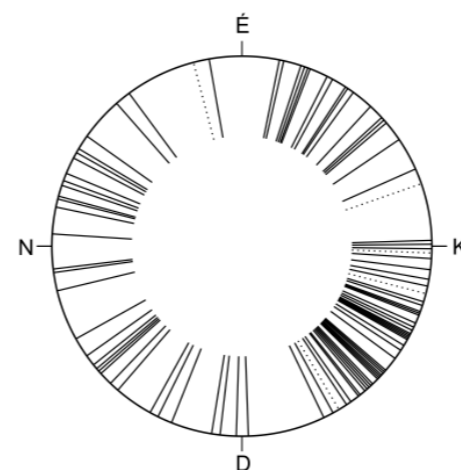
Catherine G. Costable, Catherine L. Johnson, Steven P. Lund: **Globális geomágnesesmező-modellek az elmúlt 3000 évre.** (Global Geomagnetic Field Models for the Past 3000 years Phil Trans. Roy. Soc. Lond. A, 2000.)

A PSVMOD 1.0 program keretében az archeomágneses tárgyak, lávafolyások, tavi üledékek adatai alapján 100 éves időközönkénti összeállítás készült a Kr. e. 1000 és Kr. u. 1800 közötti időszakra. A csendes-óceáni térségben erős negatív inklináció jellemző Kr. e. 1000-ig, de Kr. u. 1000 után is, majd fokozatosan vált pozitív értékre. A vizsgált időszakban a nem-dipól hatás az eltérések képéhez hozzájárul, legnagyobb mértékben a mag-köpeny-határon, a Csendes-óceán északi és középső térségben és Közép-Ázsiában. A Föld felszíni anomáliái igen nagy és negatív értéket mutatnak a központi csendes-óceáni térségben, és a leginkább pozitív értéket Közép-Afrikában. Az átlagos deklináció az egyenlítői régiókban a legkisebb, a legnagyobb negatív deklinációs értékek Ausztráliában és Kelet-Ázsiában jellemzők. Az európai archeomágneses adatbázis jóval pontosabb, mint a globális archeomágneses modellek. Alkalmas a gyors változások (archeomágneses rándulások) tanulmányozására is.

A. I. Rees: **A vízáramlás hatása néhány üledék mágneses remanenciájára és anizotrópiájára** (The Effect of Water Currents on the Magnetic Remanence and Anisotropy of Susceptibility of Some Sediments 2 *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society*. Volume 5, 3, pages 235–251, August 1961 onlinelibrary.wiley.com)

A víz áramlása a gömbszerűnek tekintett részecskéket elfordítja, ezért az áramlási irány és erősség vizsgálatával korrigálni kell az üledékek remanens mágnesség-jellemzőit.

1971-ben Maarckereth fedezte fel a hosszú periódusú deklináció-oszcillációt az üledékek néhány méter átmérőjű „magjaiban”. A tízezer évre és még nagyobb időtávra visszatekintő vizsgálatokban a periódusok szabálytalansága vált szembetűnővé. Hangsúlyosabb ingadozások az inklinációs értékekben jelentek meg. A mágneses adatok felvételével párhuzamosan készültek a radiokarbon és pollenanalitikai vizsgálatok.

Több mint száz felső-egyiptomi és alsónubiai templom többségének főtengelye a Nílus középvonalára merőleges. Az irányok délkelet felé koncentrálnak, és a fényesebb csillagokra való tájolás lehetősége is felvetődik azzal, hogy az asztronómiai és a Nílusra való tájolási jellemzőiket egységesen vették figyelembe. Az egymáshoz közeli, eltérő tájolási irányok sokasága elvileg a mágneses észak mozgásának követésére is utalhat, de nincsenek ismereteink arról, hogy iránytű hiányában miként tudták volna megfigyelni a deklinációs változásokat.

M. Shaltout, J. A. Belmonte: **Az ókori egyiptomi templomok tájolása I. Felső-Egyiptom és Alsó-Núbia** (On the orientation of ancient Egyptian Temples I.: upper Egypt and lower Nubia PPO3 /2005. *Journal for the History of Astronomy*, 2005 • adsabs.harvard.edu)

133 Nílus-menti templom deklinációja szerepel az elsősorban a Nílus tájolás-meghatározó szerepét vizsgáló tanulmányban. A Nílus közelsége és sajátos kanyarodásai valóban befolyásolhatták a templomok tájolási irányát. A szerzők feltevése szerint azonban nem valamiféle elméleti megfontolások döntöttek a Nílus-közeli szakrális helyek tájolási irányáról, hanem a földmágnesség és a nondipól mágnesség összjátékában létező, rejtőző istenségnek tulajdonított jelenség. A Nílus befolyásoló hatásának más áramló és állóvízes partszakaszokon összehasonlításai alapként megfigyelhető jellege, mértéke erősítheti a feltevés létjogosultságát.

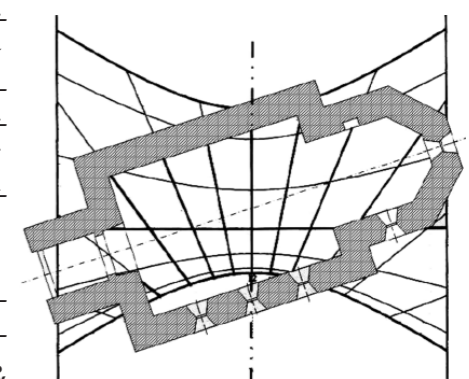
Saša Čaval: **Csillagászati orientációk a szlovén középkori szakrális építészetben.** (Astronomical Orientations of Sacred Architecture during the Medieval Period in Slovenia, *Papers by Saša Čaval* 2009. Institute of Anthropological and Spatial Studies Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, Slovenia)

„A deklináció nem egyenletes eloszlása és az azokra vonatkozó időpontok felfedik az irányválasztásban érvényesülő szándékokat. Az orientáció-választást a patrónus szent napja nem erősíti meg. Az irányvonalak viszonylag gyakran esnek a napéjegylenlőségi napkelte és napnyugta irányába, valószínűleg utalva március 25. és szeptember 23. napokra. A vonatkozó történeti és régészeti források adatainak további elemzése, valamint az etnográfiai bizonyítékok a középkori építészetben érvényesülő csillagászati irányok jelentőségének mélyebb megértésére vezetnek.”

Balogh László: **Hajdú-Bihar megye középkori templomainak keletelési problémái** (Irodalom: Keszthelyi Sándor és Keszthelyiné Sragner Márta mérései [Pécs], Guzsik Tamás írásai • kozterf.atw.hu/hbtemplom.htm)

A templomok keletre irányultsága már a 11-14. századtól kezdve jellemző. Guzsik szerint „valamely csillagászati módszert alkalmazhatták az irány kitűzésénél, de nem az iránytűt, hiszen az csak a 15. század közepén tűnik fel hazánkban. (...) Tehát a kérdés: pontosan keleti irányba néznek-e a templomok, és ha nem keletre, akkor merre, és mi az eltérés oka? Keszthelyi Sándor és Keszthelyiné Sragner Márta elhatározta, hogy valamennyi hazai, középkori (az iránytű 1450-es alkalmazása előtti) keresztény templom irányát azonos módszerrel és műszerrel megméri.” A kérdésre a külföldi kutatók figyelmét Alberdink Thijm hívta fel 1858-ban, majd Krauss, Dehio és Werner elemezte a problémát.

F. Javier Pavón-Carrasco, Maria Luisa Osete, J. Miquel Torta, Luis R. Gaya-Piqué: **Regionális archeomágneses modell Európa elmúlt 3000 évre** (A regional archeomagnetic model for Europe for the last 3000 years en.wikipedia.org/wiki/Ocean_exploration.)

Hack Frigyes nappénny-beesés-elemző ábrája a veleméri templomról (16 fokos deklináció feltételezésével)

www.agu.org/journals/gc/gc0903/.../2008GC002244.shtml)

Kapcsolódó térképlapok: Magnetic Declination Maps for Europe from BC 1000 to AD 1800. L. Hongre, G. Hulot és A. Khokhlov (1998) nyomán • www.staff.science.uu.nl/~gento113/magdec/archmag/archmag.htm

Az elérhető archaeomégneses modellek: Hongre et al, L. Hongre, G. Hulot és A. Khokhlov munkái 1998-ból. A modellek alapján gyűjtött adatok 14 oldalon többé-kevésbé teljesen felölelik az időszakot. Lund és Constable részletesebb globális geomágneses modelljét rendelkezésre bocsátotta. A térképek kiválóan használhatók kb. 100 × 100 km²-es területeken az időbeli változások adatainak levételére és grafikonformába való átrakásra. Az

így készült görbékről a szakrális helyek tengelyirányának ismeretében a hozzárendelhető deklináció könnyen leolvasható 2-5° hibahatár beszámításával (Korte 7000 éves grafikonjaiban látható, hogy ahol az adatok szóródása jelentős, ott az 5° hibahatár megállapítása indokolt).

HackFrigyos: **Mítosz és valóság** (Myth and reality, The Aquila Frescos at Velemér and the Sunshine) • www.vasizsemla.t-online.hu/2004.)

Az elemzők számos középkori műalkotásnál misztikus alkotói szándékot fedeznek fel. Ezek egy része nem igazolható, néhány viszont megerősítést kaphat. A veleméri Árpád-kori templombelső freskóit Aquila János festet-

te. A legenda szerint a művész a szakrális jeleneteket úgy tagolta, hogy a beeső fény az előadott eseményeket azok jellemző ünnepnapjain világítsa meg. A bemutatott geometriai elemzés a Nap mozgását mutatja. A legendák egy része az elemzés alapján elfogadható, de legalább akkora részük kedves képzelődés. A szerző a szakirodalom nyomán téves tájolósi adatra építi elemzését. A templom tengelyének elfordulását kelettől észak felé 16° értékre vette fel. Keszthelyi Sándor földrajzi északra számított adata 19°, tehát a szakirodalom által előadott adat a mágneses északi irány alapján volt megadva. Ugyanakkor figyelemre méltó (és iskolai képzési keretben is helye lehet) a belső tér benapozására vonatkozó „fekvő napórás” elemzése.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Abrahamson, N.: Evidence for church orientation by magnetic compass in twelfth-century Denmark, *Archeometry* 34 (1992) 293-303
- Aveni, A. F. – Gibbs S. L. – Hartung H.: The caracol tower at Chichen Itza: an ancient astronomical observatory? *Science*. 1975 Jun 6;188 (4192):977-85.
- Balogh László: Hajdú-Bihar megye középkori templomainak keletelési problémái, felhasználó irodalom: Keszthelyi Sándor és Keszthelyiné Sragner Márta mérései (Pécs); Guzsik Tamás írásai kozterf.atw.hu/hbtemplom.htm
- Belmonte, Juan Antonio – Shaltout, Mosalam: *Keeping Ma'at: an astronomical approach to the orientation of the temples in ancient Egypt*. Advances in Space Research (2007)
- Caval, Sasa: Astronomical Orientations of Sacred Architecture during the Medieval Period in Sloveny, *Papers by Sasa* 2009. Institute of Anthropological and Spatial Studies Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, Slovenia
- Costable, Catherine G. – Johnson, Catherine L. – Lund, Steven P.: Global Geomagnetic Field Models for the Past 3000 years. Transient of Permanent Flux Lobes? *Phil. Trans. Roy. Soc. Lond. A*, 2000.
- Evans, M. E.: Archimagnetic investigations

- in Greece and the bearing on geomagnetic secular variation. *Physics of the Earth and Planetary Interiors, Science Direct* 159. (2006) 90-95.
- Hinton, I.: Church alignment and patronal saint's days, *The Antiquaries Journal*, 2006, Cambridge Univ Press
- Hoare, Peter G. – Sweet, Caroline S.: The orientation of early medieval churches in England, *Journal of Historical Geography* 26. 2. (2000) 162-173. © 2000 Academic Press • doi: 10.1006/jhge.2000.0210. • http://www.idealibrary.com
- Hongre, L. – Hulot G. – Khokhlov A. (1998) munkái alapján: N.n: *Magnetic Declination Maps for Europe from BC 1000 to AD 1800*, • www.staff.science.uu.nl/~gento113/magdec/archmag/archmag.htm
- Klokočnik, Jaroslav – Kostelecký, Jan – Vítek, František: *On an unsolved orientation of pyramids and ceremonial centers in Mesoamerica. J.K.*, Astronomical Institute, Czech Academy of Sciences
- Korte, M. - Genevey A. – Constable, C.G.-Frank, U. - Schnapp, E.: Continuous Geomagnetic Field Models for the Past 7 Millennia. I. A New Global Data Compilation, *Geochemistry, Geophysics, Geosystems (G3)* 6, 2, Q02 H15 2005.
- Liritzis, Ioannis – Vassiliou, Helen: Does Sunrise Day Correlate with Eastern Orientation of Byzantine Churches on Significant Solar Dates and Saint's Days? A Preliminary Study Rhodos. *Byzantinische*

- Zeitschrift*. Volume 99, Issue 2, 523–534, ISSN0007-7704 • DOI:10.1515/BYZS.2006.523, 23/April/2007
- Martin, Hermann – Lindauer, Martin: Der Einfluss des Erdmagnetfeldes auf die Schwerorientierung der Honigbiene. *Journal Comparative Physiology* 122. 145-187. 1977.
- Pavón-Carrasco, F. Javier – Osete, Maria Luisa – Miguel, Torta J. – Gaya-Piqué Luis R.: *A regional archeomagnetic model for Europe for the last 3000 years* 2009. en. wikipedia.org/wiki/Ocean_exploration
- Rees, A. I.: The Effect of Water Currents on the Magnetic Remanence and Anisotropy of Susceptibility of Some Sediments 2 *Geophysical Journal of the Royal Astronomical Society*. Volume 5, Issue 3, pages 235–251, August 1961 • www.onlinelibrary.wiley.com
- Salt, Alun: *An analysis of astronomical alignments of Greek Sicilian Temples* (Submitted on 21 Jan 2010)
- Shaltout, M. – Belmonte, J. A.: On the orientation of ancient Egyptian Temples in upper Egypt and lower Nubia, PP03/2005
- Zanariri, I. – Batt, C. M. – Lanos Ph. – Tarling D. H. – Linford P.: Archaeomagnetic secular variation in the UK during the past 4000 years and its application to archeomagnetic dating. *Physics of the Earth and Planetary Interiors, Science Direct* 160. (2007) 97-107.

A MAKOVECZ-MESTERISKOLÁTÓL A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉSIG I.

A hatvanas évektől a visegrádi táborokig

Kőszeghy Attila: *Melyek voltak a Kós Károly Egyesülés megalakulása előtti hosszú időszak központi témái? A külföldi kiállítások nyomán kezdődött el egy hihetetlenül lendületes időszak, vagy spontán alakultak az események, a végeredményt nem is sejtette? Például hogyan illik a képbe, hogy 1974-ben, az álarc nélküli bálon beöltöztél egy vízszintes csíkos ruhába, és piszok jól néztlél ki benne?*

Gerle János: Vegyük sorra a dolgokat, én 1969-ben ismerkedtem meg Imrével, amikor engem Sáros Laci és Tenkács Márta odavitt. Mi egyszerűen belepottyantunk az Imre által szervezett és akkor elindított magán-mesteriskolába. Imre korosztályon kívülként fogadott be bennünket, mint egyetemi hallgatókat. Ennek az időszaknak volt egy hihetetlen lendülete. Imre kitalált egy folyamatot, aminek része volt ez a magán-mesteriskola, és még maga sem tudhatta, hogy mi alakul belőle. Annyit tudott, 34 évesen, hogy amit akar, az sokkal nagyobb szabású valami, hogysem egyedül lehetne végigvinnie. Követőkre, tanítványokra van szüksége, vagy olyan emberekre, akik úgy veszik körül, hogy értik őt és képesek maguk is továbbadni, amit tőle tanulnak. Ez akkor csak elkezdődött, és ebből, én legalábbis, nem sejtettem semmit, csak ragadtam magával az a szellemi izgalom, ami körülvette ezt a mesteriskolát. Fialok voltunk, mi is és Imre is, és onnan kezdve benne voltunk egy folyamatos sodrásban.

Ezen az önképzőkör jellegű kurzuson az antropozófia még egyáltalán nem jelent meg direkt formában. Nem is tudtunk volna mit kezdeni vele, az iskolázásnak nem ez a formája, hogy információkat vegyen fel az ember Steinerről. Imre a gondolkodásmódot adta át, amelynek a forrása számára az antropozófia volt meg valami elképesztő műveltség, amelyről fogalmam sincs, hogy honnan származott, hiszen éppen azért vettük sorra a huszadi század nagy építészegyeniségeit, mert róluk nem tanultunk semmit, a legtöbbjük nevét sem hallottuk, és nem is állt rendelkezésre szakmai forrás. Az előadók hosszas nyomozással szedték össze a folyóiratcikket, lexikális adatokat, Imre pedig hozzáadott egy olyan értelmezést, amelyhez a lényegét kellett alaposan ismernie. Vagy magából az előadásból volt képes kiolvasni azokat a legfontosabb összefüggéseket, amelyek az előadó számára is újdonságként hatottak. Ezek a lényegi összefüggésekre rávezető beszélgetések adták egy lassan formálódó szemléletmód lehetőségét annak, aki élni akart vele.

1971-ben aztán egyszer csak azt mondta Imre hármunknak, Mártának, Lacinak és nekem, hogy menjünk el egy antropozófus körbe, ahol megtudhatjuk, hogy miről is van szó tulajdonképpen. Ezzel egyfajta legalsóbb fokú beavatáson estünk át, nagyon puha, lágy formában, de mégsem mindenki merült bele aztán ebbe a forrásba.

A hetvenes évek második felében folytatódott tovább a magán-mester-

iskolák újabb résztvevőkkel, összesen két ütemben. Először Imre lakásán indult egy újabb kurzus, ami aztán áthelyeződött a MÉSZ előadótermébe, végül Kádas Ági és Kádas Kati lakásában folytatódott a szemináriumok. Ezekbe már bekerült az antropozófia direkt formában is, amit nem csak Imre, s nem is elsősorban ő közvetített.

1970-ben – még az első magán-mesteriskola idején – Imre elindította a mozgáskísérleteit. Ezeket mindig úgy kezelte, hogy hármunk munkája, Sárossal és velem. Bár teljesen belevont minket a munkába, igazából kevésbé láttuk át a jelentőségét; a gyakorlatok kivitelezését megbeszéltük, de a koncepció teljesen tőle származott. Ez nagyon sajátos szerep volt, amiben a legkevésbé sem éreztük, hogy eszközei vagyunk valamilyen feladatban. Nekem sokáig tartott, mire igazi képem lett arról, hogy mit is csinálunk valójában. Világos volt a közvetlen cél, a környezetre reagáló emberi mozgás által leírt térforma optikai rögzítése és annak alapján matematikai modellezése, hogy abból az adott környezethez illeszkedő antropomorf szerkezetet lehessen alkotni. De hogy ez hogy illeszkedik be az életműbe, ezt nyilván csak utólag érthettük meg. A feltételek, amelyek között a kísérletek zajlottak, mindenesetre nagyon izgalmasak voltak, olyan éjszakai helyszínt kellett találnunk, ahol a városi fények a legkevésbé zavarnak. A munka romantikája és az a tudat, hogy valami soha nem járt utat követünk, minket is a kor művészeti avantgárdjának részeseivé tett.

Csak Miklós egy akkor még nem igazán hozzáférhető sztroboszkópos technikának a feltételeit teremtette meg, amikor az egy filmkockára exponált képen a vaku sűrű villantásai közepette estünk hasra a Gellérthegy oldalában. Vagy végeztük el a négy környezeti alaphelyzet átbeszélt és begyakorolt mozdulatait párokban, hogy megtestesítsük a két szélsőséges reakciót, az önfeladást és a szembenállást, amelyek között a közép, az egyensúly helyzete is kirajzolódott. Ezt kísérte a munkáról beszámoló szitanyomat, a *mozgásplakát* elkészítése, amelynek a szövegét, az egyes helyzetek értelmezését Imre írta. A nyomat persze illegális kiadvány volt még akkor is, ha hivatalosan csak 49 darab készült belőle, Imre feleségének, a textiltervező Szabó Mariannának volt olyan ismerőse, aki a szitanyomatot készítette, bár lehet, hogy a VÁTI-ban, Imre akkori munkahelyén sikerült Imrének találnia az illegális feladatra vállalkozó nyomdászt, már nem vagyok biztos benne. Az engedély nélküli sokszorosítás büntetendő cselekmény volt.

Imre úgy gondolta, hogy a szombat délutánok szellemi hozadékát valamilyen gyakorlati területen is kamatoztatni kellene. A mesteriskola rendszeres látogatói több teamet alkotva indultak a Lébény községközpontjának kialakítására meghirdetett pályázaton, mi, mozgáskísérletek közösen dolgoztunk. A pályaművek elsősorban a magunk szellemi állapotának regisztrálására voltak alkalmasak, nem a díjak elnyerésére. A csapatok alakítása azonban Imre szándékát tükrözte, hogy próbáljunk közösen gondolkodni egy építészeti feladatról. Volt aztán egy következő akció, három csoportra oszolva jártunk különböző társadalmi helyzetű emberek lakásaiban, valamilyen korai lakásszociológiai felmérés volt ez, kérdőívek és előzetes koncepció nélkül. A cél az volt, hogy a lakásokkal kapcsolatos elvárásokat ismerjük meg, kialakítva az adott helyzetből adódó eleven beszélgetést. Volt egy panellakásos csapat, egy külvárosi

családi házas, meg egy előkelő budai társasház lakásokat járó társaság. A tapasztalatok végső összegzésére, megosztására, következtetések levonására aztán nem került sor, túlságosan szétlazult az időben ez a program, és nem illett bele abba a dinamizmusba, amit Imre képviselt. Volt nagyon sok feljegyzés, mindenféle paksaméta, de nem hozta meg azt az eredményt, amit Imre szeretett volna, hogy talán az ő saját manifesztumaihoz hasonlóan fogalmazzuk meg, mit tanultunk ezekből a látogatásokból, amiknek a magánjellegét és célját elmagyarázni a felkeresett lakóknak nem volt egyszerű. Azt hiszem, hogy ha Imre maga egyedül foglalkozott volna a dologgal, akkor lehetett volna belőle valami; a nagyrészt lelkes, de kívülről irányított építések nem voltak annyira eredményesek. Ez az időszak a kurzusok végét is jelentette, mert az összejövetel egy része már olyasmivel telt, ami nem volt annyira megfogható, mint korábban a szakmai előadások. Az Imre által szervezett továbbképzésekben ez hullámvölgyet jelentett az addigi lelkesedés után.

Aktivitási mélypontot jelentett az 1970-es év a Műgyetem Bercsényi és Vásárhelyi Kollégiuma avantgarde művészeti kiállításai megszűntével, a készülő Országos Településfejlesztési Koncepció kistelepüléseket elsorvasztó programjával. Ám biztató jelként ugyanebben az évben elkészült Csete György Forrásháza.

Imre töretlenül folytatta azt a tervezési irányt, amit a hatvanas évek közepétől kialakított, csak az jelentett nagy változást, hogy 1971-ben a SZÖVTERV-ből átment a VÁTI-ba, és ezáltal nyílt lehetősége a korábbiaknál nagyságrendileg komolyabb feladatok elvégzésére. De a SZÖVTERV-es évek végét kudarcok kísérték, a meg nem épült csárdák sorozata, amelyek mindegyike egy-egy formai kísérlet volt, és a sikeres sárospataki áruház mellett a kivitelezési hibákkal teljesen tönkretett győri áruház, az akkori időszak legsebbebb terve.

Imre szellemi kísérletei az 1972-es minimáltér-pályázattal folytatódtak. A felhívást hárman fogalmazzuk, de Imre nagyon tudatos célkitűzése szabta meg az irányát. Számára azonban fontos volt a tanítványok jelenléte.

Imre nagyon körültekintően járt el a pályázatra meghívottak névsorának összeállításánál. Nem véletlen, hogy több avantgárd képzőművész vett részt a pályázaton. Akkor még megvolt a tiszta lehetőség a különféle avantgárd kezdeményezések közötti átjárásra. Imrének gyerekkori jó barátja volt Lakner László, barátságban volt Samu Gézával és Bódi Gáborral. Csak jóval később tudtam meg életrajzi interjúkból, hogy Imre korábban egy olyan szellemi körbe tartozott, amelynek a magyar avantgárd születése szempontjából döntő jelentősége volt, mások mellett ide tartozott Kondor Béla, Pilinszky János, Erdély Miklós. A napokban keresett meg egy Szentjóby Tamásról szakdolgozatot író egyetemista, hogy szeretné látni a minimáltér pályázat dokumentumait, milyen volt Szentjóby részvétele. Ő nem volt ott, ezt sajnálattal el kellett neki mondanom, de örültem annak, hogy az avantgárd kutatásakor ez a pályázati anyag a keresett források között van.

A pályaművek ismertetése egyetlen éjszakába nyúló délutánon zajlott, aztán az összegző kiadvány szerkesztése hónapokig tartott. A kiadó nélküli kiadvány ismét illegális sajtótermékként készült egy fogyatékosokat foglalkoztató miskolci nyomdában, ahol a korszak hisztérikus ellenőrzése lazább volt. Kétségtelen, hogy a nyomdatechnikai színvonal felett is.

A minimáltér pályázatra benyújtott pályaterv Imre saját építészete szempontjából döntő jelentőségű. A mozgáskísérletek formái eredményéhez hozzátette, hogy milyen burkot igényel az ember mint teljes, hármas tagozódású organizmus, a maga testi-lelki-szellemi mivoltában. Ezt le is rajzolta, megtervezte, nem hiszem, hogy bármelyikünk akkor ott megértette volna ennek a tettnek a nagyságát.

A következő lépésben, az 1974-es álarc nélküli bál eseményén, amelynek meghívóján Sárossal intenzívebben dolgoztunk, Imre tovább folytatta az építészeti formálásra vonatkozó kísérletezést. Minthogy nem hagyta nyugodni, hogy a megkeresett matematikusok csak a fejüket csóválták, amikor a mozgáskísérletek meghatározta térformák képletszerű megközelítését kértük tőlük, demonstrálni akarta ennek a térbeli formának a rögzítési lehetőségét. Az álarc nélküli bálon, ahogy a prezentációja közben elmondott beszédben megfogalmazta: *a térbe öltözött*, és a tér megőrizte a mozgásának lenyomatát.

Egy mai olvasatában háttorzongatóan kemény filozófikus szöveg felmondása mellett végezte el a mozgáskísérletekből ismert egyik gyakorlatot. Ehhez felállította az általa előkészített térbeli keretet, amelyre egymással párhuzamos fóliasíkokat feszített. Ezekben ki voltak vágva azok a lyukak, amelyek ahhoz kellettek, hogy akadálytalanul mozoghasson, de a lyukak peremei, „összeolvasva” kiadták mozgása terét. A térben meghagyta ennek a mozgásnak a lenyomatát, emlékéit. Ez a megoldás egyúttal az ő „születelések” téralkotó technikájának az előzménye vagy egyik első megfogalmazása, mert ha jól emlékszem, ebben az időben tervezte a pécsi baptista templomot is, amelyben talán először jelentek meg azok az egymás mellé sorolt íves tartók, amelyek egy tetszőleges amorf teret tudnak megformálni.

Miért olyan jelentős ez a technika? A korabeli fotókból nem derül ki...

A térben ott marad a mozgás lenyomata, az pedig maga a meghalás. Dermesztő most a korai írásokat olvasni, nagyon gyakran előfordul bennük a halál kérdése. Imre sokszor beszélt különböző vonatkozásokban a halálról, ami mindaddig filozófia volt csupán, amíg ő maga meg nem halt. Más emberek is meghaltak már a környezetemben, Imre halála után mégis

Makovecz Imre a Minimáltér-pályázaton bemutatott pályaművel (Sáros László felvételei)

minden egyszerre másképp hangzik.

1972-től négy éven keresztül más utakon is kereste a saját építészeti nyelvének elemeit. A népművészeti jelekkel kapcsolatos gondolatait és formakísérleteit 1976-ban mutatta be az első kiállításán Dombóváron. Ezekben az években egyre gyarapította azoknak az építészeti metafóráknak a számát (Ekler Dezső szóhasználatával élek), amelyek egy építész saját formanyelvét alkotják. Nagy dolog, sokszor egy életre elég, ha valaki egy ilyenre szert tesz a pályáján.

Ebben a formanyelv-keresésben az első vonulat az épület antropomorf jellegét adó motívumok sora. Ide tartozik a szimmetriával való foglalkozás,

amelynek sok vonatkozását feltárta az emberi arc szimmetriája-aszimmetriája gyakorlatától a fák föld alatti és föld feletti részének, földi és égi természetének példáiig. Ide tartoznak a mozgáskísérletek is. A másik vonulat a hagyományhoz való kötődésben jelenik meg. Ezek egyike sem kötődik közvetlenül kortárs építészeti irányzatokhoz. A hagyományértelmezés azonban nagyon is időszerű megközelítése az építészeti feladatoknak, vagyis hogy az az építész, amelyet művel, bele tud-e illeszkedni a totálisan értelmezett környezetbe. Imre azonban ezt a kérdést még jobban kiterjesztette, amikor az épület és a jungi értelemben vett archetípus vi-

szonyát akarta megragadni. Innen kezdve beszélhetünk arról, amit ő úgy fogalmazott meg az élete végén, hogy mindig azt a házat akartam megépíteni, ami már az emberiség megjelenése előtt létezett. Tehát azt a goethei ősnövény értelmében vett ősepületet, amely minden épületnek, minden háznak az archetípusa. Ezért indult vissza a népművészetben belül is egy forrásterülethez, és ez fejeződik ki a nehezen megfogható épülettény-keresésben, amit az építéssel kapcsolatos antropomorf szavak útján vélt megragadhatónak. Volt tehát egy számára nagyon eleven vízió az ősi épülettényről, amelyhez megpróbálta a házait közelíteni. Először egy hagyományos őrségi magyar parasztházra írta rá a számára az ősepületet körülíró kifejezéseket, majd nagyjából öt évvel ezelőtt előállt egy olyan rajzzal, amelyen „szó szerint” megjelenítette az ősházat. Ezen megrajzolta azt a valakit, akinek homloka, szemöldöke, ablak-szárnya, üstöke, fara, mindene van. Ezt a lényt nyilván sokféleképpen meg lehetne rajzolni, de az ő rajzát egy elképesztő életmű hitelesíti. Hiteles forrása annak, hogy miként kísérte végig ez a gondolat az életét.

Imre bemutatta, majd le is zárta a formanyelvi kísérleteit a dombóvári, majd a hajdúszoboszlói kiállítással. A dombóvári kiállítás anyaga megjelent a hajdúszoboszlói katalógusban 1978-ban, a hajdúszoboszlói kiállítás anyaga pedig 1980-ban a második *Napló*-ban. Ekkorra készen volt egyfajta személyes formálási készlet, megteremtődött egy sajátos életmű alapja. Persze ekkorra már megépült a farkasréti ravatalozó és a visegrádi épületek. Készülőben volt a sárospataki művelődési ház, ami az egész társadalmi gondolkodásának a manifesztuma is lett volna, csak hát a ház tíz éven át, keservesen készült el, ami a sikernek csak töredékét engedte learatni.

Az 1980-as években elkezdődött ennek a már megfogalmazott irányú életműnek az igazi közösségivé tétele. Együttal Imre nyitott a külföld felé, s

az, amit korábban megfogalmazott, a nemzetközi nyilvánosság elé kerülhetett. Ezzel párhuzamosan Imre áttörte a tabukat az antropozófiával kapcsolatban is, a félelmekkel nem törődve be is bizonyította, hogy nem léteznek tényleges határok.

A Népművelődési Intézet elindult a faluház-építési akciók sora. Ez sokkal komolyabban szembeszállt a központi elképzelésekkel, egyértelmű politikai tett volt, a hatalommal való szembenállás közösségi útja. Az építészet nagyon elevenen összefonódott a közösségfejlesztéssel. Előtérbe került az építés drámája, az volt a fontos, hogy mit jelent az épület az építető közösség életében. Arról van szó, hogy az épület megformálása helyett egy másik alakító erő lép előtérbe ebben a drámában. A közösségalakító formáé, ami a drámát a végkifejlethez tudja vinni. Megint Ekler megfogalmazásával élve, az épület története válik fontossá, mondjuk inkább, az épület legendája. Nem az építés története, hanem az a történet, amit megtestesít az épület, amit elmond, és ami az épület egész térrendszerében, szerkezetében, anyagaiban benne van, belefogalmazódik, mert annak van meghatározott, akár az építés során kibontakozó jelentősége a közösség számára. Előtérbe kerülnek a történeti utalások és analógiák, a geológiai analógiák, a mitológiai analógiák, sőt Imre saját építészeti mitológiája, mint az angyalok jelenléte az épületben. Tehát itt egy másfajta erőrendszer jelenik meg, s ez a közvetlen vagy tágabb közösség építését, formálását szolgálja.

A közösségnek való építés és közben a saját közösség építése párhuzamos folyamat. Utóbbi a magán-mesteriskolákkal kezdődött, a visegrádi táborokkal folytatódott, a nyolcvanas évek városrevitalizációs terveinek csapatmunkájával, a saját iroda megnyitásával, aztán a Kós Károly Egyesülés megszervezésével és számtalan további szervezetével, amelyek különféle társadalmi köröket jelentettek, mint például a Művészeti Akadémia is.

A visegrádi tábor szereplői elérhetőek, tudhatjuk, hogy milyen utat jártak be. Számokra hitelesek azok az utánczók, akiket kívülről nézve epigonoknak próbálnak beállítani? Annyira jelentős volt Imre hatása, hogy nem tudtak kibújni alóla? Nekem elég polarizálódottnak tűnik az akkori csapat, tehát nem látom azokat a közbenső embereket, akiknek sikerült egyfajta sajátos utat létrehozni és megvalósítani.

Ha van egy olyan formaalkotó, zseniális építész, aki megteremt egy személyes formanyelvet, akkor az őt körülvevő nemzedékben nyilván akadnak, akik ezt lelkesen a magukévá teszik, de hát a képességeik szerinti mélységben. Nagyon jellemző példa a Lechner-iskola. Lechner lenyűgöző stílusát is rengetegen alkalmazták. Persze lényeges dolog, hogy a huszadik század elején a tervezés és kivitelezés minősége a stílustól függetlenül magas volt. Az epigonokról is elmondható, hogy amit megépítettek, az rendesen meg volt építve. Az más kérdés, hogy Lechner zsenialitását mégsem érték el, megelégedtek azzal, hogy követnek valakit, akiről úgy gondolják, hogy az építészetével kifejtett nézetei elfogadhatók a számukra. Volt, aki megkérdőjelezte, hogy a követők építészete igazi magyar építészet-e vagy sem. Úgy gondolom, az a fontos, hogy a Lechner-epigonok elterjesztették Lechner építészeti felfogását, mondhatom, hogy egy a hivatalos irányzattal szembehelyezkedő építészetpolitikai állásfoglalást. És a kor magas standardjainak szintjén az utánczók alkotásai a magyar építészettörténet rendkívül látványos, értékes szeletét adják, bátran lehet őket mutogatni, mert ehhez hasonlót másutt nem lehet találni. Abban a lelkesültségben, amelyben ezek az alkotások megszülettek, az alkotók egy hazafiasság kifejezési formájának tekintették az épületeiket.

Imre esetében az a baj, hogy a stílusát rendkívül alacsony színvonalon követték olyanok is, akiknek soha

semmi közük nem volt hozzá, akik csak forintosítható divatnak vélték a megértés nélkül másolt formákat. Világos, hogy érzékenyebben ítéljük meg a saját korunk epigonjait. A nyolcvanas években például volt egy érdekes építész, aki egymás után alkotta a „makoveczes” épületeket, mindet az érzék legteljesebb híján. Azóta is vannak, akik próbálják jól eladni a „makovecz stílusú” házaikat, a szakmában mégis elterjedt, hogy Imrét hibáztassák a silány munkát végző utánczók megjelenéséért. Ebben benne van az is, hogy tetszetek volna vonzó és utánozható saját stílust csinálni.

Az más dolog, hogy Imre saját tanítványai között is vannak, akik a legnagyobb jóindulat ellenére is csak felszínesen vagy csak a szerkezeti formák szintjén értették meg Imre házait. De hát egyáltalán nem könnyű megérteni, amiket Imre alkotott és ugyanazzal a tehetséggel és víziós képességgel követni lehetetlen is. Amit Imre kitalált, egy-egy tanítványnak sikerült egy-egy munkában hitelesen folytatni, de nem egy egész gárdának. Azoknak pedig, akik letértek a makovecz formalkotás útjáról, szembe kellett nézniük azzal a dilemmával, hogy képesek-e olyan erőteljes saját építészetet megteremteni, ami igazolni tudja, hogy nem epigonok csupán. Makovecz körül mindig volt néhány nagyon tehetséges és eredeti szemlélettel rendelkező építész, akik személyes kötöttségeik miatt nem tudták kibontakoztatni azt a víziót, aminek a létezéséről egy-egy korai munkájukban tanúságot tettek.

Érződik, hogy iszonyatos erőfeszítéssel, hatalmas szellemi fejlődés árán alapozhatja meg valaki, hogy Makovecz Imre közelében találjon más utat.

Vannak súlyos társadalmi kényszerek. Az a szociális közeg, amelyben Imre alkotott, őt magát is rendkívüli módon korlátozta. Úgy értem, hogy ezzel a tehetséggel és ambícióval jóval nagyobb és nemzetközileg ismert életművet hagyhatott volna maga után szerencsésebb körülmények között.

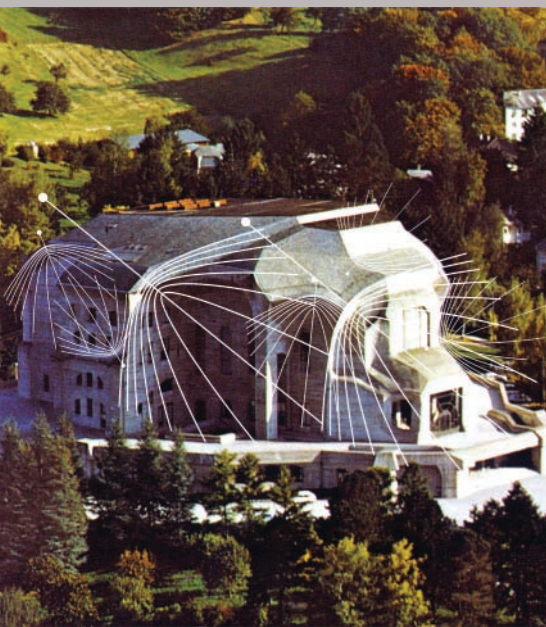

Rendkívüli energiákat kellett fordítania tabuk megtörésére, a bürokráciával, a kivitelezőkkel való harcra. Nála szembesültem azzal, hogy ha egy építész megrajzol egy tervet, az csak töredéke annak a munkának, ami az eredményhez kell. Ahhoz még végig kell csinálni egy kivitelezést, ami többnyire ellenérdekelt felekkel való küzdelmet jelent. Az eredményhez az építésznek elég ereje, akarata, diplomáciai képessége, ravaszsága kell, hogy legyen. Ha ezek a feltételek nincsenek meg, akkor teljesen mindegy, hogy mit rajzolt. Imre mindig küzdött azzal a közeggel, amely nem engedte őt a saját útján haladni. Az ő követői pedig az elmúlt húsz évben beleke-

rültek ebbe a pokoli kulturális helyzetbe, amelyben nehéz elkerülni, hogy a nemzetben gondolkodás ne csapdába csalja az építészt. Hogy ma egy alkotó ember ezen a politikai, társadalmi helyzeten fölülemelkedjen, szinte lehetetlen feladat. Jól mutatja ezt, hogy a kultúra legkiválóbb képviselői ugyanabban a csapdában vergődnek, akár az egyik, akár a másik oldalon. Azért is nagyon nehéz a követők teljesítményét megítélni, mert bele vannak kényszerítve egy kulturális zsákutcába.

A beszélgetéssorozatot következő lapszámunkban Sáros László építésszel folytatjuk.

ORSZÁGÉPÍTŐ VITAFÓRUM 2011/4

Az alábbi írások Kőszeghy Attila 150. éve született Rudolf Steiner. Tér és mozgás-építészet, antropozófia, euritmia című cikkében foglaltak (Országépítő 2011/1 szám) kritikai elemzése, de e kereten túlmutató gondolatokat is megfogalmaznak.

Rudolf Steiner második Goetheanuma (K. A. cikkéből, Országépítő 2011/1)

Ertsey Attila

STEINER FORMAKÉPZÉSE

Steiner születésének 150. évfordulója kapcsán az Országépítő 2011/1 számában elemzés jelent meg Kőszeghy Attila tollából, mely a Goetheanum formálási elveit próbálta értelmezni. Az újság következő számában a szerző – mintegy építve az előző cikkben leírtakra – a geometrizál kifejezést használja Makovecz Imre építészeti formanyelvére. Írásom Steiner és Makovecz építészeti formálásának kérdését próbálja körüljárni, és megvilágítani az értelmezési kísérlet tévútját. Egy szerencsés körülmény sietett segítségemre: a kiadó felkért Carl Kemper a Goetheanum építéséről szóló, németről magyarra lefordított művének (Der Bau) lektorálására. Kemper részt vett az első Goetheanum építésében és részletesen tárgyalja az építés folyamatát, kitérve a formálás eszméire és a formák testet öltésének valóságára. A kötet mellékletében egy

matematikai-geometriai tanulmány is szerepel.

Nem lenne baj, hogy Kőszeghy nem tisztázza viszonyát Steinerrel és inkább cinikus kívülállást sejtet, ha bármely más építészeti lapban tenné ezt. Stílusa az igazság szempontjából közömbös, de a szellemi forrását a Rudolf Steiner által alapított antropozófiái orientációjú szellemtudományban megnevező Kós Károly Egyesülés lapjának felelős szerkesztőjétől a 150. évforduló apropóján előadva legalábbis szimptomatikus. Hami, az organikus építészeti irányzat képviselői saját szellemi forrásunkkal szemben ezt az álláspontot mutatjuk a világ felé, ez saját elbizonytalanodásunk beismerése.

Fontosabb ennél azonban a megismerési kísérlet zátonyra futásának oka, és tiszteletreméltó Kőszeghytól, hogy legalább megpróbálta. Ugyanúgy tiszteletreméltó a Kőszeghy által idézett, Zürichben élő Moravánszky Ákos értelmezési kísérlete. Moravánszky és Kőszeghy írása alapján néhány megállapítás tehető:

- a 150. évforduló kapcsán a nyugati mainstream média meglepő módon nem az elhallgatással ünnepelte Steinert (kivéve nálunk), hanem a túlbeszéléssel;

- mindenki kötelességének érezte, hogy nyilatkozzon Steinerről, így Moravánszky, az ismert építész-teoretikus is megtette. Moravánszky írásából viszont kiderül, hogy ismeri Kemper művét, és a megismerésben az első bátor lépéseket megtette;

- mint Irene Diet beszámolt róla 2011. októberi budapesti előadásán, a bő mediatermést áttekintve mindenki ítéletet mondott Steinerről, az ítéletek sorozatából mégis az a kép rajzolódik ki, mintha egy élő személlyel vitakoznának, vagyis Steiner személye egy élő, izgalmas és kényelmetlen jelenség, rejtély. Egyedül csak a legfontosabb kérdés nem hangzott el: *ki Rudolf Steiner?*

„... az antropozófiát nem lehet a történelmi kontextus nélkül tárgyalni. (...) Az antropozófia a teozófia továbbfejlesztett változata...” Helmut Zander

„... meg kell végreszabadulnunk Rudolf Steinertől és elérni saját szellemi magaslatainkat és biográfiai mélységeinket...” Rolf Ulrich Krünker

„Rudolf Steiner krisztológiája jó, én is így látom...” Judith von Halle

Szimptomatikus idézetek az emlékvéjsajtójából, Irene Diet nyomán.

Kőszeghy vélhetően Zander módszerét választja, „a történelmi megértés kísérletező munkáját”. Ez az első hiba. A módszerrel analóg oknyomozó, kauzális összefüggésekre támaszkodó történelemszemlélet ugyanígy alkalmatlan a mélyben zajló folyamatok megragadására, a mitikus történelem megismerésére; erre csak a történelmi szimptomatológia, a fenomenológiai szemlélet alkalmas. Az antropozófia – jelen esetben építészeti – impulzusa megragadására az intellektus önmagában elégtelen eszköz.

Az antropozófia érzékfeletti megismerési módszerének megközelítését Kőszeghy annak filozófiai előzményeivel kezdi – Hume-mal és Diderot-val – akik szerint az ideák saját képzelőerőnk által bennünk keletkeznek, forrásuk az érzéki tapasztalat.

Kant a transzcendenciát a közvetlen tapasztalatoktól független összefüggésképzés együtteseként írja le, a képzelőerőt mint meghatározottságokat említi.

Helyesen mutat rá Kőszeghy, hogy ez a metafizikai jelleg leszűkülését jelenti, tehát Kant a transzcendenciát is végső soron az érzéki tapasztalatra vezeti vissza. És itt kezdődne az izgalom, ha feltennék a kérdést, akkor mi is ez az antropozófia, és kicsoda Steiner?

Az elemző azonban nem kérdez, hanem állít, kategorizál, mindezt úgy, mintha nem lépett volna túl Kant szemléletén.

A kanti *apriori* eleve adott és csak a mi tudatunkban létező minőség, de Kant – és Kőszeghy – nem jut el az eszméig, amely ugyan bennünk nyilatkozik meg, de az érzékfelettiiben gyökerezik.

¹ Azon történelmi időközöb átlépése, amelyet megelőző időkből nem maradtak fenn írásos dokumentumok, illetve tárgyi bizonyítékok.

Nincs értelme ízekre szedni az írást, de néhány kijelentését érdemes kiemelni.

„Formapreferenciát” említi, ami nem más, mint egy kész, lezárt formai eszköztárból való önkényes válogatás. Ez olvasható ki a cikkből, azaz mintha Steiner beleszeretett volna az ellipszisbe, hiperbolába, és ezeket szervesen, ámde előszeretettel aggatná épületeire. Ha ezen a síkon ragadunk, nem érthetjük meg a két Goetheanum rejtélyét és a mélyükben húzódo építészeti impulzust. Kőszeghy az *érzékfeletti világ* kifejezést kerüli, és a megfoghatatlan „transzcendencia” hűvös, ámde közkedvelt kifejezését használja. Transzcendenciafogalma nem sokban különbözik a materialista intellektus által használt fogalmaktól: az érzékfeletti világot szerte az antropozófia „tételezi”, „elgondolja”, „véli”, mint egy „ember-kozmosz modellt”, vagy „szellemtörténeti eszmét”, „programot”, azaz mintha mindez csak a tudat szüleménye, ideológia lenne, minden valóság alap nélkül.

És valóban, saját szavaival: „a ma kulturális kontextusába” helyezve riasztónak tartja Lucifer és Ahírán nevét – magyarul: nem elég szexi vagy felhasználóbarát a mai fogyasztó számára. Ezek a kijelentések tehát ítéletek, melyek – amellett, hogy hemzsegnek a félreértésektől és valótlanágoktól – nem alkalmassak az antropozófia eszméinek megközelítésére. Ítélete alig különbözik a *Valási kislexikonban* leírtaktól, vagy az Irene Diet által idézett hasonló, sommás ítéletektől, miszerint Steiner tulajdonképpen régi és új ideológiák újramezítését hajtotta volna végre közepes, bár néha érdekes megállapításokat is produkáló színvonalon. Nézzük, mi maradt, amiről mégis érdemes beszélni a lehangoló és összezavaró felvezetés után.

A geometria, avagy a tyúk és a tojás problémája

Kőszeghy rátalál a Steiner által említett geometriai alakzatokra, az ellipszisre, a lemniskátára, és ezeket úgy értelmezi, mint egy absztrakt matematika művelői ábráit. Ha ebben a kategóriában maradunk, kétségtelenül igaz van.

A probléma itt ragadható nyakon.

A csillagászat valaha a mikro- és makrokozmosz azonosságának tudatában volt. Ami bent van, az van kinn, és fordítva, vagy amint a delphoi jósdá feliratán olvashatjuk: *„Ismerd meg magadat és megismered a világot – Ismerd meg a világot és megismered önmagad”*. Az ember a kozmosz bölcsességének sűrítőménye, a világ közepe. A marxizmus és a modern tudomány által meghaladottnak vélt ún. geocentrikus világmép nem ostobaságból tartotta így, hanem ezt tapasztalta valóságként, egyként élte át a kozmoszt és önmagát. A felvilágosodásnak nevezett szellemi elhomályosulás, és a szükségszerűen bekövetkező materializmus eredménye ezen összefüggés elfeledése, az egység szubjektummá és objektummá való kettéhasadása és a szellemtelenített térszemlélet megjelenése a heliocentrikus világmép. Ez a szemlélet már nem látja az összefüggést, így a kozmosz számára már csak üres tér – szellemi és fizikai vákuum –, halott anyaggal. A szellemi összefüggések tudatának maradványából már csak arra futja a természettudóstól, hogy megállapítsa: ez Isten műve. Később már ezt is tagadja, és jön a Kant-Laplace-féle elmélet mai változata, az ok és cél nélküli ősrobbanás.

A matematika-geometria területén szintén ugyanez az elszellemtelenedés zajlott le.

Korfeladatunk ennek leküzdése, a felemelkedés a szellemhez, az érzékfeletti valóságához, egy küszöb átlépése, ami itt van, az orrunk előtt.

A világban jelen van egy szakrális geometria, egy zenei összefüggés. Ez isteni eredetű, és a világ konstitúciójának rendjét lehet kiolvasni belőle.

Alapképlete az öt tökéletes platóni test: a tetraéder (a tűz elem), az oktaéder (a levegő), az ikozaéder (víz), a hexaéder (föld) és a titokzatos ötödik, a dodekaéder, az univerzum eleme. Az ideális testek és az univerzum felépítettségének összefüggésére már Platón utalt, nála még nem különült el a mikro- és makrokozmosz. Keplernek már a kettéválás megtörtént, ő ismerte föl a bolygópályák és a platóni testek közti összefüggést, ha nem is jutott el a pontos leírásáig. (Kép az előző oldalon)

A zenében a matematika és geometria kozmikus, szakrális jellege ragadható meg – ami az érzéki világban törvényként ismerhető fel, az egy szellemi fül számára zeneként jelenik meg. Az érzéki fül által felfogott zene a hangéter visszfénye, amit még fel tudunk fogni. Ha magasabb megismerési fokozatra jutottunk, és megfelelő iskolázás által felélesztettük alvó érzékszerveinket, a szférák zenéje is megnyilatkozhat nekünk.

Létrejött azonban egy absztrakt geometria és matematika, mely elszakad a szellemi forrástól, és halott, önálló minőségű alakul. Szélsőséges példája az absztrakt matematika olyan többdimenziós terei, melyeknek semmi köze sem anyagi, sem szellemi realitásokhoz, hanem hatalmas spekulatív építmények.

Ha a matematika és geometria eleveenségének érzékelését fel tudjuk ébreszteni magunkban, hallatlan izgalmas világ nyílik meg előttünk.

Kőszeghy megragad az absztrakt geometria világában, s bár megpróbál kihozni onnan, mégsem sikerül. Az elemzést olvasva érthetetlennek és önkényesnek tűnik, hogy Steiner miért

éppen az ellipszist és a lemniszkátát emeli ki a számos alakzat közül. Nem ismervén Kemper leírását, Kőszeghy úgy véli, hogy Steiner e geometriai alakzatokat applikálja az épületekre-bútorokra. Ha az absztrakt geometriából indulunk ki, valóban, emlegethetünk „geometrizálást”, „formapreferenciákat”, de ezek éppúgy értelmetlenek, mint ahogy Beuys műveit az „individuais mitológiák” kategóriába sorolták – magyarul: mindenkinek el kell adnia magát, s ehhez ki kell találni valami individuais dilit, ami a befogadó számára kellően obskurus marad, de a művészettörténészek majd sokáig megélnék még az elemzéséből.

A valóság azonban nem itt van, csak a közelében járunk, de ehhez egy küszöböt át kell lépnünk.

Műveletgörbék és a Naprendszer

Kőszeghy a négyféle alpművelet geometriai alakzatát mutatja, és – idézve Moravánszkyt – azok egymásba való metamorfózisát:

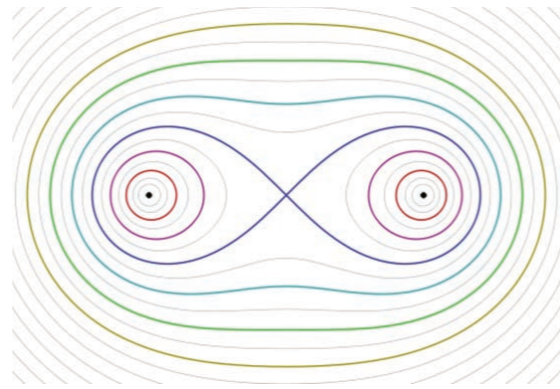
hiperbola – kivonás
ellipszis – összeadás
lemniszkáta és tojásformák – szorzás
excentrikus körök – osztás

Egymásnak ellentmondó állításai egyfelől önkényes szellemi kalandként mutatják e geometriai játékokat, másfelől megkockáztatja – vélhetően Moravánszkyt idézve –, hogy Steiner a goethei metamorfózis-szemléletet univerzális érvényűvé tágítja. Ez utóbbi felé van a kijárat.

Kemper az első Goetheanum szerkesztésénél említi a Cassini-görbéket.² A Cassini-görbék olyan ívek, melyek pontjai két rögzített fókuszról állandó távolságra vannak.

A tényezőik változtatásával előállítható az ellipszis, a két, egymással szimmetrikus tojásforma, és a lemniszkáta. Cassini ellentmondott Keplernek, aki a bolygópályákat ellipszisként írta le, helyette a később róla elnevezett görbéket tartotta megfelelőnek. A Bernoulli által felfe-

² Giovanni Domenico Cassini csillagász, matematikus (1625-1712)

dezett lemniszkáta is a Cassini-ívek egyik speciális változatának bizonyult. A Cassini-görbe tehát egy összekötő elv, melyet a bizonyos aspektusból műveleti görbéként is megnevezhető alakzatokat az elv négy alapesetként mutatja.

E geometria tehát a kozmoszban megtalálható égi matematika része.

„Rudolf Steiner gyakran felhasználta a Cassini-görbéket, ahogy a román kori művészet a kört, a gótika a köríveket, a barokk az ellipsziseket és a spirálokat. A román művészetben a kör, a mindenhol azonos görbület volt a meghatározó, a gótikában a körívek a szerkesztésekben, a fénytörésekben. A barokkban megjelenik az ellipszis és a spirál, már nem annyira a folyamatosan a közepéig ugyanolyan görbület, hanem átmeneteket, mozgásokat alkalmaznak. A Cassini-görbék felhasználása egy új szemléletalkító elemként jelenik meg az organikus stílusban.”³

Carl Kemper 1939-40-es, a Steiner által továbbfejlesztett goethei metamorfózis-tanról tartott előadásai sietnek segítségünkre, mely által a szerves lét megragadhatóvá válik. A Goetheanum építése az első, ahol ez a folyamat megvalósult.

Goethe nem tesz különbséget objektív és szubjektív jelenségek közt, ezeket egységesen tekintve az ősjelenséget keresi. Elsőként az ősnövényig jut el.

Sok minden múlik azon, hogy hogyan tesszük fel a kérdéseket. Mert egy metamorfózisnak, amely egy növényen

³ Kemper: *Der Bau*, 34. o. (A lábjegyzetekben megadott hivatkozások oldalszámái nem pontosak, mert a magyar kiadás tördelése még nem készült el jelen kézirat leadásakor)

tapasztalható, semmi eleveisége nem lesz, lényegét nem ragadjuk meg, ha a szemlélő az átváltozás folyamatát absztrakt gondolkodásba és megjegyzésekbe szorítja bele. Ha maga az ember is nem alakul át egyúttal, úgy nem történik semmi új, semmi maradandó. (...) ⁴

„Ami közvetlenül megmutatkozik érzékeinknek: a (növényi) szervek nagysága, formája, elhelyezkedése stb., az minden pillanatban kétségkívül valami meghatározott az organizmusban is. De ez önmagában érthetetlen számunkra; csak úgy érthetjük meg, ha követjük az átmeneteket és átalakulásokat alakról alakra, és megállapítjuk, hogy mi marad azonos mindezekben a formálódásokban, vagyis ha az organizmust létesülésében tekintjük.” (Goethe: *Természettudományos írások*, I. 8., 11–20. megj.)

Létesülésében csak úgy tekinthetjük a növényvilágot, ha egy teljes év ritmikus ciklusán át követjük. Ekkor ráébredhetünk arra, hogy az anyagi forma mindig külsőleges marad, és csak a formaerők alakulnak át. Ez szükségessé teszi, hogy a folyamatokat ténylegesen nyomon kövessük. Hiszen a metamorfózis nem pusztán átmenet egyik formából a másikba, hanem már maga az átváltozás képessége. A szerves lét területén a mozgás csak kívülről jöhet, a szerves lét területén belülről jön. És az egész átalakulásnak a mozgás mélységes problémája szolgál alapul.⁵

„A szellemi világban minden szakadatlanul zajló tevékenységben van, szüntelen teremtésben... Mert az ősképek teremtő lények.” (A világ és az ember szellemi megismerésének alapelemei) (...)

Ahogy a platóni testek körén belül az egyiket a másikba átvezethetjük belső aktivitás, geometriai szemlélet révén, ezen a módon már nem leszünk képesek ezt megtenni a szerves formákkal. Mert itt metamorfózis van. Hogy az egyik formát a másikba átvezethessük, eleve-nen kell elgondolnunk a képződményeket, vagyis hogy növekedési erőt hoznak magukban. Így bensőleg egyik

⁴ *Der Bau*, 160-163. o.

⁵ *Der Bau*, 160-163. o.

leszünk ezzel az erővel, és olyan módon követjük a metamorfózist, hogy annak gondolata egészen élővé válik bennünk.⁶

Steiner kibővítette Goethe növényekre vonatkozó metamorfózis-kutatását a Nap- és Holderők, valamint a Föld szerepére vonatkozóan a növények formaképződésében, és ezt kiterjesztette az egész Föld életére.

„Földünk növénytakarója az az érzékszerv, amelyen keresztül szemlélődik a Földszellem és a Napszellem.” (1910. dec. 8.)⁷

„Ami a Földszellem és Napszellem hatására kialakul és ami önmagában megformálódik ebből a váltakozásból, az az ősnövényben fejeződik ki és jelenik meg, átalakulva minden egyes növényben: a földiségből a szár mint rádiusz, a kozmoszból a virág mint gömb, a levél pedig magában szövődve a két polaritás közötti kiegyenlítésben, harmonizálásban, ritmikában mint lemniszkáta.”⁸

Ezt követően Steiner megkísérelte az állatvilág természeti birodalmán belül és az emberben is az ősjelenséget megragadni. Itt azonban már a növényvilágnál megismert módon nem juthatunk felismerésekhez, az eszmének is metamorfózison kell áthaladnia, mint ahogyan a növényvilág jelenségei sem foghatók fel az ásványvilág eszméi által. Goethének ez az átmenet már/még nem sikerült, csak részfelismerésekig jutott.

A petesejt osztódásánál új erők jelennek meg. A begyűrődés (Einstülpung) során a létrejövő belsőnek saját törvényszerűségei jelennek meg, az állat belső szerveket képez és mozgásra képes. Ez már az asztralizáció kifejeződése. Az állatnak belső élete van: „lelkes állat”.

Ha az ember felé akarunk továbbhaladni, a metamorfózis egy újabb, még mélyebb törvényéig kell eljutni: ami az állatnál a begyűrődésben fejeződött ki, az embernél itt egy újabb jelenség ra-

⁶ *Der Bau*, 160-163. o.

⁷ Amennyiben szerzőt nem említünk, csak dátumot, az idézet Rudolf Steiner műveiből való.

⁸ *Der Bau*, 165-169. o.

gadható meg, a teljes átváltozás, átfordulás (*Umstülpung*).

Ez az ember alakján és az első Goetheanum formáján is megragadható.

„A kifordulás egész jelentését megérthetjük, ha elképzeljük, hogy az, ami a csöves csontban kifelé fordul, a koponyacsontnál befelé fordul, vagyis hogy a koponyacsont egy olyan világ felé fordul, ami a koponya belsejében van. Itt van egy világ. Erre orientálódik a koponyacsont, amiként a csöves csont kifelé irányul, a külső világ felé. – A koponya megragad egy világot befelé, a végtag-ember megragad egy világot kifelé, és a kettő között egyfajta kiegyensúlyozó rendszerként működik az, ami a ritmust szolgálja.” (1921. jan. 1.)

A kifordulás nagyszabású koncepciója az ember hármasság tagolódását is magában hordozza, alátámasztja azt és az úgyszintén megtámogatja. Az ember helye a kozmoszban itt egyetlen eseménybe összpontosul. Ez egy lemniszkáta erőinek képe. (...) ⁹

(...) a szerves világ formái (...) a növénynél az étertest, az állatnál az asztrálistest, az embernél az éne határozza meg. Ennek megfelelően ezek megértése az imagináció, inspiráció és intuíció segítségével történik. Ebből következik, hogy egy összehasonlító alaktan nem lehet módszere annak, hogy a szerves formák lényegét felfogjuk.¹⁰

A lemniszkáta az ember ajándéka önmagának. A születés és halál közötti életvonal az átalakulási ponton keresztül átmegy a halál és újrászületés közötti életvonalba, és ez újult erővel lép be ismét a földi szférába. Az inkarnáció és exkarnáció kardinális pontjai érvényesítik a lemniszkátát a térben. Egy Cassini-idom beleíródik a térbe. Szellemi formája az életvonal ívétől függ, attól, ahogy mozog a szabadság felé vezető úton. A múlt ősz-mozgása találkozik a jövőből közelítő mozgással. A jelen mindkettő iránt felelősséget ró ránk.¹¹

„Csak annak, ami az emberben a tisztán emberi formát létrehozta, ami nála abból

⁹ *Der Bau*, 174-175. o.

¹⁰ *Der Bau*, 176. o.

¹¹ *Der Bau*, 176-183. o.

ered, hogy felegyenesedve járó lény, hogy megvan benne az ösztönzés a beszédre és a gondolkodásra, vagyis ami őt tulajdonképpen emberré teszi, ami az állat fölé emeli, csak ennek szabad a szilárdba, a szilárdan megformáltba, a formába belemennie. Ha bármi belemegy az emberi formába az állatiból vagy a növényiből, úgy az ember beteg lesz.”

Ez azonban teljesen érvényes az épület minden matematikai és építészeti vonatkozására is. Mert az épületnek emberré kell válnia. Abban vállalunk kötelezettséget, hogy őt, az épületet nem bántjuk meg gondolkodásunkkal, érzésünkkel és cselekedetünkkel.

Az antropozófia, minden kihatásával együtt, a világ ősforrásánál megtalálja az érzékfeletti embert, mint azt a lényt, aki által fennáll a világ.¹²

Az állattól nem vezet egyenes vonalú fejlődés az emberig. Az állatban a specializálódást, a fajtabeliséget ragadjuk meg. Az emberben ez eltűnik, és az általános, a harmónia jelenik meg, az individuumban. „A fajtabeliség, amely az állatnál a formák felett áll, itt testet öltve lép elé.”¹³ Az ember kiemelkedik a földi világból, formáját egy érzékfeletti erőrendszer hozza létre. Az emberi forma ezért maga is érzékfeletti. Ehhez pedig egy ugrásra van szükség. Ez az Umstülpung, az átfordulás. Ennek megragadásához azonban az átfordulásnak bennünk is végbe kell mennie.

„Az ember azonban hármasan tagolt. A három formáló princípium legfőképpen az emberi organizmusban működik:

- a gömb a befelé való hatással (kezdetben)
- a sugár a kifelé való hatással
- a lemniszkáta közöttük

Közvetlenül ez vezet el bennünket a hármas tagolódás tárgyalásához az emberlényben és a Goetheanum épületében.

A szép nem az isteni valamilyen érzéki-valóságos köntösben; nem, a szép az érzéki-valóságos egy isteni köntösben. A művész nem azáltal hozza a földre az is-

tenit, hogy ezt a világba beleszővi, hanem azáltal, hogy a világot az istenség szférájába felemeli. A szépség látszat, mert egy olyan valóságot varázsol az érzékeink elé, amely mint ilyen ideális világnak mutatkozik. –

Valóságos látszat azonban az, ha a természetiség, az individuális valami örök, maradandó köntösben jelenik meg, az eszme jellegével felruházva; mert ez a valóságban éppenhogy nem jellemzi azokat.

Ebben az értelemben a művész a világ-szellem folytatójaként jelenik meg előttünk; a művész folytatja a teremtést, ahol a világszellem már nem műveli. A világszellemmel való testvéries kapcsolatban látjuk a művészt, és a művészetet mint a természetfolyamat szabad folytatását. Ezzel a művész a hétköznapi valóságos élet fölé emelkedik és felemel bennünket is, akik elmélyedünk művében vele együtt.” (1888. nov. 9.) (..)

Ha a matematikával behatolunk az alaprajzból adódó problémákba, úgy az ezoterika előiskolájában érezhetjük magunkat.

„Csak matematikailag fejezhetjük ki azt, ami térben és időben létezik. Mihelyt fel-emelkedünk magasabb világokba, ahol ebben az értelemben nemcsak kiterjedésről van szó, lemondunk a matematikáról is ebben a közvetlen alakjában. De nem szabad lemondanunk a szemléletnek arról a válfajáról, ami a matematikának alapul szolgál.” (1904. jún. 21.)

Az alaprajz tisztán matematikai és tisztán geometriai vetülete felemelkedik a szerves létbe az oszlopok felhajtóereje és az egész oszlopképzés révén. A statikai értelemben vett hordozás és terhelés élő szétágazássá és kisarjadássá válik. Az alaprajzra való visszapillantásban ez kihat arra, hogy észrevevessük: a megszerkesztés alapjai már hajlamosak benne az éloszerúségre. Az alaprajz ismét új módon kezd beszélni hozzánk. (..)¹⁴

Ha a kozmikus erők, amelyek az épületben a Szaturnusz-oszloptól a Mars-oszlop felé fejlődnek, megmutatkoznak nekünk, akkor olyan erőhatásokra talál-

nak, melyeknek okai a Vénusz-oszlopban rejlenek. A folyamatosság megtörik a két erőirány konfliktusában. Egy egy-szeri, átfogó átfordulás következik be. Ebben egyaránt részt vesz a fejlődés kezdete és vége. Csakis eme átfordulás után lép tovább az összfejlődés. Az evolúció egy kis időre visszatartja a lélegzetét. Ez az arasznyi idő a legfontosabb átalakulások szülőanyja az élő létezés egész területén. Az épületben ezt a plasztikus elembe látjuk megvalósulni. Csak e valódi metamorfózist követően tud a fejlődés továbbhaladni. Ez a törvény a szerves létnek. Ennek ősi jelképe a Merkúr-bot. Formája kiegészíti az épület világvonalát egy organikus lemniszkátába, amely önmaga fölé emelkedik evolúciós menetében. Átváltozáspontját a Krisztus-impulzus határozza meg. Erre találunk rá más formában, a „szoborcsoportban”, miután végigkövettük az evolúció folyamatát az oszlopokban nyugatról keletre, az akarat irányában.

Amiként e szellemi tényből megérthető az emberforma, elsajátítunk ebből egy érzéket is mind a történelmi összefüggések, mind a művészi alkotás szellemi realitásai számára.

„Amit szépségként éreztünk itt, Egykor mint igazság jön velünk szembe.” Schiller „A görög művészet végtelen nagysága az, hogy az egész megelőző kor összefoglalódik benne és formát kap. Most fordított a feladatunk: mégpedig az, hogy az Embert, aki végtelenül elmélyült a Golgotai Misztérium által, akit a maga kozmikus jelentőségében bensőleg megértettünk, ismét visszaadjuk az univerzumnak.” (1915 június 31.)

A környezet megragadja eredetének gyökerét. Az ember felfogja az embert, a tudattal átvilágított fizikai testet.

„ÉS AZ ÉPÜLET EMBER LESZ.”¹⁵

A fal megformálása, a részformák születése

Szemelvényeink csak illusztrációk, felvételek, melyek ahhoz segítenek, hogy megértsük: a formák születése nem a fejben történik, és nem csak a mi akara-

tunk és tudásunk eredménye. Általunk erők lesznek tevékenyek, melyek munkájának végeredményére rátekintve magunk is meglepődünk: új minőség született.

„Ha ez a fal magától változtatná magát, úgyhogy növekedhetne és csökkenhetne erejében, kiterjeszkedhetne és összehúzódhatna, csak akkor lenne lehetőség arra, hogy maga a fal mint felület saját magából formákat szüljön. Ezt csak az éteri fal teszi. De az éteri fal láthatatlan maradna, – anyaggal kell láthatóvá tennem, a látható falat tehát úgy kell kialakítanom, hogy elhiggyem a falnak: ő maga képes létrehozni magából ilyen formákat. Ennélfogva itt két dolog van jelen: egy fal fából vagy egyébből, és a fal valamilyen megformáltsága, a forma. Az első alá van vetve a földi világ törvényeinek, a második az éteri világ törvényeinek. Ez ugyanaz, amivel az ember fizikai testénél találkozunk: láthatóság az ásványi erők által – forma az éteriség által.

A folyamat azonban nem olyan, mint ha kívülről valamilyen forma idelebegne és itt benyomódna, hanem olyan, hogy belsőleg étertestem formáló erővel alakíthatom a dolgokat, egészen lelkiileg és azután a háromdimenziós térben a körülményeknek megfelelően.

Úgy kellett az építészeti formát átvezetnünk az organikusba, hogy semmiben se vétkezzünk a mechanikai, geometriai, szimmetriatörvényekkel szemben.” (1921. jún. 29.)¹⁶

A vakon modellezés

Hogy megérthetővé váljon, miért nem elegendő az antropozófiai irányultságú művészettel – építészettel fejben foglalkozni, a Goetheanum építésén dolgozó szobrászok tanulási módszerét idézzük.

„Egy sajátos módon is eljuthat az ember az új művészeti forma titkához, annak minden jellegzetességét beleértve.

Néhány évvel ezelőtt valaki azzal a feladattal találta magát szembe, hogy egy tizenéves vak lányt tanítson szobrászatra. Mindjárt az első óra után kiderült,

hogy úgyszólván egy másik nyelvet kell használnia ahhoz, hogy megértesse magát egy vak emberrel. Például a plasztikus forma magyarázásánál nem élhetett semmi olyan képzetrel, amely a szemre, a látásra támaszkodik.

Ezért a szobrásznak meg kellett tanulnia, hogy ő maga is csak vakon modellezen. Ezt a következő módon tette. Egy hétperemű favázon, amit az oszlopfők gyakorlásához motívumtartóként használt, pontosan megmintázta a formát az eredeti modell lenyomata alapján a váz egyik peremén. Azután az egészet letakarta egy kis függönnyel, és a kezeit a függöny alá dugva, a már megmintázott formát az ujjaival kitapogatva a sötétben egymásik peremen kezdett mintázni.

Ez a vakon formálás erős koncentrációt igényel, és ha például a formálás közben valamire még ránéz az ember, az nem csupán a figyelem eltérése lesz, hanem erőket is elvesz, amelyek a szobrászi tevékenységhez szükségesek. Ennél a vakon dolgozásnál először az az érzésünk, hogy teljesen sötétben vagyunk és nem tudunk eligazodni. Csak kis idő múlva lesz valami a takaró alatt „világosabb” és kezdünk fokozatosan tájékozódni tudni.

Azután megkérdezzük: minek köszönhető, hogy a szem használata nélkül is képes vagyok tájékozódni; ez kizárólag a tapintás műve? A legkevésbé sem. Miután ezt a vakon modellezést néhányszor elvégeztük, lassanként rájövünk arra, hogy létezik olyasmi is, mint mozgásérzék, egyensúlyérzék és életérzék, amelyek vezetnek bennünket a sötétben.”¹⁷

A formával való dolgozásnál az érzékfeletti világ erői megjelennek az anyagban. Az építészeti formálásnál ezért lehetetlen a modellezés kikerülése, vagy számítógépes helyettesítése. Erre utal a maga nyakatekert intellektuális kifejezőmódjával Moravánszky, aki sejti, hogy valami nem stimmel az ún. generatív – azaz számítógép által (de)generált építészeti formaképzés területén.

A formák egymásba való metamorfózisának áttekintése által az építészeti formák ősképeihez jutunk: az építészeti

előtti barlangterek kivonás-művelete, az ember behatolása, beleinkarnálódása a Föld anyagi zónájába, az Ahrimán uralta világba. A szabad térben épített faépület, mely a térből kivont üreget alkot, a barlang ellenpárja, ahol a szellemiség iránt minden irányba nyitott építmény jön létre, a luciferi jelleget hordozva. Innen indulva mélyedhetünk el az első Goetheanum fizikai síkról való eltűnésének misztériumán, és a második Goetheanum barlangszerű terén, mely az első épület emlékéét hordozó betonalakzat. A kettő bennünk képez egy eleven egészt.

Lucifer és Ahrimán

Azokat az erőket, amelyekkel eloldó-dunk a Földtől, felemelkedünk a földi történések fölé, és amelyek, ha egyoldalúan működnek, jogosulatlanul elszakítanak bennünket a földi kötöttségektől, a szellemtudomány luciferi hatalmaknak nevezi. Azokat pedig, amelyek a Földhöz bilincselnek bennünket, nyomasztóan ránk nehezdednek, az életben megterhelnek, és ha egyoldalúan hatnak ránk, a szellem szárnyalását megakadályozzák számunkra, a szellemtudomány ahrimáni hatalmaknak nevezi. Az embernek az a feladata, hogy e kétféle erőt harmonizálja, kiegyensúlyozza, és ebben a kiegyensúlyozásban az igazi ember mivoltot, az ént megőrizze magában és kifejezésre juttassa. Így olyan erők, amelyek lelki szinten élünk meg, a külső erőkben lelki jelképpé válhatnak. „Egy felfelé törekvő, megtámasztó luciferi elem” és, „egy megterhelő, lefelé nyomó ahrimáni elem”.

„Ily módon megelevenedik előttünk az élettelen természet Luciferrel és Ahrimánnal, és magasabb urukkal, aki éppen a kiegyensúlyozást viszi véghez Lucifer és Ahrimán között.”¹⁸

Az átfordulás elmulasztása

Érdekes további összefüggést sejtet, hogy a Cassini-görbékhez más úton is eljuthatunk: egy tórusz síkmetszeteivel: különböző helyeken felvéve a négy

12 Der Bau, 176-183. o.

13 Kemper, Der Bau

14 Der Bau, 176-183. o.

15 Der Bau, 183. o.

16 Der Bau, 36. o.

17 Der Bau, 53-54. o.

18 Der Bau, benne idézve Steiner

alapeset adódik: kör, kettős tojásalakzat, ellipszis és lemniszkáta. Vajon mi köze lehet e kozmikus formáknak a fúziós reaktorokban létrehozott tórusztekercsekhez, melyekben a magfúziót akarják kierősokolni?

Az *Umstülpung*-ot, az átfordulást a geometria nyelvén Steiner egy gömb átfordulásával illusztrálja:

„*Gondoljuk el, van egy ruganyos golyónk, és felül belefúrtunk egy helyen, így a golyót magába nyomtuk, hogy az, ami előbb felfelé magasodott, most lefelé belepréselődött; ezzel egyfajta tálcaként vagy tányért kapunk a golyóból. Most pedig gondoljunk arra, hogy a golyót nemcsak az alsó faláig fordítjuk ki, hanem ezen még át is hatolunk, és a másik oldalon a golyó anyaga egy másik konzisztenciában jön ki, úgyhogy miután a golyót átlukasztottuk, ezt most kívülről fény szegélyezi, a fény azonban magából a kifordított részből keletkezik.*” (1921. szept. 2.)¹⁹

A gömbből itt egy tórusz keletkezik, és az új dimenzióba való átlépést egy belülről keletkező fény kíséri.

A magfúziós kísérlet e folyamat karikatúrájának tűnik: a Nap belsejében lezajló, tisztán materiálisan felfogott folyamatot próbálják előidézni, erőszakkal. Ehhez egy olyan formát alkalmaznak, ami a belső átalakulásunk képét mutat-

ja a szakrális geometria nyelvén. Erre az átfordulásra, az „Umstülpung”-ra azonban képtelenek vagyunk. Ha képesek lennénk, felhagynánk a fúziós kísérletekkel. Mivel azonban nem hagyunk fel velük, észrevétlenül idegen inspirációk eszközévé válunk, amely olyan erőket szabadíthat világunkra, amelyekről sejtésünk sincsen.

Ez a szürreális közdelem zajlik a genfi CERN részecskegyorsítóban. Felfoghatatlan mennyiségű pénzért építették meg azt a 8 km átmérőjű, föld alatti eszközt, melynek célja egy tudományos hipotézis igazolása: létezik-e a kozmosz legkisebb építőeleme, az ún. Higgs-bozon. Ehhez szét kell bombáznunk az anyagot, a maghasítás erőszaktételével analóg módon. Hogy a felgyorsított részecskék becsapódási eseményeit ki tudják értékelni, ahhoz a világ egyik leghatalmasabb számítógép-apparátusát használják mindössze arra, hogy a felmérhetetlen mennyiségű adatot kezelhető méretűre szűkítse. Milyen apparátusokat építünk föl ezen örületér, és milyen „mellékhatásai” születhetnek egy ilyen rendszernek? Ez az elméleti fizika absztrakt, halott világának képe, ahol a felszín alatt (ezt értsük fizikailag is, a CERN-nél) démoni erők tombolnak.

Egy ott dolgozó magyar fizikus egy őszinte pillanatában elismerte, hogy ha nem találják meg az ős-bozont, akkor összeomlik a mai fizika. A küszöb átlé-

pését az atomfizika területén Einstein óta nem tették meg.

A *szabadság filozófiája* c. mű jelentősége abban áll, hogy a nyugati filozófiai műveltség eredményeiből indít, és innen jut el az érzékfeletti valóság megismeréséhez, a jelenkori európai tudatállapotnak megfelelően. Megadja a küszöb átlépésének lehetőségét, és ez a gondolkodás megfigyelésén keresztül vezet.

A jövő építésze felé

Az írás végén mégis azt kell mondjam, hálás vagyok Kőszeghy Attilának és Moravánszky Ákosnak, mert megkezdtek a forró kása kerülgetését, és állításaik hibáiból – mint ahogyan a betegségből ismerhetjük föl az egészséget – esélyünk van az igazság megragadására. Nélkülük ez az írás sem született volna meg.

„*Alétrejött alkotást mi csak leutánozhatjuk a formákban; de a teremtetés aktus megismétlésére nem vagyunk képesek.*” – mondta Kemper a Goetheanumról.

Ugyanezt mondhatjuk el magunkról Makovecz Imre művei kapcsán, aki megmutatta számunkra a jövő építészetének irányát azzal a csapással, melyet ő vágott.

Mi még nem értjük, csak utánozzuk a Mestert, de aki zörget, annak ajtót nyitnak.

Ez a feladatunk.

Kezdjük az alapoknál. . .

Rudolf Steiner 1861-ben született Kraljevecben, az akkori Ausztria-Magyarország (ma Horvátország) területén és 1925-ben halt meg Dornachban (Svájc). Ő teremtetete meg az antropozófiai irányultságú szellemtudományt.

Hol találkozhatunk ma Magyarországon közvetve az antropozófiával? A pedagógia területén a közismert Waldorf iskolákban, a művészet területén a festészetben, euritmiaiban, az organikus építészetben. A gyógypedagógiában a foglyatékos gyermek gondozására létreho-

zott Camphill intézményben Velemben, valamint alkalmaznak gyógyeuritmiát ill. művészeti terápiákat (festés, zene) is gyógyításként. A német WALA cég antropozófiás gyógyszereket és dr. Hauschka néven biokozmetikumokat, fürdőket, gyógyolajokat forgalmaz, ugyanígy kaphatóak a WELEDA cég hasonló termékei is. Igénybe vehetünk antropozófiára épülő kozmetikai kezeléseket, masszázsokat. Fontos megjegyezni, hogy az antropozófiás orvoslás ismereteit, ám azt saját felismeréseivel tágtja ki. A gyógyszerekhez felhasznált gyógynövényeket biodinamikus módon termesztik, a kozmetikumokhoz ezen kívül ellenőrzött biológiai természetből származó vagy védett termőhelyen gyűjtött vadnövényeket is feldolgoznak. A biodinamikus mezőgazdaság természetidegen anyagok felhasználását mellőző gazdálkodás, amely Rudolf Steiner alapelveit és útmutatásait követve, a biodinamikus preparátumok alkalmazására alapoz. Hazánkban a Demeter Biodinamikus Közhasznú Egyesület 2000 óta működik hivatalosan is.

Évtizedek óta aktívan, és ma már intézményesült formában működik egy hitéleti közösség, a Keresztény Közösség, amely az antropozófiai krisztológián alapuló vallási mozgalom.

Steiner működésének központja a domachi Goetheanum volt. A ma is működő épület elődje 1913-20 között Steiner tervei szerint készült, ám a kétkupolás fantasztikus faépület 1922 szilveszterén porig égett. A második épület vasbeton szerkezet, Steiner által készített makett alapján épült, ám halála miatt nem tudta oly módon végigkövetni az építkezést, mint az első épület esetében. A vitákat kiváltó új nagyterem megformálására Steiner már nem készített sem modellt, sem vázlatokat. Ma is itt működik az Általános Antropozófiái Társaság, valamint a Szellemtudományos Szabad Főiskola és a Goetheanum Kiadó. Budapesten a II kerületi Rudolf Steiner Házban működik a hivatalos Magyar Antropozófiái Társaság. Jelentős magyar nyelvű antropozófiái folyóiratok: a *Novalis* – szellem-

tudományi és antropozófiái folyóirat, *Szabad Gondolat* – az antropozófia és a szociális élet folyóirata, *Antropozófia* – a Magyar Antropozófiái Társaság folyóirata, *Metamorfózis* – a Jupiter Asztroszófiái Egyesület folyóirata. Ezen kívül számos magyar honlap található az interneten, amely az *antropozófiái* jelzővel látja el magát.

A fent jelölt intézmények, egyesületek, alapítványok és iskolák mind 1990 után robbanásszerűen, az elmúlt 20 évben jöttek létre. Szellemi értelemben természetesen nem, hiszen voltak gyökereik a második világháború előtti időszakból, a kontinuitást pedig egészen elképesztő külső körülmények között tartotta fenn egy kis elkötelezett csoport. A Kós Károly Egyesülés előzményei közé tartozik a „... *korszak társadalmi viszonyai miatt féllegális, lakásokon és vállalati klubhelyiségekben tartott összejövetelek bujdosóként megélt világa. Makovecz Imre magán-mesteriskolája, Kálmán István és Kádas Ági által szervezett összejövetelek, az általam (Kampis Miklós) szervezett Déldunántúli Építészeti Stúdió, a viseigrádi építész tábor. . .*”

A jelen

A Kós Károly Egyesülésnek ma több mint 20 tagszervezete van és számos magán-személy is a soraiban tudja magát. A tagok közül ma már csak keveseknek van sejtelméről, mi az antropozófia. Az alapító tagok közül mindenki valamilyen kapcsolatba kellett keveredjen ezzel a fogalommal, ám közülük sokaknak a későbbiekben is csak egy fogalom maradt. És vannak olyanok, akiknek a tevékenységébe, életébe beépült mindaz, amit ezáltal megismert a világból, noha nehezen tudná tapasztalatait szavakba önteni.

Ez nem baj. Az sem baj, hogy az egyesülés nem lett antropozófusok gyülekezete, és az sem baj, hogy nem járhatja mindenki Waldorf-iskolába gyereket. A magam részéről ma már szomorú tényként fogadom el a szabadiskola elmaradását. Kampis Miklós bevezetőjéből idézve azonban nem szabad elfelejtőnk, hogy történetünkhöz tartozik az önmagunkkal való elszámolás, mit tet-

tünk a forrás megtartásának érdekében, és mit mulasztottunk el.

Az *Országépítő*, mint az egyesülés folyóirata megemlékezett Rudolf Steiner születésének 150. évfordulójáról. Nem kellett volna. Ember legyen a talpán, aki Kőszeghy Attila elemző szövegét megértette. Az ilyen magas fokra kifejlesztett intellektualizmus értelmezhetetlen és önmagába forduló, ami teljességgel alkalmatlan az antropozófia megközelítésére. Egy tévedés. Alkalmatlan a megismerésre. A szerző természetesen az én véleményemtől függetlenül úgy elemzi a Goetheanumot, ahogy neki jölesik. Ám mindezt ünnepi megemlékezésként leközölni annak az egyesülésnek a folyóiratában, amely valaha szellemi forrásként nevezte meg az antropozófiát, megengedhetetlen.

A történethez hozzá tartozik, hogy Kőszeghy Attila felhívott egy alkalommal: „*úgy hallottam, te értesz az antropozófiához. . .*” Elküldött nekem véleményezésemre egy anyagot. Szerkesztetlen szöveg-kavalkád volt, amelyet sem értelmezni, sem véleményezni nem tudtam, nem is reagáltam rá. Ma úgy gondolom, mulasztottam.

A személyes élmény

Számomra Rudolf Steiner nem mítosz. Nem misztikus messiás és nem hamiskártyás dilettáns. Ebből következően nem tartozom sem a felületes megközelítésből eredő rajongók, sem pedig a félremagyarázók közé. Kőszeghy Attila szerint ez a két kategória létezik. Szerencsésnek tartom magam, hogy nem a folyóirat felelős szerkesztője révén találkoztam először az antropozófiával.

Minden egy kérdéssel kezdődött. 1988 táján a Rumbach Sebestyén utcai Makonában tartott előadáson Kálmán István nekem szegezte a kérdést, mit gondolok, megtehetem-e az életben azt, amit szeretnék. Azt válaszoltam: nem, mert belső korlátaim megakadályoznak ebben. A kérdés és a gondolkodás nélküli válasz meghatározó lett az életemben. Azóta is kísér a küzdelem, hogy lebontsam ezeket a korlátokat. Ha valamit szeretnék megvalósítani, akkor ne a félelmem le-

19 *Der Bau*, 176. o.

Buella Mónika MÉG MINDIG „150 ÉVE SZÜLETETT RUDOLF STEINER”

„... *A Kós Károly Egyesülés 1989-ben alakult meg, hét önálló gazdasági társaság alapította, kezdeményezésemre, Kaposvárott. Soha nem felejtem el, hogy a meghívottakból csak úgy áradt a kezdeményezés: újságot, építész-vándoriskolát, vállalkozói klubot kívántak szervezni, amely erő jóval meghaladta az én szerény felvetéseimet. Remény, bizakodás, erő és energia elevenen*

buzgott bennünk, s azóta (1990) az Országépítő megjelenik, a vándoriskola működik, az Egyesülés alapítványt hozott létre, könyveket adott ki – bárha ma is oly eleven és tiszta volna, mint kezdetben mutatkozott. Az Egyesülés deklarált célja a szabad szellemi élet intézményes formájának megteremtése volt és maradt. Ennek forrását az antropozófia által orientált szellemtudományban jelölte meg. Saját történetéhez tartozik, hogy elszámoljon önmagával, mit tett és tesz ennek érdekében, és mit mulasztott el. . .”

Kampis Miklós: *Kós Károly Egyesülés (Szabad Gondolat, 1998. április, 1/1)*

gyen az oka, hogy nem merem megtenni. Ugyanis időközben rájöttem, hogy a ki nem mondott, meg nem fogalmazott félelmeink meghatározóak életünkben. A félelem ellen csak egyetlen eszközzel tudok küzdeni, az pedig a megismerés. Az antropológia által kaptam egy eszközt, amely segítségével meg tudok küzdeni a válaszokért. Tudom, hogy van válasz. Nem előre elkészített, kerek, szabatos mondatok, hanem általam kiharcolt válaszok vannak.

Kálmán István előadásain mindenki tudta, hogy hiába kérdezett az előadótól, úgymond, „normális” választ sose kapott. Kellett 20 év, hogy ezt a tényt értékelni tudjam. . .

Az antropológia nélkül nem jött volna létre a Pagony Iroda, amelynek 16 évig tagja voltam. Nem jött volna létre, hiszen nem egy baráti társaság alapította, hanem a Kálmán István antropológiai előadásaira különböző időszakban járó tájépeztések, akik István felhívására kezdtek el együtt dolgozni. A tájról, az ember természetalakító erőiről alkotott szemléletünknek antropológiai alapjai vannak, munkánkat elemi erővel határozta és határozza meg a mai napig. Utazásaim során egyre tudatosabban végigkísér a táj és az ott élő emberek összefüggésének keresése, hogyan használják a Föld azon darabját, ahol élnek, milyen a mentalitásuk és ez hogyan függ össze mezőgazdaságukkal.

Az antropológia természetszemlélete belehat a mindennapi politikai történetek megítélésébe. Az általunk elsősre érzékelhető történeteket tünetként kezelve a mélyebben rejlő okokat keresi az ember. Legutóbbi marokkói utam előtt egy nappal robbantottak Marrakeshben, sok turista meghalt. Föl sem merült bennem, hogy ne utazzam el. Nem azért, mert bátor vagyok. A XX. századi világtörténelmi eseményeket sok cikk elemzi szellemtudományos szempontból, ezeket összegyűjtöttem jó néhány éve, és reménykedem, hogy könyv formájában ki lehet adni. Ebben a folyamatban egész más megközelítést kap egyrészt az iszlám vallás is, és az Al-Kaida szervezet megjelenése. A robbantások félelmet

keltene az emberekben, a féltő ember pedig remekül irányítható, a szabadságjogok vidáman, demokratikusan csorbíthatóak, majd hogyanem mi kérjük ezeket vélt biztonságunk érdekében. Pontosan föltárható, kiknek áll ez érdekében. Nem az arab világnak.

1999 karácsonyán meghalt a férjem. Iszonyú erővel kezdtem keresni a miértekre a választ. Mi van a halál után? Az antropológiában való kutakodás megszire vitt. Jött a karma és a sors kérdése.

De hiába rájga át magát az ember az egyik kásahegyen, rögtön utána jön egy másik. Fellépett nálam egy autóimmun betegség. Lebénultam. A közvetlen kiváltó oka az azt megelőző maláriám volt. Jöttek megint a miértek. Mindkét betegség a vérrel van összefüggésben. Kérésre postán megkaptam Steiner vérről szóló írását. A vér az én hordozója. És persze belemélyedtem Steiner betegségről szóló előadásaiba. Mindezt úgy, hogy nem tudtam menni. Végtagjaim nem működtek, a végtagok pedig az akarati impulzus megfelelői. Megtapasztaltam, milyen kiszolgáltatottnak lenni. És a nagy létkérdések mellett az életnek egyetlen célja lett, hogy egyszer egyedül el tudjak jutni a mosdóba.

Megtanultam elfogadni a sorsomat. Az egyik felismerés, hogy az életemet saját magam határozom meg. Nincsenek véletlenek, a véletlenek megtörténeke oka van. Az ok az előző cselekedteimből, döntéseimből fakad, vagy olyan később bekövetkező esemény első mozzanata, amely nem most, hanem a jövőben nyeri el értelmét. Egy biztos: minden az én „fejlődésem” érdekében történik meg velem. Sorsom ugyanis megvesztegethetetlenül gondoskodik arról, hogy megtanuljam azt is, amit a legkevésbé akarok elfogadni, a legkevésbé akarok szembenézni vele. „Ha elfogadom a sorsomat, akkor vezet, ha nem fogadom el, akkor kényszerít.” Vagyis senki sem úszhatja meg a maga tananyagát.

Megtanultam, alakíthatom a sorsomat.

A modern létből fakadóan kényelemben és biztonságban akarunk élni. De a

világ realitása a bizonytalanságban és a kényelmetlenségben van. Csak a megtört életben, a túrhetőség határán lehet találkozni Krisztussal.

Kedves Kőszeghy Attila!

Az antropológiáról és Rudolf Steinerről lehet ironizálni, lehet a Goetheanum csavarodó felületeinek oldalhomlokzati hiperboláiról értekezni. Az antropológiát és Steinert sem kell tisztelni.

Csak meg kell érteni. Számomra és még jó néhány egyesülésbeli tag számára is az antropológia forrás, egzisztenciális értelemben is. Ez nem rajongás, nem misztifikálás, nem dogmák tisztelete, hanem létezésem belső forrása. Méltatlannak éreztem, ahogyan az *Országépítő* megemlékezett Steinerről. Nem gondolom persze, hogy mindenkinek ezt a forrást kell követnie. Tény, hogy a Kós Károly Egyesülés szép lassan elvesztette kapcsolatát az antropológiával. De tény az is, hogy valaha forrása volt. Ha nem is az antropológia iránt érzékeny emberek tisztelete miatt, de legalább amiatt próbáljunk méltó módon megemlékezni Steinerről, hogy az *Országépítő* folyóirat, melynek felelős szerkesztője vagy, nem jött volna létre a szellemtudomány nélkül.

MAKOVECZ Imre

„... És megismertem az egyik legzseniálisabb asszonyt, akivel életemben valaha találkoztam. Szilágyi Rózsi néninek hívták, aki özvegyként ugyancsak elszervezve a XX. század – hogy finoman fejezzem ki magam –, tévedését, fiát is elvesztette. És ezt az életet, ami az ő élete volt, azt arra szánta, hogy illegális kiscsoportokban embereket tanítson valamire, ami az alól a szélsőséges bolsevista világ alól felszabadíthatja, amely alatt nyögött Magyarország. Ez az 50-es évek vége, amiről most beszélek. Tehát négyöt évvel vagyunk ez után a forradalom után, amikor egy lakásban találkozunk egy olyan szellemiséggel, amelyik majdnem azt mondhatnám, hogy a halálra gyötört Magyarországnak szól. Annak a

fialembernek, aki elvégezve az egyetemet, tele szellemi és érzelmi érzékenységgel, túl kihallgatáson és egyebeken, – mint 56-os, hiszen az Egyetemi Forradalmi Bizottmánynak voltam az elnöke – hazát talál egy olyan letiport országban, amelyben hazát csak a szellemi világban lehet találni, amely arra utal, hogy élsz és hogy hol élsz!

Az antropológia nem a kereszténységnek egy alternatívája, nem egy szekta, nem valamely olyan partikuláris szellemi irányzat, amelyik megpróbál meglévő fogalmak alapján más alternatívát nyújtani az emberek számára. Hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy az Úr a saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert, és ezt a teremtett világot Krisztus erejével össze kell tudni kötni azzal a világgal, amelyről Jézus azt mondta, hogy „Az én országom nem e világból való”. Ahova Ő elment és fizikai szubsztanciáját átvitte. Azaz egy olyan Ízisz-misztériumot hajtott végre, amelyet már az emberek elfelejtettek. Ez volt az a minden porcikát megmozgató gondolat, amelyik alkalmassá tudott engem tenni, – mondom, nagyon szeretnék szerény lenni ebben a történetben –, alkalmassá tenni arra, hogy rálássak a saját hazámra. Rálássak arra, hogy mit jelent a szülőföld. Hogy megtaláljam Kós Károlyt, Lechner Ödönt, Medgyaszay Istvánt, hogy mindazokat, akik ezt így vagy úgy különböző módosulásokban, de tudták. És kapcsolódjak egy olyan szellemi irányzathoz, – ezek között Medgyaszayt tartom a legjelentősebbnek –, akik nem tettek le arról, hogy a magyarság szenvedése választott szenvedés és ez a szenvedés a megváltással rokon. Különböben nem érne annyi szenvedés és annyi megpróbáltatás bennünket, mindegy, hogy milyen fajhoz tartozunk. Bocsánat, engem Makovecznek hívnak, ez nem magyar név és mégis, mi most magyarul beszélgetünk. Még Szent István Himnuszában is az van, hogy „Tekints a magyar népekre”, nem népre, népekre.

Mert ez a fogalom, ez mindig is népet jelentett a magyar szívben. A türelem nem a birka türelme kérem! – ami ma Magyarországon oly sokszor elhangzik –, hanem egy hihetetlen toleráns fajzatnak a magatartása, amelyik képes elbutítása, megnyomorítása közben is arra, hogy idegen erők által létrehozott legitim Magyarországot alatt egy második Magyarországot működtessen. És ezzel adekvát az antropológia tevékenysége az országban.

(Részlet a Kálmán István 70. születésnapjára készült filmből)

KAMPIS Miklós

„... Az első szempont, amelyről szólni kell, az, hogy idegenkedem az antropológus jelzőtől, mihelyt egy tényleges emberi lényre vonatkozik. Sok van pedig belőlük, jellegzetes fogkrémmel és szappannal, jellegzetes (növényi) ételekkel, jellegzetes arckifejezéssel felszerelt, aláztos göggel felruházott emberek, *homo antropológus* férfiak és nők, szemmel láthatóan rabjai valaminek, s valamelyest a világtól elvonultan, magukba merülve léteznek. Valahogy nélkülözik azt a robbanó belső erőt, azt a lázas igyekezetet, azt a tevékeny sürgést-forgást, ami a teremtő élethez szükséges, s amit sokkal inkább megtalálunk gyilkosokban, banditákban és üzletemberekben, no meg saját magunkban. Egyszóval, ezt az emberfaját nem kedvelem, számomra nem ezek jelenítik meg az antropológia lényegét.

Az antropológia számomra a tudást jelenti, a megismerés egy formáját, a megértés eszközét, a körülöttem lévő dolgok és a bennem lévő erők okának fokozatos felfejtését. Összefüggő képet jelent a múlt, jelen és jövő jelenségeiről, üzenetet a múltból, cselekvést a jelenben, és törekvést a jövőre nézve.

Ez a kép tehát üzenet, cselekvés, törekvés formájú, valójában egy belső erővé válik, amely nem válik külön ettől a

képtől, nincs is értelme ennek a megkülönböztetésnek, mert a megismert kép s az üzenet okává lesz a cselekvésnek és igyekezetnek, a megismerés és cselekvés nem ellentétes erő többé, hanem a megismerés által inspirált cselekvés válik fokozatosan fontossá – fontosabbá, mint a megszokott, és valójában kívülről, mások által vezérelt életünk.

... Miért fontos tehát számunkra, a Közép-Európában, a Kárpát-medencében élő embereknek, itt alkotó építésznek az antropológia gondolkodásmódja, ami maga is Közép-Európában született?

Fontos, mert emberi mivoltunkat méltóságunk és létezésünk eredetét felfedi, rávilágít a bennünk élő erők a gondolkodás, érzés és akarat erőinek természetére, az emberi egyéniség és közösség erőinek, az emberi társadalomban működő erők természetére.

Fontos, mert felfedi a jelen és jövő tenivalóinak jellegét, azt, hogy korunkban az emberi szabadság a tét. S ezzel válik a legfontosabbá, mert jövőnk formálásának, tevékenységünk alakításának erejét és biztonságát megadja, inspirálva és reményt adva életünkhöz, megvilágítva az egyéniség, az én vagyok egyedül lehetséges kibontakozásának útját.

Az antropológia segítséget nyújt a világ erőinek ismeretéhez, s eligazítást nyújt ebben a tébolyult, értékvesztett világban. A világ erői, a körülöttünk és bennünk lévő erők építő és romboló erők, angyalok és démonok erői, s ezek működésébe nyújt betekintést, ad olyan lehetőséget, amellyel az egyén szabadon, saját tudatos akarati tevékenységével tovább teremti, tovább viszi a megismerésre való törekvését. S rávilágít: a valódi, szabad cselekvés forrása csakis a megismerés lehet. A világ erőinek, az építő és romboló erőknek ismerete az építész számára döntési helyzeteket ad: le kell tennie a voksát az építő erők mellett, hiszen a maga tevékenységével ezt jeleníti meg.”

(Országépítő, 93/3)

NAGY MAYA FESTŐMŰVÉSZRŐL

Prokopp Mária

Nagy Maya a velencei Képzőművészeti Akadémián a festészet tanára. Művészi pályája Budapestről és Esztergomból indult el. Budapesten született, itt lakott a család, amelynek ő a harmadik gyermeke. A művészetet az anyatejjel szívta magába, elsősorban édesanyjától, Kovács Nagy Mária (1910-2005) jeles szobrászművésztől, aki a XX. század békés, majd vérvizataros évtizedeiben méltó példát adott művészi helytállásból. Az édesapától, dr. Nagy Zoltán művészettörténésztől, az esztergomi Vármúzeum igazgatójától, aki a reneszánsz művészet itáliai-magyar kapcsolatainak jeles italianista kutatója volt, az itáliai művészet ismeretét és szeretetét kapta. Nagy Maya a művészeti tanulmányait, az ötvösség és a textilművészet területén Budapesten kezdte. 1970 óta Itáliában él és dolgozik. Szűkebb hazája a festői Marche, közelebbről Macerata városa az Adriai-tenger közelében, Ancona alatt. Itt folytatta művészeti tanulmányait, s a maceratai Képzőművészeti Akadémián szerzett diplomát 1979-ben. 1985-től immár 25. éve tanárként segíti a jövő művészeinek képzését Itália különböző művészeti akadémiáin, Macerata, Carrara, Reggio Calabria, Bari és Velence városokban. Az Európai Unió Erasmus-ösztöndíj rendszerén keresztül széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszert épített ki, amelyben fontos helyet foglal el Magyarország, valamint Pozsony és Erdély is. Nagy Maya művészete és egyénisége egyaránt magyar és olasz, vagyis két teli tudóval lélegzik.

Nagy Maya dekoratív, élénk színvilágú, mélyen expresszív, lírai művészete nagy megbecsülésnek örvend Itáliaszerte. 1976-tól kezdve rendszeresen kiállít Itáliában. Szülőhazájában először

1982-ben mutatkozott be Tatán, Oroszlányban és Esztergomban. Ekkor Dávid Kata adott szakavatott művészettörténeti értékelést művészetéről a kiállítás katalógusában. Pusztai László a *Művészet* című folyóiratban mutatta be alkotásait; ezek elsősorban kárpitok voltak, amelyeket Nagy Maya maga szőtt. Ez a műfaj, amely nagy koncentráltagságot, elmélyülést kíván hosszú időn át, érlelte a művésznőt mélyen elgondolkodó, filozofikus művésszé. Erről vallanak a korai kárpitok kozmikus ihletettségű, meditatív kompozíciói lendületesen dinamikus és dekoratív szín-és formavilágukkal. Az olykor nonfiguratív tünő alkotások címei világosan jelzik a konkrét zenei (Sztravinszkij), bibliai (Apokalipszis, sírbatétel), természeti élményt (táj, sas, csalogány), vagy éppen az élet legnagyobb csodáiban való elmerülést (Születés, Életfa, A fény keresése). Visszatérő témája a magány, ahol az Univerzum szerves részeként jelenik meg a gondolkodó Ember, a Művésznő.

Nagy Maya mélyen érzékeny lírai alkat, aki emellett rendkívül határozott egyéniség, szívét az értelem, a tudatoság is irányítja. Művei logikusan felépített, kitűnően szerkesztett alkotások. Világnézetének tudományos megalapozottsága végett három éven át teológiai tanulmányokat is folytatott. 1983-tól fordult erőteljesen a festészet felé. A kezdeti ötvösségi művészeti gyakorlatból megőrizte a színek fénylő ragyogását, a textilművészetből pedig a szigorú szerkezetet, a logikus felépítést. 1983-93 között számos megrendelést kap a marche-i ferences közösségektől. Többek között hét nagyméretű (190x140 cm) oltárképet készített számukra, ezek közé tartozik az *Utolsó vacsora*

megkapóan egyéni, kozmikus víziója. Nem véletlen, hogy éppen ez a kép szerepel Nagy Maya első nagyigényű monográfiájának égszínkék címlapján 1985-ben. Ez az olajfestmény (190x140 cm) méltóképpen mutatja be sajátosan egyéni, magas színvonalú művészetét. A fekvő téglalap alakú, figurális kompozíció – első látásra – nem kíván szakítani a téma jól ismert, reneszánsz-kori előzményeivel. Tehát építészeti keretbe helyezi a jelenetet, a képsíkkal párhuzamosan ábrázolt, hosszú, vízszintes asztal köré ülteti az apostolokat. A főszereplők, Krisztus és a szeretett tanítvány, az ifjú János a nézővel szemközt, a mű függőleges tengelyében jelenik meg. Az áruló Júdás a kép előterében oldalról lép az asztal közepén lévő tálhoz, amelybe Jézussal egyszerre nyúl. A jelenetnek ezt a hagyományos szerkezeti felépítését, amely a Biblia elbeszélését követi, Nagy Maya minden eddiginél egyénibb felfogásban fogalmazza meg. A keresztény hit teljességét szuggesztív művészi erővel állítja elénk! Krisztus, a Fölkent, az Ég és Föld teremtménye – erre utal a feje felett megjelenő fénylő Nap, amely beryogja a kép egészét, vagyis élteti a Világmindenséget – fenségesen és mélyen elgondolkodva nyújtja jobbját a tálba (jelezve, hogy önként áldozza életét az emberiség üdvösségéért), míg a baljával János apostol felé fordul szíve egész melegével. Itt nincs dráma, megdöbbenés, mint a reneszánsz és a későbbi korok ábrázolásain, itt lélegzetelállító *csend* honol! Mély meditáció! Velük szemben Júdás hitvány, reszkető alakja jelentéktelen figura. Nem tudja megzavarni a kép felső részét betöltő Univerzum ragyogását, dicsőségét. Júdás a többi apostollal

együtt, a XX. század emberiségének egy-egy főbb típusát képviseli: a kételkedő, a magányosan elgondolkodó, a csodálkozó, a hívő, a lelkesen Istent dicsőítő, az egymással párbeszédet folytató, és végül a másakra, az árulóra figyelő emberi magatartást.

Nagy Maya a pszichológiai jellemzés nagy mestere! Az Ember, az Isten képmása, az ideális ember szépsége, gazdag lelki világa áll érdeklődése középpontjában! Erről vallanak remekművű arcképei, amelyeket akár a szeretett lányáról, akár a Biblia, vagy a mondák, a mesék világából merít. S ezeket a pozitív hősöket a legfontosabb egzisztenciális kérdések foglalkoztatják. Az utóbbi évekből a *De, Kihez menjünk?* (2006, 30x40 cm) és a *Velencei angyal* (2010, 50x70 cm) című olajképek beszédes példái művészete új, jelenlegi szakaszának, amelyet nagyfokú elmélyülés, a szimbolikus jelleg fokozódása, az örökérvényű gondolatoknak gazdagabb színkálájú, mélyebb festőiséggel megjelenítése jellemez.

Nagy Maya művészetében az 1990-es évektől a monumentális murális megbízatások kerültek előtérbe. Ezek sorát Corridonia színháza számára készített, *A fiatalok és a Béke* című, 500x410 cm-es falkép nyitotta meg 1990-ben. Majd a tanítványaival együtt számos falképet készített, így 2007-ben a Macerata pályaudvarára 1,8x40 méteres falképet. 2003-ban Castelraimondo *Három csillag* nevű étterme számára hatalmas freskót készített. Egyre szorosabbá vált művészi kapcsolata az építészettel, elsősorban az *organikus* épí-

téssel, amelyet az ő kozmikus szimbolikus festészetével azonos törekvések jellemeznek. Nagy örömmel ismerkedett meg *Makovecz Imrével*, akinek 2000. és 2007 között hét kiállítást szervezett Itália jeles egyetemén és kiemelkedő építészeti alkotásaiban: Aquilában, Capestranóban, Maceratában, Ascoli Picenóban, Milánóban, Bergamóban és Udinében. Ezeket a kiállításokat a legkiválóbb olasz építészek – Paolo Portoghesi, Gianfranco Nardinocchi, Riccardo De Santis, Francois Burkhardt és más jeles szaktekinétek – közreműködésével, Makovecz Imre itáliai tisztelőivel és barátaival együtt nagy sikerrel mutatta be.

Nagy Maya széleskörű *irodalmi és zenei* műveltségű művész, aki a *művészetelmélettel* is behatóan foglalkozik. Tudományos filozófiai-teológiai továbbképzését is fontosnak tartja, ezért végzett teológiai kurzusokat Rómában a Bencés Egyetemen. Élethivatásának tekinti a művészeti oktatást, amelyben szerves egységet alkot az elmélet és a gyakorlat. Szívesen dolgozik együtt a tanítványaival, főképpen a nagyobb murális munkáknál. Művészeti oktatásának alappillére a rajz! Ebben is nagy példaképét, a Gyula városa közeli Ajtóról származó Albert Dürert követi!

Rendszeresen hazalátogat Magyarországra, közvetlen kapcsolata van a hazai kulturális-művészeti élettel. Büszke öntudattal őrzi édesapja szülőfalujának hun-szkita hagyományait. Örömmel sajátította el a székely-magyar rovásírást. Képeit gyakran ékesíti rovásírásos feliratokkal, amelyek dekora-

tív rajza kompozícióinak szerves részét képezik. Az *Édesanyám álma* című remekművű olajképe a pasaréti plébánián (2000) méltóképpen képviseli Budapesten Nagy Maya magas színvonalú művészetét, amely egyúttal hitvallás az Édesanya iránt érzett háláról, szeretetről. A szellem világából, az Örök boldogság hazájából érkezik a művész Édesanya a lányához – mint az Angyal egykor a názáreti szűzhez – hogy átadja a művészet stafétabotját, a Tiszta Művészet Liliomát.

Reméljük, rövidesen a hazai kortárs építészeti alkotásokat is gazdagítani fogják Nagy Maya művei! Az építészet több ezer éves története jól bizonyítja, hogy a képzőművészeti alkotások töltik meg igazán élettel az épületet!

Bízunk benne, hogy a jövőben egyre többet fogjuk látni és hallani Nagy Maya művészetét Budapesten és a Kárpát-medencében!

HIBAIGAZÍTÁS • Az *Országépítő* 2011/3 számában az *Az art deco igazi eredete* című cikk első képe alatti szöveg helyesen: Az 1911-es turini (torinói) világkiállítás pavilonja Tőri Emil és Pogány Móric tervezői közreműködésével épült. Ugyancsak képaláírásban tévesen Lajta Béla tervező helyett Lajta László szerepel. Olvasóink szíves elnézését kéri a szerkesztő

1939. SZEPTEMBER 17. MOSZKVÁBAN

Stefan Brzeszczyński

Szerkesztői megjegyzés: A szöveg Stefan Brzeszczyński dandártábornok, volt moszkvai lengyel katonai attasé 1978-ban megjelent visszaemlékezése az 1939-es német megszállást követő szovjet agresszióról.

1. Mielőtt a rettenetes moszkvai 1939. szeptember 17-i dátumra rátérnék, röviden meg szeretném világítani a szovjet kormány és a lakosság Lengyelországhoz való viszonyát, az országunkat ért német támadás első pillanatától kezdve.

a.) Amennyire a szovjet kormány Lengyelországgal szemben (a német támadás) első pillanatától kezdve teljesen barátságatlan álláspontot foglalt el – aminek bizonyítékai voltak a részrehajló, gyakran egyenesen ellenséges harctéri rádióközlemények –, a szovjet lakosság viszont (az utcán, a metróban, az üzletekben) épp annyira rokonszenvvel övezett bennünket, együttértett velünk.

b.) Időről időre a Gorkij parkban nagygyűléseket tartottak, amelyeken a hivatalos előadó, természetesen szovjet szempontból, megmagyarázta az aktuális nemzetközi politikai helyzetet. Egy héttel a nagygyűlés előtt megjelent egy felhívás a helyi sajtóban, és a park kapujában felállított táblákon is közölték a gyűlés napját, óráját és témáját.

Ilyen nagygyűlés volt 1939. szeptember 8-án délután 2 órakor. Megállapodtam három baráti katonai attaséval: az angolal, az amerikaival és a finnrel, hogy együtt megyünk el a nagygyűlésre, mert a német-lengyel háború volt a téma. Mindannyian folyékonyan beszéltünk oroszul.

Az előadás ellenséges volt a lengyelekkel szemben, de az összegyűlt hűvösen fogadták. A beszéd végén az előadó felemelt hangon kiabálta: „És mi, a szovjet nemzet és kormány zsebredugott kézzel nézzük fehérorosz és ukrán testvéreink szenvedéseit a lengyel urak igája alatt?” Az előadó valójában nem válaszolt

az általa feltett kérdésre, az összegyűlt saját maguk értelmezve azt, azt kiáltották: „A szovjet hadsereg segítséget fog nyújtani Lengyelországnak!” Majdnem mindenki kiabálta: „pahod, pahod, protyiu vrijedniim Germancam!” (Előre, előre, a hitszegő németek ellen!)

Amikor már szálltunk be az autóba, az angol attasé, Firebrace ezredes megkérdezett: mi a véleményem a szónok kérdéséről. Gondolkodás nélkül válaszoltam: „Valamikor Katalin cárnő küldte hadseregét Lengyelország ellen a disszidensek védelmének címén, most Sztálin fogja küldeni a sajátját a tejtestvérek védelmében, és fél Lengyelországot el fogja venni!” Mindhárman szomorú fejbólintással helyeselték.

c.) Azonnal azután, hogy visszatértem a nagykövetségre, beszámoltam a Gorkij park-beli beszédéről Grzybowski nagykövetnek, és nyomtatékosan hangsúlyoztam az előadó szónok kérdését, amire nem adott választ, de amelyből azt a következtetést kellett levonni, hogy a szovjetek a nekik megfelelő pillanatban megtámadják Lengyelországot. Megismételtem Firebrace ezredes kérdését és a rá adott válaszat. Javasoltam, hogy azonnal rádió számjel-távíratban értesítsük a főparancsnokot erről a dologról. A nagykövetnek ugyanez volt a véleménye. Csak az volt a kérdés, hol tartózkodhat pillanatnyilag a főparancsnok. A nagykövét azt javasolta, hogy küldjük el a táviratot a bukaresti katonai attasénak, Zakrzewski alezredesnek, aki szövetséges országban tartózkodva bizonyára tudja, hol tartózkodik a főparancsnok vezérkara. Megjegyeztem, hogy a távirat végén közöljük, hogy az azonnal továbbítandó a főparancsnok vezérkarának.

A szöveget közösen fogalmaztuk meg, és helyettesemnek, Malecinski vezérkari őrnagynak adtam át, hogy Jedynek hadnaggyal, a követség titkárával együtt rejtjelezzék, és még aznap adják le rádióan.

Londonban, 1960-ban Bronislaw Chrusciel vezérkari ezredes, a főparancsnok vezérkarának egyik tisztje mondta el, hogy személyesen adta át a főparancsnoknak a táviratot a Lengyelország elleni valószínű szovjet támadásról. Ez még lengyel területen történt, de ahhoz már későn, hogy a hadseregek parancsnokait és a Határvédelmi Hadtestet értesítsék.

2. 1939. szeptember 16-áról 17-re virradóra, éjjel 2 órakor telefonon kérték a lengyel nagykövetet, Waclaw Grzybowski, nagyon fontos ügyben a Külügyi Népbiztosságra. Amikor a nagykövét eltávozott, előre megkért engem és a már nem élő Tadeusz Jackowski tanácsost, hogy várjunk rá.

Éjjel 2 óra előtt 5 perccel tért vissza. Bekértem bennünket az irodájába. Nagyon sápadt és elcsüggedt volt. Közölte velünk, hogy „feltételezéseink beigazolódtak, ma reggel 4 órakor a szovjet hadsereg teljes hosszában át fogja lépni a szovjet-lengyel határt. Patyomkin, Molotov helyettese fogadott, és az erre vonatkozó jegyzéket át akarta adni, amit nem vettem át. Brutálisan közölte, hogy a lengyel kormány és a főparancsnok Romániába szöktek, Lengyelországot elfoglalta a német hadsereg. Honfitársaik, a fehéroroszok és az ukránok megmentése érdekében a szovjet hadsereg ma, 1939. szeptember 17-én hajnali 4 órakor bevonul Lengyelországba.” Azt válaszoltam neki, hogy ez a szovjet kormány egyoldalú és önkényes lépése Lengyelországgal szemben, amellyel meg nem támadási szerződést írt alá, s ami éppúgy köti a lengyel, mint a szovjet kormányt.

Patyomkin erre kijelentette, hogy lengyel kormány nem létezik, így nem létezik a meg nem támadási egyezmény és a lengyel diplomaták sem. Ettől a pillanattól kezdve a lengyeleknek nem jár a „diplomata” cím. Ők a Szovjetunióban élő lengyelek egy csoportja, akiket, ha meg-

Lengyelországi szovjet invázió, 1939. Forrás ismeretlen, közölte: TASZSZ, 1939.

sértik a szovjet törvényeket, szovjet bíróság ítél el. Grzybowski válasza erre így hangzott: „Felháborodással utasítottam vissza, hogy önkényesen megfosztottak diplomáciai kiáltásainktól, és hűvösen azt nyilatkoztam, hogy még ma tiltakozást nyújtok át a diplomáciai testület doyenjének, és követelni fogom, hogy a lengyel diplomatáknak adjanak kiutazási vízumot a Szovjetunióból.”

3. A diplomáciai testület doyenje a német nagykövét, von Schulenburg volt. Tekintettel arra, hogy háborúban álltunk a németekkel, ezért a diplomáciai testület doyenjének helyettese, az olasz nagykövét szolgálataival éltünk. Ezenkívül von Schulenburg egyhónapos szibériai körútra elutazott Moszkvából, így az olasz nagykövethöz fordultunk. Amennyire számolt a szovjet kormány a német nagykövettel, ugyanolyan mértékben bagatellizálta az olasz diplomatát, és az ő legjobb akarata sem hozott semmiféle eredményt.

Néhány nappal szeptember 17-e után a diplomáciai testületben az a hír terjedt el, hogy a szovjet hadsereg valószínűleg be fog törni Romániába, ahová nagykövetségünk a kiutazó vízumot követelte a Külügyi Népbiztosságtól. Grzybowski nagykövét, miután tanácskozott a nagykövetség néhány idősebb tagjával és a moszkvai konzullal, tervezett kiutazásunkat Helsinki-Stockholm irányra változtatta meg. Az olasz nagykövét mint a diplomáciai testület doyenjének helyettese értesítette erről a Külügyi Népbiztosságot, és kérte a lengyel diplomaták számára kiadandó vízum meggyorsítását.

A minszki és a kijevei konzulátusok tagjai utasítást kaptak, hogy haladéktalanul utazzanak Moszkvába, és ott várják meg a Helsinkibe történő utazás vízumait. Ugyanakkor néhány nappal a Moszkvába történő elutazás előtt Matusiński kijevei konzult éjjel 23 órakor valamilyen szovjet hivatalba hívták. Tekintettel a rendkívüli időpontra, két gépkocsivezetőt vitt magával, és a konzulátusra sohasem tért vissza. Valaki erről telefonon értesítette nagykövetségünket. A diplomáciai testület doyenjének helyettesét – aki tudott erről – néhány nappal később Molotov fogadta, aki meglepetést mutatott, és pillanatnyi gondolkodás után azt válaszolta, hogy a legvalószínűbb az, hogy valamelyik szomszédos országba szöktek, ezért a kijevei biztonsági szerveknél nyomozást fog elrendelni. Néhány nappal később megérkezett Moszkvába a kijevei konzulátus személyzete Matusiński és a két gépkocsivezető nélkül, de megérkezett Matusińska asszony a kislányával.

A leningrádi konzulátusnak nem engedték meg, hogy az épületet és a (lengyel) állami vagyont más ország konzuljának gondjaira bízva, és az egész személyzetet majdnem erővel dobták le a konzulátus épületéből. A minszki konzulátussal szemben ezen kívül megrendezték a „felháborodott nép” tüntetését, méghozzá úgy, hogy a rendőrség csak „nehézségek árán” védte meg a személyzetet a veréstől.

4. Szeptember 20-a után váratlanul visszatért Moszkvába a diplomáciai testület doyenje, von Schulenburg, és nagy

energiával fogott hozzá a lengyel diplomaták ügyéhez. Helyettesével együtt néhányszor meglátogatta Molotovot, és minden egyes alkalommal (a helyettese beszámolója szerint) viharos beszélgetésekre került sor kettejük között, vagy Matusiński és a két gépkocsivezető, vagy amiatt, ahogyan a szovjet kormány a lengyel diplomatákat kezelte. A doyen és helyettese Molotovnál tett második látogatása után, amikor a doyen követelte a lengyel diplomaták számára a vízum azonnali megadását, Molotov állítólag azt mondta, hogy addig nem ad vízumot, amíg a lengyelek Varsóból nem engedik el a szovjet diplomatákat. Erre von Schulenburg állítólag azt válaszolta, hogy nem a lengyelek tartóztatják őket és másokat ott, hanem a németek, akik bekerítették Varsót. Ha ténylegesen ez az oka, hogy nem adnak kiutazó vízumot a lengyel diplomatáknak, akkor ő még ma elhárítja ezt az akadályt. És valóban, néhány nappal később azt tudtuk meg a szovjet rádióból, hogy néhány óras fegyverszünet eredményeképpen a lengyelek végre elengedték a szovjet diplomatákat. Hozzátették, hogy a kiutazókat gépfegyverrel lőtték, ami nem volt igaz.

Ennek ellenére csak október 6-án vagy 7-én kaptuk meg a kiutazó vízumot. A következő nap nagykövetségünkön megtörtént a vámvizsgálat. Megtiltották, hogy a követség épületét bárkinek átadjuk, és nem utazhattunk a vasúti pályaudvarra a nagykövetség autóival, ahová bennünket és szerény csomagjainkat a diplomáciai testület autói vittek ki 1939. október 9-én este. (Sok személyes holmit elajándékoztunk, vagy otthagytunk a nagykövetség épületében, „mint művészi alkotást”.) A pályaudvaron az egész diplomáciai testület feleségestől várt bennünket. A kiutazást a német nagykövetnek, a diplomáciai testület doyenjének, von Schulenburgnak köszönhattuk. Ő néhány évvel később szívroham következtében halt meg, amikor közölték vele, hogy ezredes fiát a Hitler elleni merényletben való részvételért eleve-nen húskampókra akasztották. Mindketőjüknek neve legyen áldott.

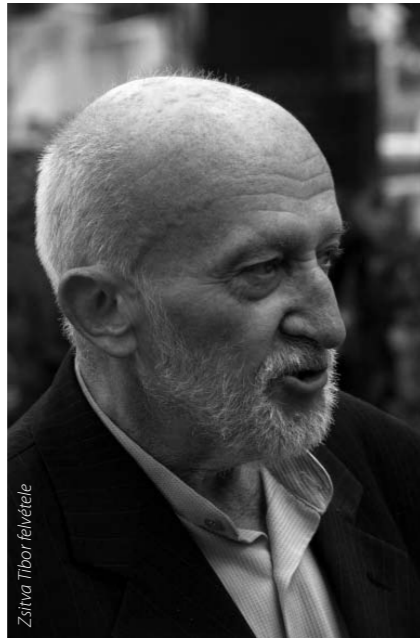
Fordította: Varga E. László történész

A MÁKGUBÓ, AZ ÚRHAJÓ ÉS A NÉPMŰVÉSZET TALÁLKOZÁSA AZ ERDŐBEN

A Csete György és Dulánszky Jenő
c. könyvről

Csete György építész, a magyar organikus építészeti gondolkodás egyik megalapítója. Életében műemlékké nyilvánított Forrásháza, templomai, ópusztaszeri „jurtafaluja” ma már egyetemi tananyag.

Messziről indult: Szentes legkiválóbb tanulója jogász édesapja mellett kubikosok vízfordója volt. Jóindulatból vették fel a debreceni Református Kollégiumba, osztályidegen fiúk korabeli menhelyére. 1956-ban kezdte a Műszaki Egyetemet, a forradalmat végigfotózta, de nem az utcán lett forradalmárrá, hanem az építészetben, a „tulipános vita” kapcsán, amikor a paksi lakótelep sivár panelházait görbülő vonalakkal, már-már virágokkal díszítette a '70-es évek közepén. Lázadás ez is, a büntetés az általa vezetett Pécs Csoport feloszlása volt. Rajzasztala azóta egy A/4-es rajztábla, kedvenc eszköze a körző, műterme bárhol lehet, ahol rajztábláját térdére tudja fektetni. Épületeit szoborhoz, rügyhöz hasonlatos, lágy és íves formák, kupolák, hajlított szerkezettel határolt félgömbök, az ég felé megnyitott tető-süvegek te-

Zsiva Tibor felvétele

szik egyedivé. És a szellemi alapállás: nincsen hátra – csak előre van.

2001-ben jelent meg az önvallomás kötet, amelyet állandó társának, Dulánszky Jenőnek, épületei statikusmérnökének ajánlott. Mára időszerűvé vált a bővített újrakiadás. Csete Örs válogatott édesapja kéziratából, rajzaiból, épületeiből és készítette el a *csete.info* első könyveként az NKA támogatásával kiadott könyvet. Csete Örs szerint „teljesen más nézőpont a gyermeké és más a befogadóé. A szerkesztés során elolvasott több száz ol-

dal alatt döbbsentem rá: apám tényleg nem tehetett mást, mint engedelmességet az alkotás mindent elsöprő parancsának.” A szövegben a műhelytitkok mellett az elmúlt fél évszázad közállapotai, ezer év magyar történelme, ötezer év kultúrhistoriája elevenedik meg, és keveredik a fizika, a mérnöki tudományok, valamint a természetből ellesett formák szeretetével, ismeretével, alkalmazásával. Rác Zoltán építész a kötetben olvasható tanulmányában empátiával és érzékenységgel fejtje meg Csete György életútjának épületei által megrajzolható stációit. Véleménye szerint a már említett orfűi Forrásház „olyan értéke a magyar művészettörténetnek, amelynél nehéz meghatározni, épület-e vagy szobor? Úgy egyesíti a vízcsepp csobbanásának, a forrás feltörésének formai megjelenését és fizikai erővonalait a honfoglalás-kori magyar díszítőművészet fonadékos életfajzolatával, hogy azok lényegi egységét alkotja meg. Az anyagi valóság és a hitbeli világkép azonosul ebben a műben, mint ahogy Csete egész életművében.”

A 74 éves Csete György a magyar organikus építészet indulásának részese, tanúja, élő krónikása. A *Csete György és Dulánszky Jenő* című könyv Csete önvallomása, egyúttal az életmű feldolgozásának első kötete.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS ÖRÖKÖS TAGJAI: Kálmán István • Kampis Miklós • **† Makovecz Imre** • **CÉGEK:** Archevil Kft. • AXIS Építész Iroda Kft. • BAUSYSTEM Építőipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft. • BEÖTHY & KISS Építésztervező és Geodéta Mérnökiroda Kft. • BODONYI Építész Kft. • Csiky és Társa Beruházás-szervező Kkt. • DÉVÉNYI ÉS TÁRSA ÉPÍTÉS Kft. • HADAS MŰTEREM Építész és Művészeti Kft. • KOMÁRY Építő Kft. • KÖR ÉPÍTÉS STÚDIÓ Kft. • KÖSZEGHY ÉPÍTÉS Kereskedelmi és Szolgáltató Bt. • KVADRUM Építész Kft. • MAKONA Építész Tervező és Vállalkozó Kft. • Mediterrán Kerámia Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • MÉRMŰ 87 Építészeti és Geodéziai Kft. • Opeion Kft. • PAGONY Táj- és Kertépítész Kft. • PARALEL Építésziroda Kft. • SÁROS és Társa Építésziroda Bt. • TÁJRAJZ Tájépítész Bt. • Tónus Építész és Mérnöki Tervező Kft. • Trilit Kft. • TRISKELL Épülettervező Ipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. • UNITEF-83 Műszaki Tervező és Fejlesztő Zrt. • Vándorépítész Tervező és Szolgáltató Kft. • **EGYÉNI TAGOK:** Balogh Levente • Bogos Ernő • Csémy Olivér • Ekler Károly • Eszenyi Ákos/Felvidéki Építész Műhely Kft. • Esztáry Győző • Farkas Miklós/Pallér 2. Kft. • Frisch Mihály • Gerle János • Hayde Tibor/NRZST. Kft. • Litkei Tamás György/PM Design Kft. • Litomericzky Nándor • Müller Csaba • Papp Vilmos • **TÁMOGATÓK:** Bonex Építőipari Kft. • Compart Stúdió Kft. • Arker's Stúdió Kft. • Farkas Építésziroda • Felületkémia Kft. • Forma Rt. • HADAS MŰTEREM Építész és Művészeti Kft.

A Kós Károly Egyesülés negyedéves folyóirata • Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; 1034 Bp., Kecse utca 25., bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 • Felelős kiadó: Dévényi Sándor és Zsigmond László • Alapító főszerkesztő: **† Makovecz Imre** • Felelős szerkesztő: Kószeghy Attila; viewsanddetails@gmail.com; telefon: 30-4883-079 • Lapterv és tipográfia: Makovecz Benjamin; makovecz@mail.datanet.hu • Nyomás: Progresso Print Kft., Budapest. • ISSN 0866-0069 • A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen • Ügyintézés, előfizetés, régi példányok árusítása: Artbureau Kft. 1065 Bp., Nagymező u. 4./128. telefon/fax: 322-0677; e-mail: haabkatalin@gmail.com • Egy szám ára: 800 Ft. Előfizetési díj a 2011. évre 3000 Ft; az angol nyelvű társkiadvány ára 1000 Ft • Külföldi előfizetőinknek a postaköltséget is felszámítjuk • **MEGVÁSÁROLHATÓ:** Budapest Galéria, 1056 Budapest, Szabadsajtó út 52. • D2K (1066. Bp., Ó u. 19.), • UR Könyvkiadó Ker. és Tipográfiai Stúdió Kft. (1122 Bp., Városmajor utca 28.) • Éghajlat Könyves Kávézó (1117 Bp., Karinthy Frigyes út 9.) • Fehérlófia Könyvesbolt (1084 Bp., József u. 8.) • FOK-TA Bt. Budapesti Teleki Téka, 1088 Budapest, Bródy Sándor u. 45. • FUGA Budapesti Építészeti Központ, 1052 Budapest, Petőfi Sándor u. 5 • Gondolat Könyvesház, 1053 Bp., Károlyi Mihály u. 16. • Heltai Gáspár Könyvesbolt (1054 Bp., Alkotmány utca 2.) • Írók Boltja, Parnasszus Kiadó Kft. (1061 Bp., Andrassy út 45.) • Kós Károly Alapítvány/Artbureau Kft. (1065 Bp., Nagymező utca 4.) • Lira és Lant Zrt. Szakkönyvruház (1065 Bp., Nagymező u. 43.) • Litea Könyvesbolt és Teázó (1014 Bp., Hess András tér 4.) • Lord Extra Kft. könyvesboltja (6800 Hódmezővásárhely, Andrassy út 5-7.) • Lyra Könyvesház (2600 Vác, Piac utca 1.) • Magyar Építőművészek Szövetsége (1088 Bp., Ötpacsirta utca 2.) • Püski Kiadó Kft. (1122 Bp., Krisztina krt. 26.) Rádai Könyvesház (1092 Bp., Ráday utca 27.) • SZKITA Nagyperkedés (1062 Bp., Szondi út 60.) • Vince Kiadó, Műcsarnok könyvesbolt (1146 Bp., Dózsa György út 37.) • Honlap: www.orszagepito.hu

VÁNDORISKOLÁS FELVÉTELI • 2011

A Vándoriskola 2011-es felvételi kiírására 15 jelentkező adta be portfólióját és felvételi tervét. A feladat egy zárandokház tervezése volt Devecserre, a Jézus ösvénye zárandokút mellé. A meglévő épületet a vörösiszap-katasztrófa miatt el kellett bontani. Nyáron a jelentkezőkkel a helyszíni bejárás során a helyi plébánossal is találkoztunk. A tervezés során az ő véleményét is figyelembe vették a pályázók. A felvételizők nagy száma miatt kevés idő maradt a személyenkénti meghallgatásra, de a mesterek azért

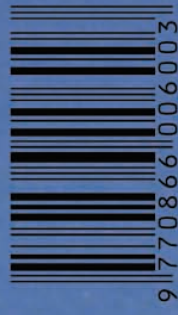
elég kérdést tudtak feltenni a döntéshez. Végül csak négy fiatal vettünk fel annak ellenére, hogy a jelentkezők többsége magas színvonalú anyagot mutatott be. Maradtak, akiket a mesterek felvételre érdemesnek tartottak, de mivel még nem fejezték be az egyetemet, a Vándoriskola szabályzata szerint nem nyerhettek felvételt. A négy felvett vándor: Czibalmos-Kozma Réka, Martina Giustra, Gyuró Zoltán és Szász István.

A diplomavédésre jelentkezők az eredményhirdetés után bemutatták mester-

munkájukat és röviden ismertették vándorfelvéleik történetét. A kedvezőtlen gazdasági helyzet ellenére is megalkuvás nélküli megépült házakat mutattak be, meggyőzve a mestereket, hogy készen állnak a szakma magas színvonalú művelésére, és átvehették oklevelüket. Diplomázó vándoraink: Arnóczky Imre Balázs, Borbás Péter, Füzes András, Lukács Árpád és Papp Tamás.

A Vándoriskola szervezői: Terdik Bálint, Cserynus Lőrinc, Zsigmond László

a lap ára 750 Ft

97897708661006003
11004

VÁNDORDIPLOMA
ORSZÁGÉPÍTŐ • VITAFÓRUM
BESZÉLGETÉS GERLE JÁNOSSEL
BÚCSÚ DR. KOVÁTS FLÓRIÁNTÓL
BÚCSÚBESZÉDEK MAKOVECZ IMRE TEMETÉSÉN
A SZERVES ÉPÍTÉSZET OKTATÁSA MAGYARORSZÁGON
NAGY ERVIN • HOGYAN SZÜLETIK AZ ANGYALOK TEMPLOMA?
KŐSZEGHY ATTILA • ÓKORI ÉS KÖZÉPKORI SZAKRÁLIS TEREK VIZSGÁLATA

